

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XVI
2005 • Nr. 5–6

DIN SUMAR

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, Societatea/economia bazată pe cunoaștere

ȘTEFAN IANCU, Impactul social al utilizării tehnologiei informației și comunicațiilor

CRISTINA LEOVARIDIS, Dezvoltarea competențelor în trecerea spre societatea cunoașterii

OZANA CUCU-OANCEA, Disparități privind comportamentele demografice ale populației rurale din România

MANUELA GHEORGHE, Tradiția – coordonată fundamentală a religiozității în comunitățile rurale din România

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Corupția în administrația publică locală

BRUNO ȘTEFAN, Structura ritualurilor carcerale

MIHAI D. VASILE, Religia ca stil în concepția lui Lucian Blaga

SORIN MITULESCU, Valori ale inovației și dezvoltării în sistemul educațional

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; INDEX ALFABETIC

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Sorin M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. Iancu FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. Maria COBIANU-BĂCANU, redactor șef-adjunct; dr. Dan BANCIU, dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFFESOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria.

Responsabil de număr: Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Cristiana TUTUNEA

REDACȚIA: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06/2417; 4021-318 81 27,

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

EDITAT CU SPRIJINUL

AGENȚIEI NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

Redactor: Ana BOROȘ

Tehnoredactare computerizată: Daniela FLORESCU

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2005, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVI, nr. 5-6 • 2005

S U M A R

SOCIETATEA CUNOAȘTERII

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, Societatea/economia bazată pe cunoaștere.....	427
ȘTEFAN IANCU, Impactul social al utilizării tehnologiei informației și comunicațiilor.....	449
CRISTINA LEOVARIDIS, Dezvoltarea competențelor în trecerea spre societatea cunoașterii.	469

COMPORTAMENTE DEMOGRAFICE ȘI RELIGIOASE ÎN MEDIUL RURAL

OZANA CUCU-OANCEA, Disparități privind comportamentele demografice ale populației rurale din România.....	481
MANUELA GHEORGHE, Tradiția – coordonată fundamentală a religiozității în comunitățile rurale din România.....	503

DEVIANȚĂ ȘI CRIMINALITATE

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Corupția în administrația publică locală.....	511
BRUNO ȘTEFAN, Structura ritualurilor carcerale.....	535

CULTURĂ, EDUCAȚIE, RELIGIE

MIHAI D. VASILE, Religia ca stil în concepția lui Lucian Blaga.....	565
SORIN MITULESCU, Valori ale inovației și dezvoltării în sistemul educațional.....	579

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Școala de vară de la Iași, 2005 (Sorin Mitulescu)	597
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

UMBERTO ECO, <i>În căutarea limbii perfecte</i> , traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, Colecția Construcția Europei, 2002 (Monica Joița); VIOREL MARINEASA, <i>Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire</i> , Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004 (Simona-Grazia Dima)	599
INDEX ALFABETIC 2005.....	603

SOCIETATEA/ECONOMIA BAZATĂ PE CUNOAȘTERE

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU

1. CE AR PUTEA FI SOCIETATEA CUNOAȘTERII?

Vom prezenta, pe scurt, câteva dintre caracteristicile de bază, pentru a insista asupra unor probleme de ordin socio-uman, mai puțin analizate în debaterile pe această temă.

1.1. **Societatea cunoașterii este acea etapă în evoluția societății capitaliste** care face din cunoaștere: **1.** resursa de bază; **2.** sursa principală a puterii, prestigiului și bunăstării; **3.** spațiul principal al generării și existenței locurilor de muncă; **4.** mijlocul de acțiune a principalilor noi actori sociali; **5.** zona principală a noilor conflicte sociale; **6.** baza tipurilor de decizie (guvernarea și managementul inovativ); **7.** modul de ființare a competiției (cunoașterea înseamnă inovare); **8.** criteriu al avuției naționale.

Pentru a putea delimita operațional societatea cunoașterii (postindustrială), D. Bell a propus o nouă sectorizare a economiei: **sectorul I:** exploatarea directă a naturii: agricultura, mineritul, silvicultura, pescuitul, vânătoarea; **sectorul II:** industria, împărțit în două subsectoare: **subsectorul „a”,** al industriei noi (electronica, producerea de calculatoare, roboți, mijloace automatizate, IT), **subsectorul „b”,** al industriei tradiționale; **sectorul III,** al serviciilor economice (transport, comerț, depozitare etc.), **sectorul IV,** al serviciilor sociale (sănătate, bănci, asigurări, turism etc.) și **sectorul V,** al serviciilor informatice (cercetare-dezvoltare, învățământ, colectarea și prelucrarea informației, managementul etc.).

1.2. **Din perspectiva „axului” tehnologico-profesional,** D. Bell definea societatea cunoașterii (postindustrială) ca fiind societatea în care majoritatea populației ocupate se află în sectorul serviciilor informatice (sectorul V) și în subsectorul „a” al industriei.

Societatea cunoașterii reprezintă o etapă în evoluția capitalismului, care a cunoscut patru stadii, conform tipului de economie:

– **cooperația simplă** – prin care foștii meseriași au fost lipsiți de proprietate, au devenit salariați și au început să lucreze în cadrul unei fabrici, depunând aceeași muncă manuală cu uneltele ca pe vremea meseriilor;

- **manufactura** – când începe să se adâncească diviziunea internă (pe operații) a muncii, apărând profesiile specializate;
- **faza industrială** – a industriei mecanice;
- **economia bazată pe cunoaștere** („postindustrială”).

1.3. **Sub aspectul „axului” socio-profesional**, o societate a cunoașterii poate fi promovată și dezvoltată de **noi actori sociali**: profesori, cercetători, inventatorii de tehnologie, noii investitori în industriile cunoașterii, managerii, cu care se realizează parteneriatul public-privat, noii guvernanți – purtători ai noii viziuni despre societate etc.

Orice nou tip de societate este promovat de un grup de actori-cheie capabili și interesați în realizarea schimbărilor și înfrângerea rezistenței altor grupuri periclitare sau neîncrezătoare în acestea.

Societățile capitaliste de tip industrial au fost inițiate și aduse la maturitate de **(a)** investitorii interesați în înlocuirea muncii manuale din manufacturi cu munca la mașinile mecanice și **(b)** muncitorii pregătiți pentru activitățile specifice diviziunii muncii cu aceste mașini. Aceste două mari grupuri sociale au înlocuit treptat masa mare a țăranilor, a proprietarilor latifundiași ai agriculturii bazate pe mica producție de mărfuri și a proprietarilor de manufacturi.

Societatea capitalistă a cunoașterii aduce în centrul configurației socio-profesionale noi grupuri cu alte interese și capacități: **a.** „noua elită intelectuală” formată din profesori universitari, cercetători, manageri, consultanți etc.; **b.** „noua elită tehnologică”, în cadrul căreia se remarcă inventatorii de nouă tehnologie, creatorii „tehnologiilor de străpungere”, tehnologiile informației și ale comunicării, microtehnologiile, biotehnologiile, tehnologiile sociale etc.; **c.** noii investitori interesați în trecerea spre industriile automatizate-robotizate dar și – tot mai mult – spre cele personalizate, ale economiilor bazate pe cunoaștere; acești noi investitori pot intra în conflict deschis cu reprezentanții vechii industrii mecanice sau a celei profilate încă pe producția și consumul masificat; **d.** noii utilizatori ai „tehnologiei inteligente” (D. Bell), care sunt formați din muncitori superior calificați și care intră, adesea, în conflict cu muncitorii semicalificați (sau, chiar, necalificați) ai industriilor mecanice și serviciilor aferente; **e.** „noua elită sindicală” formată din oameni ce părăsesc modelul conflictual al relației salariat-patron și îmbrățișează modelele responsabilității sociale cooperatiste, ale „stakeholder”-ilor (deținătorilor de interese) și ale parteneriatului; **f.** „noile elite ale guvernării” care înlocuiesc practicile tradiționale ale așa-zisei „concuranțe libere” și a statului „arbitru” și trec spre politicile și practicile statului „garant al intereselor publice” și promotor al tranziției spre noua economie și dezvoltare durabilă; **g.** noii consumatori, care-și elaborează cerințele pe criteriile stilului de viață.

Doar în măsura în care acești noi actori sociali vor avea „câmp liber” de acțiune, va fi posibilă trecerea spre noua societate și economie a cunoașterii.

Neînțelegerea acestei noi configurații socio-profesionale poate deveni un factor principal al blocării schimbării. Uneori, la noi în țară, acțiunile strategice

sunt deficitare, prin aceea că dorim să realizăm noua societate și economie a cunoașterii bazându-ne prioritar pe vechii actori-cheie ai societății industriale. Tranziția spre societatea cunoașterii are câștigătorii și perdanții săi, fapt ce generează o dinamică adesea conflictuală a schimbării.

1.4. Pe structura de bază socio-ocupatională specifică unei societăți capitaliste, structurile socio-profesionale cunosc modificări radicale și o nouă mobilitate profesională, teritorială și instrucțională.

Apar **profesiile de străpungere**, care reprezintă noile activități cu care „se pătrunde” în zone noi economice: profesiile legate de tehnologiile informatice, în special cele „inteligente”, nanotehnologiile, tehnologiile sociale, biotehnologiile etc.

Urmează **profesiile de dezvoltare**, care preiau rezultatele create de primele profesii și le generalizează în sistemul economic (reprezentând trecerea de la invenție spre inovare): producătorii de calculatoare, soft, roboți, sisteme automate, noi materiale etc.

Profesiile de susținere sunt cele care oferă piața (consumul productiv) pentru produsele celor două tipuri de activități: utilizatorii profesioniști de IT, de noi materiale în construcție și producerea de tehnologie, managerii de execuție etc.

Profesiile tradiționale legate de activități rutiniere, servicii pentru gospodării cu caracter noninovativ.

Societatea/economia cunoașterii are la bază noi modele de mobilitate, unele profesii sunt în „expansiune”, altele în restrângere sau chiar dispariție, apare o „migrație” a muncii, din anumite ramuri sau subramuri spre altele.

1.5. Societatea cunoașterii și noua sa economie bazată pe cunoaștere **nu diminuează rolul industriei**, ci doar conduc spre transformarea acesteia. D. Bell folosea metaforic sintagma „evoluei ca așezarea foilor unei cepe”, înțelegând că fiecare tip de civilizație (agricol, industrial, postindustrial – al cunoașterii) se bazează pe cel anterior, depășindu-l.

Este evident că, în societatea cunoașterii, oamenii vor avea nevoie de îmbrăcăminte, hrană, locuințe, medicamente, mijloace de deplasare, bunuri de uz casnic, calculatoare etc., toate acesta fiind produse ale industriei. Serviciile (sectoarele III și IV) nu vor putea diminua rolul industriei de tip nou, ce va „încărca” produsele cu noi servicii.

Noua industrie va marca trecerea de la activitățile bazate pe factorii tradiționali, pământ, muncă, capital, spre *o nouă structură care poate fi descrisă ca producție inovativă bazată pe cunoaștere și capital* (Manufacture. A Vision for 2020, European Commission, Belgia, 2004, p. 13).

Deși creșterea rolului serviciilor este benefică, UE atrage atenția asupra faptului că *o economie bazată doar pe industriile de servicii nu va supraviețui pe termen lung [...] Transformarea industriei este o necesitate. Pentru a face față competitivității, provocărilor privind mediile și aspectele sociale, un efort concertat va fi necesar pentru a transforma industria europeană de la una axată intensiv pe resurse materiale spre una de tip intensiv cognitivă, ca un sector*

inovativ capabil să atingă și să mențină libertatea tehnologică și de producție pe piața globală (Ibidem, p. 5).

Pericolul „dezindustrializării” trebuie, de pe acum, contracarat, printr-o strategie vizând trecerea spre o nouă industrie competitivă și aptă a satisface superior necesitățile umane.

1.6. **Pe „axul” instituțional**, va fi necesară conceperea și realizarea unui nou tip de sistem instituțional.

Sistemul instituțional actual al societăților de tip industrial are în centrul său întreprinderea, ce domină asupra unor instituții specializate și unifuncționale: învățământul „produce” specialiști, iar cercetarea „produce” cunoaștere.

Noul sistem instituțional **ar trebui** să aibă în centrul său unitățile de cercetare-dezvoltare, învățământ, colectarea – prelucrarea – difuzarea informației, să coreleze instituții multifuncționale și multidisciplinare prin clustere, rețele de cooperare eterogenă, alianțe strategice etc.

Noul sistem instituțional al societății cunoașterii necesită noi tipuri de instituții și de relații.

Unitățile de cercetare-inovare se cer a fi multifuncționale, îmbinând funcția lor de bază (cercetarea-inovarea) cu celelalte funcții (pregătirea oamenilor și producția), la fel instituțiile de învățământ și întreprinderile. Pe de altă parte, întreprinderile trebuie modernizate cu noile „tehnologii inteligente” pentru a putea fi beneficiarii rezultatelor unităților de cercetare-inovare și învățământ.

Schimbarea sistemului instituțional presupune noi tipuri de organizații și relații. O anumită clasificare interesantă a acestora (I. Nonaka) distinge:

- **organizații net exportatoare de cunoaștere**: instituțiile de cercetare, universități, firmele de consultanță, unități de culegere – prelucrare – difuzare a informației etc.;

- **organizații exportatoare de cunoaștere**, dar care au ca funcționalitate și folosirea „internă” a cunoașterii: mari întreprinderi cu unități proprii de cercetare-dezvoltare, dar și unele I.M.M. „intensiv cognitive” (cele producătoare de soft, de exemplu), unele laboratoare, incubatoare etc.

- **organizații importatoare de cunoaștere**: întreprinderi high-tech care asimilează cunoaștere și tehnologie avansată, spitale, servicii din sectoarele III și IV etc.;

- **organizații autarhice**, care produc pentru necesități proprii cunoașterea necesară: întreprinderile tradiționale care-și rezolvă problemele producției standardizate și cu ciclul îndelungat de viață al produselor etc.;

- **organizații rutiniere**, care practică o activitate care nu necesită cunoaștere nouă: I.M.M. de tip meșteșugăresc – în special în satele țării noastre, mici firme de servicii pentru populație etc.

În corelarea acestor tipuri de organizații, pot apărea și „organizații virtuale”, care unesc, prin Internet, numeroase unități economice între care circulă cunoașterea și produsele. Un tip deosebit de eficace îl reprezintă „rețelele eterogene de cooperare”, care grupează, pe baza unor reglementări juridice de tip nou, unități de

diverse tipuri, cum sunt universități, institute și laboratoare de cercetare-dezvoltare, întreprinderi, bănci, firme de desfacere, furnizori etc., în jurul unor proiecte.

2. PROBLEME SOCIO-UMANE ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ

Ceea ce este esențial în analiza, evaluarea și, cu deosebire, în orientarea activităților legate de evoluția societății cunoașterii se referă la ceea ce am putea denumi **viața în societatea cunoașterii**.

2.1. Societatea cunoașterii a debutat prin evoluția sa spontană, prin acțiuni inițiate de actori sociali care nu aveau nici măcar înțelegerea propriilor lor preocupări. Sesizarea caracterului de noutate a tipului de procese și efecte s-a realizat treptat și după ce schimbările au fost declanșate.

Prima referire la „noile” realități au fost datorate lui Peter F. Drucker, care, în 1958, a pus în evidență schimbările fundamentale în structura populației ocupate, și anume, că specialiștii au devenit cel mai mare grup legat de munci bazate pe cunoaștere, complementar cu scăderea profesiilor care necesită muncă fizică, evidențiind ceea ce se cheamă „frângerea tendințelor”, concluzionând că, prin aceasta, *cunoașterea – mai mult decât munca sau capitalul – devine rapid resursa centrală și cea mai productivă a societății noastre*.

Teoria societății cunoașterii se datorează lui D. Bell care, încă în 1964, sublinia că *societatea postindustrială este o societate în care elementul predominant nu mai este întreprinderea (afacerea), ci ceva în care intelectualul este predominant [...]* majoritatea instituțiilor societății va constitui un vast dispozitiv de conglomerate de universități, instituții de cercetare, corporații de cercetare.

În 1973, D. Bell dă celebra sa lucrare *The Coming of Post-industrial Society*, în care sublinia necesitatea trecerii de la o procesualitate spontană, empiric divizată, spre o promovare bine fundamentată teoretic și axiologic.

2.2. Ce a generat această schimbare spontană a tendințelor de organizare socială? Răspunsul imediat este: **competiția** a găsit în cunoaștere o resursă mai importantă de asigurare a succesului pe piață față de resursele clasice. Dar, am menționat, primele „industrii bazate pe știință” au existat din a doua jumătate a secolului XIX, fără a genera noua economie. Competiția bazată pe cunoaștere a generat o nouă „axă” de restructurare prin **tehnologiile intelectuale**, care reprezintă o „substituire a judecăților intuitive de către algoritmi (reguli de rezolvare de probleme)” [Bell, p. 29]. **Algoritmul** este noua formă a cunoașterii, el poate fi *încorporat într-o mașină automată, program de computer, set de instrumente bazate pe formule statistice și matematice, tehnici statistice și logice care sunt folosite în corelație cu complexitatea organizată, sunt căi de formalizare a unui set de reguli de decizie* [Ibidem, p. 29].

2.3. Cunoașterea capabilă să genereze reguli de decizie este cea care a declanșat trecerea spre societatea cunoașterii. Dar tocmai în acest domeniu s-a

manifestat și **vulnerabilitatea economiei cunoașterii**: elaborarea acestor reguli de decizie poate conduce la mari greșeli sociale, atâta timp cât ele nu sunt „controlate” de **regulile morale**.

Această vulnerabilitate a unei mari puteri de acțiune lăsată la discreția **factorilor spontani ai piețelor, caracterizate printr-o serie de limite și imperfecțiuni**, se cere avută în vedere și limitată, pe cât posibil. **Aceasta este o primă problemă socio-umană.**

2.4. Societatea cunoașterii schimbă radical zona conflictelor sociale posibile. Astfel, **proiectul societății preindustriale reprezintă un joc față de natură**, resursele sale fiind obținute din industriile extractive și supuse legilor veniturilor în scădere și a productivității reduse; **proiectul societății industriale este un joc față de natura fabricată**, care reprezintă un control asupra relațiilor om-mașină și folosește energia pentru a transforma mediul natural într-un mediu tehnic; **proiectul societății postindustriale este un joc între oameni**, în care o **tehnologie intelectuală**, bazată pe informație, se dezvoltă alături de tehnologia mașinistă [Bell, p. 116].

Noile conflicte sociale se bazează pe **puterea specialiștilor** (noile „elite” ale societății), pe capacitatea lor de a fundamenta, direct sau imediat, cele mai importante decizii care privesc întreaga societate și la care oamenii nu au acces.

De aceea, se impune trecerea de la evoluția spontană, necontrolată, care poate da sorți de izbândă celui mai tare (nu și, necesar, celui mai bun) spre o dezvoltare supusă unor restricții valorice. *Uniunea Europeană se confruntă cu o schimbare de ansamblu rezultată din globalizare și provocările noii economii conduse prin cunoaștere. Aceste schimbări afectează fiecare aspect al vieții oamenilor și necesită o transformare radicală a economiei europene. Uniunea trebuie să modeleze aceste schimbări într-un mod consistent cu valorile și conceptele societății și, de asemenea, în perspectiva viitoarei largiri* [Presidency Conclusions. Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000, punctul 1].

2.5. Trecerea de la o evoluție spontană spre una „modelată” implică intervenția a **doi factori importanți**: guvernanta și noul management inovativ, altfel spus, **părăsirea liberalismului clasic** – al politicilor de *laissez faire* – și trecerea la politici în care instituțiile democratice ale societății civile și ale statului să participe direct la buna orientare a schimbărilor.

Guvernanta (governance) nu se confundă cu **guvernarea (government)**, implicând participarea societății civile la exercitarea puterii, modul în care este folosită puterea dată de către cetățeni, măsura în care interesele diferitelor grupuri sociale sunt luate în considerare. *Cinci principii fundamentează buna guvernare [...]: transparența, participarea, claritatea, eficiența și coerența. Fiecare principiu este important pentru instituirea unei guvernante mai democratice* [European Governance. A White Paper, p. 10].

Antreprenoriatul, definit ca fiind managementul inovativ, reprezintă pentru organizații ceea ce guvernanta este pentru ansamblul unei societăți. *Antreprenoriatul*

reprezintă o stare de spirit și un proces în scopul de a crea și dezvolta o activitate economică prin îmbinarea asumării riscului, creativității și/sau inovației printr-un management eficient în cadrul unei organizații noi sau existente [Green Paper. Entrepreneurship in Europe, p. 6].

Din punctul de vedere al „vieții în societatea cunoașterii” problemele guvernantei și ale antreprenoriatului capătă o dimensiune importantă specifică. În fapt, nu este vorba de „guvernanță” și „antreprenoriat”, sau – mai generic – de „cunoaștere”, ci de **grupurile sociale**, actorii, care performează activitățile legate de acestea. Societatea condusă prin „antreprenoriat” este, în fond, cea condusă de **antreprenori**. *Antreprenorii sunt conducătorii economiei de piață și realizările lor asigură societatea cu bogăție, locuri de muncă și diversitatea alegerilor pentru consumatori [op. cit., p. 7].* Tot așa, economia condusă prin cunoaștere (sintagma nou folosită) vrea să atenționeze asupra rolului major al celor care produc și folosesc cunoașterea. După cum arăta M. Foucault, toate relațiile sociale exprimă și o **relație de putere**.

2.6. Societatea bazată (condusă) prin cunoaștere aduce o schimbare majoră a sistemelor de putere. În fluxul unitar al îmbinării sale cu **procesele de globalizare**, trecerea spre societatea cunoașterii marchează **o nouă zonă de conflicte sociale**, latente și evidente. Puterea pe care o capătă – în fapt – grupurile sociale „producătoare de cunoaștere” este, ea însăși, un spațiu social conflictual. Cunoașterea implică – mai întâi – grupurile sociale de finanțare a acestei activități. Dacă nevoia de cunoaștere este o cerință general umană, ea nu este, automat, în interesul oricărui grup social.

Instituționalizarea cunoașterii este – mai întâi – un proces politic, fiecare tip de putere acceptă și, complementar, poate respinge anumite componente ale cunoașterii, și apoi unul economic, deoarece cunoașterea costă tot mai scump.

Grupurile diversificate ale „elitelor cunoașterii” pot fi și ele în conflict, interesele prioritare de cunoaștere ale cercetării de străpungere, cercetarea „în necunoscut” și cea fundamentală (cea care dezvoltă zonele de cunoaștere puse în evidență de eșalonul de străpungere) cedează treptat locul intereselor de piață ale cercetării aplicative și de dezvoltare tehnologică.

Utilizatorii potențiali ai cunoașterii, grup în care antreprenorii au o putere deosebită, pot dicta pe piață asupra oportunităților de cunoaștere. Uneori aceștia sunt și cei prezenți în primul grup, alteleori nu. Între aceste grupuri de actori și în interiorul lor pot apărea bariere sociale ce blochează procesele de trecere spre societatea cunoașterii. Lăsate să evolueze spontan, relațiile dintre acești actori vor rămâne determinate de interesele stricte ale „spațiului de putere” pe care-l stăpânesc.

De aceea, noul liberalism caută să aducă corecturi sociale proceselor de piață. Printre acestea, se cere a pune în evidență **două aspecte**:

Coordonarea tranziției de la societatea industrială spre cea a cunoașterii, pe baza **modelului social** al dezvoltării specific european. *Oamenii sunt bunul principal european și trebuie să reprezinte punctul central al politicilor Uniunii. A investi în oameni și a dezvolta un nou stat al bunăstării activ și dinamic va fi de*

importanță crucială atât pentru a plasa Europa în economia cunoașterii, cât și pentru a asigura că apariția noii economii nu va accentua problemele sociale existente ale șomajului, exclușunii sociale și sărăciei [Presidency Conclusions. Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000, punctul 24].

Coordonarea organizațiilor prin cerințele **responsabilității sociale corporative**. Majoritatea definițiilor responsabilității sociale corporative o descriu ca reprezentând un concept prin care companiile integrează interese sociale și față de mediu în operațiile de afaceri și în interacțiunile lor cu stakeholderii (**deținătorii de interese**) pe baze voluntare [Green Paper. Promoting A European Framework for Corporate Social Responsibility, p. 1].

Ceea ce caracterizează situația actuală se referă, printre altele, la o **decuplare** marcantă între procesele de globalizare și cele de trecere spre societatea cunoașterii din punctul de vedere al desfășurării lor.

Tranziția spre societatea cunoașterii se desfășoară în contextele interne ale statelor, fapt ce permite dirijarea lor pe baza unor criterii ale democrației, echității și coeziunii sociale (vezi cazul UE).

Procesele de globalizare privesc relațiile dintre state, dar în contextele internaționale democrația și echitatea intervin în mai mică măsură.

Există instituții specializate, puternice și eficace care să dirijeze – în tot mai mare măsură – procesele interne ale trecerii spre societatea cunoașterii spre alternative democratice, cu diferențe de la țară la țară. Nu există însă instituții care să țină sub control globalizarea, proces în care domină relațiile de putere.

De aceea, tranziția spre societatea cunoașterii este afectată negativ direct de globalizare, marile puteri economico-politice promotoare ale globalizării fiind, de regulă, și cele care au ponderea principală în puterea cunoașterii.

2.7. U.E. evidențiază un așa-numit **paradox european** privind cercetarea-inovarea. Acest paradox se formulează astfel: *deși UE reprezintă o forță majoră de cercetare, adesea în vârful științei, este deficitară în transferul acestor rezultate în inovare și performanță economică* [Helping Companies to Reinvent Themselves, în revista „Euroabstracts”, 2003, nr. 3, p. 10].

Așa cum au arătat studiile UE, acesta este un paradox aparent, care ascunde o realitate și o mentalitate necesar a fi dezvăluite.

Mentalitatea greșită constă în credința că știința generează prin sine însăși inovarea, omițându-se barierele sociale multiple existente, pe de o parte, între diferiții actori sociali care acționează pe parcursul proceselor – de la învățământ, cercetare științifică, cercetare tehnologică, invenție, finanțare, inovare industrială, desfacere, piață etc. – și, pe de altă parte, rolul deosebit al guvernării în crearea mediului favorabil inovării și competitivității.

Explicația acestui paradox sub aspectul social-economic constă în modelul economic european în care predomină întreprinderile mici și mijlocii (cu până la 250 salariați), care reprezintă 99,8% din totalul firmelor și asigură locuri de muncă la circa 2/3 din forța de muncă. Această structură economică – cu multe

avantaje sociale – generează și marile greutăți ale **transferului** de la cercetare spre firme și piață.

O problemă esențială a creării unei economii bazate pe cunoaștere și competitive se referă tocmai la cerința găsirii unui sistem de transfer adecvat UE. *Aceasta înseamnă că noi trebuie să creăm un cadrul politic coerent care să unească cercetarea, competiția, comerțul, fiscalitatea, angajarea și alte domenii pentru a stimula antreprenoriatul și inovarea* [Ibidem, p. 10].

Noile teorii economice abordează problemele inovării și creșterii luând în considerare rolul statului în condițiile limitelor piețelor (*market failures*).

Economia bazată pe cunoaștere evidențiază rolul deosebit al **cunoașterii tacite**, cea existentă „în capul oamenilor”, exprimată în pregătire, abilități, motivații, valori împărtășite, experiențe etc., pe care mecanismele piețelor nu le poate diviza. *Dezvoltarea societăților cunoașterii și a industriilor cunoașterii generează o mai mare importanță cunoașterii tacite, care reprezintă un factor crucial pentru competitivitatea firmelor* [Learning from Economists, în „Euroabstracts”, 2004, nr. 2, p. 6].

Conceptul de „economie” se modifică, considerând cercetarea și inovarea ca un aspect esențial al economiei, nu ca un „factor” care ar acționa din afara sa. Pe aceste noi viziuni economice, fragmentarismul infrastructurii economice și al actorilor sociali se cere înlocuit prin noi modalități ale **managementului cunoașterii**, care să creeze structuri economice noi: clustere și rețele eterogene de cooperare, alianțe strategice și legături între cercetare – finanțare – producție – piață. *Intervențiile guvernamentale trebuie, de asemenea, să se concentreze asupra cerinței de a face piețele mai eficiente. Aceasta necesită un sistem de reglementare potrivit, care să monitorizeze politicile macroeconomice și cele care promovează competiția și să asigure o suficientă ofertă de capital de risc* [Ibidem, p. 6].

Managementul cunoașterii – definit ca reprezentând *colectarea, folosirea și diseminarea sistematică a cunoașterii în cadrul unei organizații, în scopul de a îmbunătăți performanțele și competitivitatea acesteia* [Managing our Minds, „Euroabstracts”, 2004, nr. 2, p. 7] – devine un instrument esențial în conceperea și realizarea economiei cunoașterii.

Crearea „zonei europene a cercetării și inovării” urmărește să instituționalizeze o nouă relație între factorii promotori ai societății cunoașterii în dimensiunile sale competitive.

2.8. Noul sens al transferului.

Conceptul de „transfer” suferă modificări fundamentale. În societatea de tip industrial transferul se caracterizează prin:

a. Elementele transferabile au, în principal, caracter material și exprimă fazele diverse ale prelucrării substanței prin consum de energie. Astfel, transferul „poartă” substanța materială de la materia primă, la subansambluri și produsul final. În acest caz, *output*-ul unui „pol” al transferului este ușor convertit în *input* pentru alt pol.

b. Cunoașterea este încorporată în elementele transferabile, încât nu presupune, decât în mică măsură, transfer de cunoaștere tacită.

c. Blocajele în calea transferului sunt mult mai reduse, căci actorii sociali care promovează transferul fac parte din același spațiu social (întreprinderi industriale de furnizare a materiilor prime și energiei și de prelucrare a lor).

Fără a realiza transferul, activitatea unui „pol” nu are finalitate și, deci, nu produce bunuri și servicii folosite.

Transferul în economia cunoașterii capătă noi caracteristici:

a. Elementele transferului au o natură diferențiată: personal calificat, deținător de cunoaștere tacită, cunoaștere explicită produsă de unitățile de cercetare, tehnologii noi create de unitățile de invenție și dezvoltare tehnologică, produse finite ale industriilor, servicii cognitive ale organizațiilor intermediare de consultanță, marketing, specializare de personal etc.

b. Cunoașterea care stă la baza noului transfer este despărțită de produsele în care ar trebui încorporată, încât transferul de cunoaștere tacită joacă un rol esențial. Abilitățile (*know how*) cerute de economia cunoașterii presupun oameni specializați în organizații diferențiate, care nu pot „circula” așa de ușor precum circulă substanța materială, de la materia primară, subproduse și produse finite.

c. Actorii sociali care realizează transferul sunt prezenți în spații sociale diferite, au interese specifice, activități și mentalități diverse, care nu se presupun reciproc cu necesitate. Actorii din învățământ își pot considera realizată funcția și interesele lor dacă au produs absolvenți bine pregătiți, fără a se interesa de măsura în care ei pot fi angajați.

Actorii din cercetare se consideră obligați a crea cunoaștere, fără să se considere răspunzători de măsura în care aceasta este sau nu folosită și folosită de unitățile de dezvoltare tehnologică și producere de invenții. Fabricile produc bunuri și servicii subordonate exigențelor piețelor și nu cerințelor „polilor din amonte” (învățământ, cercetare, invenții), încât procesele inovative nu se cuplează automat de producerea cunoașterii.

Iată de ce economia cunoașterii schimbă radical modul de abordare a transferului. Teoriile și practicile „clasice” ale transferului, bazate pe trecerea liniară de la producătorii de cunoaștere spre creatorii de noi tehnologii (invențiile) și, ulterior, spre producători s-au dovedit ineficiente.

În primul rând, cunoașterea costă scump și este sursa principală a puterii, încât este greu a se presupune că firmele vor ceda gratuit stocul lor de cunoaștere, inclusiv de invenții și nouă tehnologie, fără a primi un avantaj în schimb. Cercetările – dezvoltarea – inovarea realizate prin fonduri publice pot fi difuzate gratuit, dar ele reprezintă o parte din produsele inovative ale economiei bazate pe cunoaștere.

În al doilea rând, presupunându-se această cedare a avantajelor competitive bazate pe cunoaștere în mod gratuit, întreprinderile nu sunt, toate, de același nivel de înzestrare tehnologico-umană, așa că multe firme, cu deosebire IMM, nu au capacitatea de a asimila și folosi cunoașterea, inclusiv invențiile și noile tehnologii

sau procedee tehnice. Pentru ca transferul să acționeze, se cer două condiții prealabile: **1.** producătorii de cunoaștere să creeze „produse” transferabile, apte a fi asimilate și folosite în alte tipuri de activități și **2.** utilizatorii să aibă capacitatea de a aplica și transforma *input*-ul primit în noi produse, la rândul lor transferabile mai departe, până spre piață.

În al treilea rând, trebuie să se țină seama de un factor esențial: cunoașterea se exprimă, cu deosebire, în forma sa tacită. Cunoașterea tacită nu poate fi transferată decât prin trecerea deținătorilor săi de la o organizație la alta. În acest fel, fără asigurarea unui personal de specialitate bine pregătit și deținător a ceea ce se cheamă *know how* (*savoir faire*), transferul de cunoaștere este inefficient.

În aceste condiții, UE promovează noi tipuri de transfer care să elimine, pe cât posibil, barierele anterior evidențiate.

Clusterelor, alianțelor și, cu deosebire, rețelele eterogene de cooperare se dovedesc mai eficace.

Rețelele eterogene de cooperare [Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, Editura Lumina Lex, 2000, partea a III-a] au capacitatea de a introduce relații de cooperare, alături de cele de competiție, instituite pe principiul „competiției cu sumă pozitivă”, care unesc principalii „poli” de transfer în activități comune. O nouă legislație este necesară pentru a reglementa noile tipuri de proprietate intelectuală „colectivă”. Cu deosebire, se cer schimbări profunde în profilul și activitatea organizațiilor care participă la aceste rețele.

Cunoașterea pe care se va clădi noua economie nu poate fi asimilată de întreprinderile tradiționale, bazate pe tehnologiile, mecanice. Noua întreprindere este ea însăși proiectată și edificată pentru a avea nevoie de cunoașterea nouă și a avea capacitatea de a o aplica. Reproiectarea întreprinderii presupune o nouă infrastructură tehnologică axată pe IT, biotehnologii, nanotehnologii, procedee capabile să asimileze cunoașterea transferabilă creată „în amonte”.

Un nou sistem instituțional presupune, astfel, noi tipuri de instituții capabile să ofere baza unor noi tipuri de relații.

2.9. Cunoașterea – un nou factor al inegalităților sociale.

Societatea capitalistă ființează pe baza unor mecanisme complementare – cu ponderi diferite în țări și contexte diverse: producerea și reproducerea inegalităților economico-sociale, pe de o parte, și promovarea și consolidarea (tendențială) a egalității politice, juridice, pe de altă parte. Complementaritatea lor asigură, în contexte specifice, **excluderea inechităților sociale**, adică a inegalităților economico-sociale care ar încălca egalitatea politică și juridică. De exemplu, există o inegalitate de venituri care exprimă o egalitate a indivizilor de a participa la repartitia pe principiul „la muncă egală – venituri egale”. Deoarece oamenii sunt inegali atât din punctul de vedere al înzestrării lor fizice și intelectuale, cât și din cel al eforturilor depuse, o egalizare a veniturilor obținute din activitatea inegală depusă ar fi o în Justiție. Tot așa însă, ar fi o în Justiție ca la munci egale să se dea recompense inegale.

Problema se complică atunci când o privim sub **aspectul său dinamic**. Inegalitatea resurselor muncii generează o inegalitate a statuturilor sociale și în raport cu o inegalitate în situația familială. Ca atare (a se vedea studiile lui Raymond Boudon), apare o **inegalitate de șanse** în ceea ce privește „soarta” oamenilor, accesul la bunurile și serviciile oferite de societate. Inegalitatea de șanse generează o **inechitate socială structurală**, care nu mai depinde de eforturile personale și pe care statul democrat caută s-o atenueze prin politicile de securitate socială și asistență socială.

Caracterul inegal și imperfect al acțiunii mecanismelor de piață poate accentua această inegalitate structurală, căci din **competiția imperfectă** iese, uneori, învingător cel mai tare și nu cel mai bun.

Societatea cunoașterii apare ca o **posibilitate** de creștere a șanselor sociale și, deci, de reducere a inegalității **sociale structurale**, prin **democratizarea accesului la cunoaștere**.

Inegalitatea pe baza nașterii (castele) nu putea fi depășită. Inegalitatea pe baza averii creează unele posibilități de mobilitate socială, dar reduse și cu caracter individual. Inegalitatea pe baza cunoașterii face ca straturile sociale superioare să devină mai penetrabile. Democratizarea accesului la învățământ, în paralel cu politicile sociale de sprijinire a copiilor cu venituri mai reduse de a putea frecventa învățământul, în special cel superior, face ca resursa cunoașterii să fie accesibilă unor categorii tot mai largi ale populației. **În măsura în care** societățile devin mai bogate și modernizate, inegalitățile de șanse se reduc din punctul de vedere al proceselor de **mobilitate socială ascendentă**.

Dar, complementar acestor procese de reducere a unor tipuri de inegalități, se creează contextul structural al altor inegalități: cele produse de însuși gradul diferit (inegal) al fundamentării locurilor de muncă pe cunoaștere. Și în societatea cunoașterii va exista o mare diferențiere a locurilor de muncă în raport cu necesitatea de cunoaștere. Studiile făcute și în SUA arată o inegalitate a remunerațiilor în raport cu ramurile economice (industriile *high-tech* față de cele tradiționale), cu mărimea întreprinderilor (în IMM salariile sunt mai mici față de întreprinderile mari), cu sectorul economic (salariile în serviciile productive – comerț, transport, sunt inferioare celor din industrie) etc.

Aceste **inegalități bazate pe cunoaștere** vor genera, în continuare, probleme sociale capabile a se transforma în conflicte.

O altă linie de inegalități bazate pe cunoaștere se adâncește pe plan internațional. Confluența tranziției spre societatea cunoașterii cu procesele de globalizare, care se desfășoară, încă, necontrolat pe plan internațional, tinde să împartă lumea în țări cu acces la cunoaștere și țări marginalizate, fie ele chiar bogate. În locul dependenței țărilor slab dezvoltate industrial de marii producători, se creează o nouă dependență – mai greu de descifrat și evitat –, față de țările ce dețin monopolul cunoașterii.

Rezolvarea acestei noi „falii” constituie o urgență, înainte ca ea să genereze noi tipuri de războaie.

3. CU CE CUNOAȘTERE VOM CREA SOCIETATEA CUNOAȘTERII?

3.1. „Deficiențele” cunoașterii

Aceasta reprezintă o problemă de o mare acuitate practică. Există un **paradox al cunoașterii** ce se formulează astfel: deși susținem că avem numeroase lacune în cunoașterea lumii, folosim doar parțial stocul cunoașterii disponibile. Explicația acestui paradox comportă diferite aspecte.

Așa cum am văzut, teoriile critice (deconstructiviste) arată că în procesul cunoașterii (chiar al celei științifice) pot apărea erori.

O primă deficiență, datorată filosofiei moderne, constă în modul de a concepe cunoașterea științifică drept o „reflectare” obiectivă, cât mai „exactă”, bazată pe fapte „pozitive”, experimental verificabile și măsurabile. Prin aceasta, modelul socio-cultural al „modernității” a generat o dublă ruptură, între știință și filosofie, pe de o parte, și între acestea și religie, pe de altă parte.

Această ruptură este dăunătoare. Nu este vorba de negarea diferențelor dintre știință, filosofie și religie, ci de modul de a gândi această diferențiere ca o izolare a acestor „domenii” ale cunoașterii.

„Raționalitatea” științei nu se opune „spiritului filosofic” și nici „viziunii religioase” promovate de Biblie. Ruptura amintită a dus la „scientism”, la absolutizarea valorilor specifice științelor, la izolarea lor de restul valorilor și normelor culturii. Știința a fost interpretată uneori ca independentă de viziunile filosofice, considerate „abstracții”, un demers „neutru axiologic” („pozitivismul”), ca o „unealtă” de promovare a „Adevărului” independentă de folosirea sa (benefică sau malefică).

Ruptura științelor și filosofiei de religia promovată de Biblie a sărăcit demersul cunoașterii de marile semnificații ale acesteia, de răspunsurile fundamentale date întrebărilor: „cine suntem?”, „de unde venim?”, „ce trebuie să facem?”.

Știința a fost ruptă de marile valori ale moralei, de fundamentarea sa pe principiul *iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși*.

Prin aceasta, omul de știință a fost conceput ca neavând nici o responsabilitate asupra a ceea ce creează și a modului în care creația sa este folosită de către politicieni sau practicieni.

Cu o asemenea „cunoaștere” noua economie poate căpăta alternative malefice (societățile „programate” – A. Touraine; societățile elitocrației – D. Bell; societățile „cablate”; societățile „la distanță”, în care relațiile interumane sunt înlocuite de cele dintre om și calculator – Isaac Asimov etc.).

Societatea cunoașterii, făcând din cunoaștere principală sursă a puterii, necesită un nou tip de cunoaștere, care să asigure o unitate între diferitele tipuri de valori și norme axate pe principiile responsabilității umane. A cunoaște înseamnă a dezvălui – în primul rând – însăși sensul acesteia: un mijloc al cărui scop este buna constituire a vieții umane.

Și astfel, știința își revizuieste sensul său: cunoașterea este doar **mijlocul** adecvat pus la dispoziția oamenilor în **scopul** de a-și construi viața pe valorile fundamentale ale omului.

Fără fundamentul filosofic al cunoașterii, inclusiv cel al filosofiei bazate pe principiile Bibliei, afirmațiile științei devin lipsite de semnificație. De exemplu, fizica „vorbește” de legi, dar conceptul de lege este fundamentat doar de gândirea filosofică, așa cum conceptele de cauzalitate, realitate, cunoaștere sunt discutabile în sfera filosofiei.

O altă mare deficiență se referă la **modelul** procesului social al cunoașterii, și anume **fragmentarizarea sa**. Această fragmentarizare, care contrazice caracterul complex și unitar al lumii, comportă diverse aspecte particulare:

a. Ruptura dintre diversele „forme” ale cunoașterii, cu deosebire dintre cunoașterea rațional-științifică și cea morală, vorbindu-se de un „adevăr” obiectiv, neutru axiologic, lipsit de implicațiile „subiectivității” umane, care ar putea fi folosit pe căi diverse (morale sau imorale) de care omul de știință nu este răspunzător. Azi, conceptul de știință se rediscută, subliniindu-se că ea reprezintă un mod de satisfacere a necesităților umane prin producere de cunoaștere. Așadar, cunoașterea este rezultatul științei, dar nu epuizează **scopul și menirea sa**.

Știința este un element component culturii și ființează în unitate cu aceasta. În calitate de construcție umană, știința nu are o raționalitate în sine, ci în natura generală a activității umane. Rabelais spunea: **știința fără conștiință reprezintă ruina sufletului**.

b. Ruptura din „interiorul” științei, mai întâi între așa-zisele științe ale naturii și tehnice, pe de o parte, și cele socio-umane, pe de altă parte, uitându-se că știința în ansamblul său este o creație socio-umană. În acest caz se confundă „natura” științei (o creație umană în scopul necesităților umane) cu obiectul diverselor discipline.

c. Diferențierea exagerată între diversele „discipline”.

Subaprecierea așa-ziselor „științe socio-umane” lipsește omul de înțelegerea subiectului și obiectului științei, care nu pot fi despărțite de om. Științele naturii implică perspectiva socio-umană, tot așa cum științele socio-umane necesită luarea în considerare a faptului că omul este și o ființă a naturii, iar societatea nu poate fi înțeleasă fără apelul la natură.

„Obiectivizarea” științei, excluderea elementelor de subiectivitate din conținutul său duce la „mitificarea” acesteia, la transformarea sa într-un instrument al Adevărului nediscutabil. Știința cuprinde în ea toată subiectivitatea specifică oricărei activități umane și ea trebuie privită cu **încredere**, dar și **critic**.

3.2. Noul model al cunoașterii

Noul model socio-cultural al cunoașterii va menține, evident, specializarea științelor (procesul de diferențiere a cunoașterii pe noi discipline chiar va continua), dar va adăuga teza fundamentală a unității cunoașterii, a corelației dintre discipline, a existenței unor limite în cadrul fiecărei discipline care vor trebui compensate prin evidențierea unor principii cognitive și axiologice unificatorii, comune întregii realități (și elaborate prin efortul comun al științelor, filosofiei și religiei).

Omul de știință nu va putea să acționeze, să-și însușească și, cu deosebire, să producă, decât într-un domeniu particular al cunoașterii, dar va trebui format astfel

încât să aibă clar că „domeniul” său de cercetare este o „fațetă” a unei realități complexe și unitare.

Pregătirea sa pe „domenii” va fi completată cu cea pe „câmp”, corelațiile principale ale domeniului cu alte „fațete”, ale realului, și cu practica muncii în cooperare cu alți specialiști din alte „domenii” conexe ale „câmpului” și ale „fațetelor”, care acoperă cerințe practice ale specialistului. De exemplu, un economist va colabora cu sociologii, psihologii, ecologiștii, eticienii etc., care oferă complementaritatea înțelegerii comportamentelor umane în activitatea economică. Dar economistul va colabora „în interior” cu diferiți specialiști în economie (manageri, marketing, finanțe, comerț etc.) și „în exterior” cu specialiștii care vor completa cunoașterea domeniului (filosofi, medici, juriști, tehnologi, ingineri etc.).

Cooperarea între diferitele discipline ale științei și domenii ale culturii presupune formarea unor actori sociali de tip nou.

O deficiență a tipului de cercetători, ce se mai menține și astăzi, constă în interesul scăzut pentru aplicarea în viață a rezultatelor activității lor.

Societatea cunoașterii impune, așadar, o reconsiderare a modului de a concepe, produce și folosi cunoașterea. Erorile și limitele actuale ale cunoașterii se cer a fi dezvăluite pentru a nu transforma cunoașterea, cu deosebire știința, într-un mit.

Societatea cunoașterii presupune acel stadiu al cunoașterii, care ajunge la înțelegerea necesității autorefecției critice și a responsabilității sociale, a celui ce produce noua resursă principală a dezvoltării.

Noul model al cunoașterii – în curs de elaborare – va schimba, cu deosebire, sistemul de putere din mecanismele sociale ale producerii cunoașterii și instituționalizării sale.

Noile paradigme ale cunoașterii se impun printr-un proces de confruntare, adesea acut, între actorii sociali aflați în poziții diferite în relațiile de putere.

Așa cum arătase M. Foucault, puterea este o relație reciprocă, asimetrică, dinamică ce caracterizează toate relațiile sociale. Vechea paradigmă a modelului de cunoaștere este reprodusă, de multe ori, prin procesele de învățământ și cercetare însele. Ruptura spre noul model al cunoașterii necesită nu doar o simplă discuție teoretică (oricât de importantă ar fi aceasta), ci actorii sociali aflați în pozițiile puterii cu atribute și pregătirea necesară de a impune instituționalizarea a noi principii de construire a cunoașterii socialmente recunoscute și reprodusă. Principiul *teach the teachers* (*a învăța pe cei ce vor învăța pe alții*) este un instrument al realizării rupturii în învățământ. Noua paradigmă se generează prin conjuncția unor forțe din „interiorul” și „exteriorul” cunoașterii.

Modelul nou socio-cultural al cunoașterii va fi o **invenție** majoră care, prin difuzarea societală, va **inova** sistemul instituțional al cunoașterii.

Noile măsuri luate și la noi în țară cu privire la desfășurarea învățământului superior sunt pași importanți în instituirea noului model.

În afara schimbărilor privind structurarea cunoașterii, noile modele (în elaborare) prevăd o nouă configurație valorică-comportamentală.

Civilizația europeană (inclusiv cea americană, australiană) de tip creștin a cunoscut, istoricește, două mari izvoare: cel biblic și cel grecesc. Uneori, cuplarea acestora nu se realizează armonios. Renașterea și filosofia modernă s-au bazat pe principiile eleniste *Omul este măsura tuturor lucrurilor* și de aici principiul *Cunoaște-te pe tine însuși*. Grecii antici nu aveau ce să învețe de la zeii lor, care se purtau la fel ca oamenii, de aceea principiile lor morale s-au bazat doar pe comandamente raționale. Raționalismul lui Descartes pornește și el tot de la omul luat ca atare: *Mă îndoiesc, deci cuget, cuget, deci exist*. Raționalismul este benefic doar în măsura în care se îmbină cu principiile certitudinii extraindividuale, ale credinței în valorile morale supraindividuale (nu extraindividuale), societale.

Principiul *Iubește pe aproapele ca pe tine însuși* conduce spre o altă concluzie practică: cunoașterea omului, în general, necesită cunoașterea semnificației sale existențiale, de aici principiul a *cunoaște omul înseamnă a te apropia de marile adevăruri și certitudini ale credinței*.

Nu există o contradicție între raționalismul științei, bazat pe îndoiala metodică, și cel al religiei, bazat pe certitudinea credinței, ci o complementaritate absolut necesară legată de două tipuri de demersuri umane.

Cunoașterea fără cercetare este moartă, devine o dogmă periculoasă, dar și fără certitudinile credinței, ea devine relativizată și periculoasă prin negativismul său.

Noile modele ale cunoașterii, de care are nevoie omul în societatea cunoașterii, impun o reevaluare a ceea ce este cunoașterea însăși.

Îndoiala raționalistă se îmbină cu discernământul moral („copacul cunoașterii binelui și răului”) și responsabilitatea individuală ce sunt certitudini.

Fără certitudinile de discernământ și responsabilitate, îndoiala (metodică a raționalismului) devine nihilism și duce la „ruina sufletului”.

Educația pentru cunoaștere implică o mare responsabilitate a învățământului – adevăratul „punct de sprijin” pentru ca „pârghia” cunoașterii să poată schimba societatea. Iar cercetarea trebuie să alimenteze învățământul cu tot ce este nou în „dezvelirea” realității și inventarea a noi principii de gândire și acțiune.

Ajungem la **concluzia** că trecerea la societatea cunoașterii implică, în primul rând, **o nouă viziune** despre cunoaștere, o preocupare deosebită de a vedea **cu ce cunoaștere am putea crea o societate în care omul să fie mai fericit**.

3.3. „Dilema” cunoașterii.

În calitatea sa de resursă principală, care nu poate, însă, înlocui resursele materiale, cunoașterea are o serie de caracteristici specifice „față de celelalte „lumi de consum”¹.

1. Bunurile materiale își uzează valoarea lor de întrebuințare prin utilizare, astfel încât își diminuează și valoarea. Cunoașterea, dimpotrivă, își sporește valoarea prin sporirea gradului său de utilizare. Cu cât un produs cognitiv (teorie, cunoștință, know-how, soft) este mai mult folosit (capătă o utilizare mai

¹ Bell, D., *op. cit.*

generalizată și permanentă), cu atât își mărește recunoașterea societală, devine mai căutat și, prin aceasta, își sporește valoarea de întrebuințare și valoarea.

2. Această caracteristică tinde să favorizeze libera circulație a cunoașterii, transferabilitatea, asimilarea sa de către întreprinderile importatoare de cunoaștere (I. Nonake).

3. Pe de altă parte, cunoașterea costă scump și, ca principală sursă a competitivității, „produce” câștiguri tot mai mari. Această caracteristică tinde să îngreuească libera circulație a cunoașterii (sub diferitele sale ipostaze, cunoștințe, invenții, know-how, cunoaștere tacită, încorporată în oameni, instrumente de cercetare, softuri etc). Prin aceasta, dreptul de proprietate intelectuală capătă o importanță tot mai mare față de dreptul la proprietatea materială, devenind o frână în libera circulație a cunoașterii și în transferul acesteia.

Rezolvarea acestei „dileme”, a publica sau a apăra secretul, ocupă un loc central în politicile economice actuale.

La limitele intrinseci ale stocului social de cunoaștere, cu care ar trebui să edificăm societatea cunoașterii, se adaugă limitele extrinseci ale socializării cunoașterii.

„Dilema” cunoașterii – accentuată de globalizarea concurenței – poate fi rezolvată prin corijarea limitelor piețelor, pe baza politicilor sprijinite de organisme democratice ale guvernării și, în mod curent, prin sistemele de cooperare (clustere, alianțe și, cu deosebire, rețelele de diverse tipuri).

4. ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIA SPRE SOCIETATEA CUNOAȘTERII

4.1. Să cunoaștem ce se petrece în lume.

Primul deziderat constă în necesitatea cunoașterii aspectelor teoretice și a experiențelor (UE cu deosebire), legate de tranziția spre societatea cunoașterii. De multe ori, sintagma „societatea cunoașterii” este greșit decodificată, redusă la ideea folosirii cunoașterii sau doar a IT, ceea ce evident, generează și măsuri ineficiente.

De exemplu, se caută a se introduce cât mai multe calculatoare în școli, în timp ce există școli fără canalizare, fără construcții corespunzătoare, fără cadre didactice, cu deosebire la sate. Se reduc, de asemenea, cerințele trecerii spre noua economie a cunoașterii la subvenționarea unor cercetări fără a se asigura o schimbare radicală atât a infrastructurii tehnologice a întreprinderilor (trecerea la o tehnologie nonmecanică), cât și a tipului de cercetare (cercetări axate pe promovarea inovațiilor de tip nou, inovații cu avantaje competitive).

Nu se cunosc suficient experiențele legate de noi instrumente de acțiune cum sunt, clusterele, rețelele eterogene, rețelele informaționale ale UE etc., ceea ce generează nefolosirea unor oportunități puse la dispoziție de UE și care ne-ar oferi mari avantaje.

Nu se cunosc suficient unele concepții în metode de lucru legate de managementul cunoașterii, managementul bazat pe competențele negociate, managementul schimbării și inovării, managementul legat de sporirea valorii adăugate prin servicii în industrie etc.

Nu se iau în considerare noile contexte ale piețelor, care conduc la aplicarea unor noi politici bazate pe intervenția statului democrat și a unor organizații ale societății civile spre corijarea limitelor și imperfecțiunilor piețelor și trecerea de la o tranziție spontană spre una dirijată pe baza cunoașterii și selecția unor alternative dezirabile, benefice.

4.2. O strategie clară și bine conturată.

Programele de acțiune, elaborate de-a lungul timpului, de diferitele guverne, se axează pe „strategii sectoriale”, fără să existe o strategie de ansamblu, națională, explicită și bine construită care să precizeze:

Ce tip de societate dorim să creăm ca alternativă în cadrul societății cunoașterii, avându-se în vedere actualul caracter al economiei noastre (cu o populație rurală de circa 47% și una ocupată în agricultură de peste 25 %)? Ce strategie vom alege? Vom căuta a aplica măsuri de trecere spre societatea-economia cunoașterii doar după ce vom asigura o maturizare a economiei de tip industrial, ceea ce ar mări decalajul nostru față de țările din UE, sau vom încerca a trece spre noua economie pornind direct de la actuala situație, căutând să realizăm o economie a cunoașterii, cu un sector agricol mai mare, dar adecvat potențialului actual al cunoașterii, și tehnologiei (agriculturii ecologice cu gospodării medii ca mărime)?

A doua variantă necesită o strategie specială care se cere explicit formulată și făcută în mod sigur accesibilă, prin concentrarea resurselor pe alte direcții decât în primul caz.

După ce vom face un studiu serios asupra capacității (scenariu de tipul SWOT) de a aplica a doua variantă, evidențiind punctele forte de care dispunem, slăbiciunile, oportunitățile și riscurile, vom putea formula o strategie realistă, nu doar dorită.

4.3. Care ne sunt prioritățile?

Precizând ce fel de economie putem edifica, pe diversele orizonturi de timp, vom căuta să vedem cum ne cuplăm de procesele de tranziție pe plan global și, cu deosebire, în UE pentru a realiza o **integrare competitivă**.

4.3.1. În acest sens, în lumina experiențelor și programelor UE, ar trebui să considerăm ca fiind de importanță strategică învățământul, cercetarea, alimentația, sănătatea și apărarea.

Societatea – economia cunoașterii presupun un nou loc și rol al învățământului și cercetării care să concentreze o parte tot mai mare a populației ocupate și să asigure crearea PIB prin produse intensiv cognitive, față de cele bazate intensiv pe resurse materiale.

Învățământul și cercetarea nu mai sunt „servicii”, în care se consumă resurse, și nici „factori” care acționează exterior economiei, ci sectoare esențiale ale economiei în care se produce bogăția.

După ce am stabilit tipul economiei pe care l-am putea și ar fi de dorit a-l realiza, vom deține criteriile necesare pentru a vedea prioritățile concrete din sfera economiei.

4.3.2. Ce ramuri, subramuri și produse vom fi capabili a produce în mod competitiv? Cu ce tip de tehnologie vom asigura competitivitatea în aceste domenii selectate? În ce ordine (în timp) vom schimba infrastructura tehnologică a economiei, deoarece nu ne va fi accesibil a introduce noile tehnologii simultan peste tot?

4.3.3. Care ramuri ale cercetării și inovării vor fi prioritare? Pentru că nu putem da aceeași atenție (consum de resurse) pentru toate disciplinele științifice și pe toate nivelurile (cercetare de străpungere, fundamentală, aplicativă științifică și tehnologică).

4.3.4. Ce specializări principale va structura sistemul nostru de învățământ? Pornindu-se atât de la cerințele practice, cât și de la tradițiile și capacitățile existente.

4.4. Cum să pregătim tranziția?

Obiectivele menționate necesită o pregătire a condițiilor necesare realizării lor.

4.4.1. **Pregătirea umană** este pe prim plan. Complementar a ceea ce va putea realiza învățământul, ca factor principal al tranziției „dirijate” prin cunoaștere, se cer pregătiți oamenii care se află, de pe acum, în diferitele sectoare de activitate.

Experiența UE arată că lipsa de pregătire a oamenilor poate deveni un factor principal al rezistenței la schimbare, ca urmare a lipsei de informare asupra efectelor posibile, pozitive și negative, ale schimbărilor proiectate.

În plus, aplicarea măsurilor preconizate ale schimbării necesită o pregătire a celor care vor realiza practic aceste măsuri.

Cursuri de tipul învățare – cercetare – acțiune sunt necesare a fi sprijinite de către marile instituții de învățământ și cercetare, ca o formă eficace de pregătire continuă.

Aceste cursuri ar trebui să atragă, drept „cursanți”, cadrele de conducere din întreprinderi și să îmbine activitățile didactice cu cele de cercetare și cu activitățile practice de schimbare dirijată.

4.4.2. **Pregătirea organizațională** se cere proiectată în raport cu specificul acesteia. Unitățile de cercetare și cele de învățământ trebuie să fie capabile a oferi „produse transferabile” spre întreprinderi, iar întreprinderile să aibă nevoie de „cunoaștere încorporată” în noi tehnologii și produse.

Un nou sistem organizațional se cere a fi pus în discuție în țara noastră. Cum este mai eficient a organiza cercetarea? În cadrul învățământului, al economiei sau în mod autonom? Ce relație instituțională se potrivește mai bine, cercetarea academică sau cea departamentală? Cum putem sprijini formele noi de corelare (clustere, alianțe strategice, rețele) a învățământului, cercetării, întreprinderile și piața?

4.4.3. **Pregătirea tehnologică.** Întreprinderile noastre nu oferă, în general, piață pentru rezultatele învățământului și cercetării. Posedând o înzestrare tehnologică depășită ca tip (o tehnologie mecanică) și nivel de modernitate, întreprinderile noastre nu posedă nici resurse financiare de a asimila tehnologiile noi și nici de a sprijini cercetarea în acest domeniu. Marile întreprinderi cu capital străin au centrele de cercetare în străinătate, în cadrul firmelor „mamă”, în timp ce

întreprinderile cu capital preponderent autohton nu au resurse pentru a finanța activitatea de cercetare.

Soluția constă, în principal, în aplicarea experienței și principiilor politicii industriale de corelare directă a cercetării și economiei. Ar putea să se discute dacă cercetarea aplicativă își are locul în cadrul Ministerului Educației sau al Ministerului Economiei și Comerțului.

Fondurile pentru transfer tehnologic de care dispune Ministerul Educației și Cercetării reprezintă un instrument financiar deosebit de important, care ar trebui direcționat pe baza unui program bine conceput privind realizarea priorităților în domeniul economic și prin care să se stimuleze proiectele de cercetare-transfer-inovare, în conformitate cu strategia de ansamblu și sectorială.

4.4.4. Pregătirea managerială. Managementul cunoașterii – definit ca reprezentând *Generarea de valoare din bunurile intelectuale ale unei organizații*², presupune folosirea tehnologiei informației, dar exprimă, în principal, o altă semnificație: *Managementul cunoașterii este condus, în principal, de oamenii din organizație și nu de către programe abstracte*³.

Din această perspectivă, managementul cunoașterii se ocupă cu procesele care au loc între oameni pentru transformarea cunoașterii (din forma sa abstractă, ideatică) în valori, prin medierea unui nou tip de comportament uman (diferit de cel bazat pe transferarea substanțelor în bunuri și servicii).

4.4.4.1. Elementul central al noilor comportamente specifice managementului cunoașterii (MC) este dat de managementul competențelor negociate.

Dacă pentru managementul tradițional, resursele erau capitalul, munca, pământul, în MC resursele de bază devin capitalul uman și capitalul de risc (investit în cercetare – dezvoltare – inovare).

La rândul său, capitalul uman este definibil prin nivelul de cunoștințe (tacite), abilități (*know-how*) și competențe⁴.

La rândul lor, competențele pot fi private sub trei aspecte: **a.** competențele posedate, care exprimă ansamblul de abilități, experiență, calificări profesionale, valori însușite etc., pe care le are un individ, indiferent dacă le folosește și cât le folosește; **b.** competențe atribuite, date de responsabilitățile primite de oameni din partea conducerii managerilor, prin obligațiile presupuse de postul ocupat; **c.** competențe negociate, rezultate din negocierea dintre salariați și conducere, pe baza sistemului de ofertă și cerere propus de salariați, pe de o parte, și oferte și cererea conducerii, pe de altă parte.

În managementul tradițional (taylorist), relațiile dintre salariați și conducere (management) se reduce la cele privind execuția dispozițiilor primite ierarhic, în raport cu organigrama, ceea ce exclude negocierea.

² *Creating Value from Knowledge*, din revista „Cordis-focus”, seria *Technology Opportunities Today*, European Communities, 2004, nr. 2, p. 37.

³ *Ibidem*, p. 37.

⁴ *Le développement des compétences dans les PME*, Commission Européenne, 2003, p. 11.

Managementul cunoașterii implică, cu necesitate, participarea activă a personalului, căci acesta, posedând cunoștințe, abilități, valori însușite, experiențe legate de munca independentă și de mai marea responsabilitate, este un „partener” și nu un simplu executant. Salariatul de acest tip poate veni cu inițiative, propuneri de modificare a activităților, angajamente de asumare a noi responsabilități, observații critice asupra organizării muncii etc. Acestea se supun negocierii, pe principiul cerere-ofertă, conducând la „exploatarea superioară a cunoașterii”.

Managementul competențelor negociate se pretează a fi aplicat cu deosebire în așa-zisele „organizații intensiv-cognitive”, care funcționează prioritar pe baza „bunurilor intangibile”, cu deosebire exprimate în capitalul uman, programe, rețele virtuale, stocuri de cunoștințe, brevete, licențe, mărci înregistrate etc., cum ar fi institutele de învățământ și cercetare, firmele producătoare de soft, unitățile de sondaje și publicitate, firmele de mass-media, întreprinderile high-tech etc.

4.4.4.2. O altă componentă a MC se referă la folosirea **echipelor de management** („coaching”).

Aceste echipe, formate din specialiști din diverse discipline științifice și specialități (medici, economiști, ingineri, sociologi, psihologi, juriști, esteticieni, ecologi etc.) în raport cu specificul activității firmelor, au menirea să asigure o cooperare care să înlăture efectele negative ale fragmentarizării cunoașterii.

Echipa de „coaching” operaționalizează MC, aducând în organizații o cunoaștere cât mai variată și unitară sub aspectul scopului și mijloacelor folosite.

4.4.4.3. La nivel organizațional, managementul cunoașterii se exprimă, cu precădere, prin **competențele organizaționale**, definibile ca reprezentând modalități de valorizare și valorificare a oportunităților, reale sau virtuale, și riscurilor din contextele organizaționale, pe care managementul le transformă în avantaje competitive specifice.

Modelul elaborat de Edward E. Lowler asupra organizațiilor intensiv-cognitive are în vedere *organizațiile bazate pe competențe*⁵.

Organizațiile bazate pe competențe adoptă structurile neierarhice, flexibile, rezultate din negocierea competențelor individuale și care „specializează” organizațiile în câteva competențe-nucleu (*core-competencies*). Aceste „competențe-nucleu” reprezintă domeniile în care o organizație poate oferi maximum din „exploatarea” cunoașterii și este sau candidează pe piață la o poziție de frunte, chiar de lider.

Alături de competențele-nucleu se dezvoltă o serie de „competențe de sprijin”, care au menirea de a „aproviziona” competențele-nucleu cu resursele necesare. Astfel, o competență-nucleu de creare a computerelor personale se corelează cu o competență de sprijin cum ar fi producerea de subansambluri, elaborarea de programe încorporate (*firm*), pe baza cărora va funcționa hardul,

⁵ Lowler, Edward E., *From Job-Based to Competency-Based Organizations*, în „Journal of Organizational Behaviour”, 1994, nr. 15 (a se vedea Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Editura Victor, 1999, p. 32).

procurarea de materiale speciale necesare hardului, relațiile cu furnizorii care asigură unele subansambluri etc.

Fără competențele de sprijin, nu pot funcționa cele de tip nucleu. În cazul în care firma externalizează unele activități de sprijin (cercetarea, crearea de subansambluri etc.), competențele de sprijin se concentrează asupra activităților de aprovizionare și relații cu furnizorii.

Complementar competențelor-nucleu și celor de sprijin corelate, unele firme mai promovează o serie (redușă) de competențe-auxiliare. Competențele auxiliare se referă la domenii de activitate secundară, uneori doar potențiale, latente, folosite de firmă în cazul în care are o serie de dificultăți în succesul pe piață cu unele competențe-nucleu. Este chiar posibil ca, în cazuri extreme, să se renunțe la vechi competențe-nucleu sau unele sau să se transforme. Tocmai acest fapt caracterizează flexibilitatea și marea putere de adaptare și „contraofensivă” a organizațiilor bazate pe competențe.

Organizațiile bazate pe competențe, sub aspectul lor dinamic, sunt, în același timp, organizații bazate pe dezvoltarea competențelor, activitate definită ca reprezentând *măsurile luate de o întreprindere pentru a dezvolta baza sa de competențe*⁶. Această activitate poate să se realizeze pe două căi: **a.** dezvoltarea bazei de competențe a propriilor resurse umane; **b.** obținerea de noi competențe din exterior prin angajarea de noi salariați deținători de „cunoaștere” tacită, cumpărarea de servicii de consultanță, cooperarea cu unități de învățământ și cercetare etc.

Evident, realizarea acestor cerințe va fi dificilă pentru noi, dar eforturile se cer, de pe acum, concentrate în această direcție.

Pregătirea managerială presupune, pentru început, **formarea formatorilor** pe principiul *teach the teachers (a-i învăța pe profesori)*. Ceea ce am spus cu privire la pregătirea umană (2.4.1) se referă, cu precădere, la pregătirea managerilor.

Studiile realizate și în UE au arătat că slaba pregătire a managerilor reprezintă un important factor de blocare a proceselor de tranziție spre noua economie a cunoașterii, atât ca urmare a lipsei de cunoștințe și abilități necesare, cât și a fricii generate de posibilitatea de a-și pierde posturile.

În țara noastră, se simte necesitatea formării unor aptitudini practice manageriale, începând cu **dezvoltarea culturii manageriale (antreprenoriale)**, ceea ce presupune crearea unei **noi viziuni despre afaceri** bazate pe însușirea riscului, combinată cu descifrarea corectă a situației existente, deschiderea spre permanenta inovare, capacitatea de cooperare multidisciplinară și multiinstituțională, aplicarea principiilor responsabilității sociale corporatiste și, cu deosebire, îmbinarea competențelor de specialitate cu cinstea și respectul legilor.

De pe acum, o asemenea preocupare se cere a fi avută în vedere.

Totodată, învățământul superior trebuie să acorde o atenție mai mare formării acestor aptitudini practice manageriale, a culturii antreprenoriale, a **dorinței de a iniția afaceri personale** și nu doar de a fi salariat.

⁶ *Le développement des compétences dans les PME*, p. 9.

IMPACTUL SOCIAL AL UTILIZĂRII TEHNOLOGIEI INFORMAȚIEI ȘI COMUNICAȚIILOR

ȘTEFAN IANCU

Cele „șapte minuni ale lumii” înglobează șapte monumente celebre ale antichității, care au constituit fiecare, la un moment dat, culmi ale științei și tehnicii orientale și greco-romane. Oricare dintre aceste șapte monumente nu au fost denumite „minuni” în sensul de „miracol” mistic, de fenomen supranatural, ci în accepțiunea de realizări excepționale, care depășeau tot ceea ce se construise până atunci. În această ordine de idei, orice înfăptuire grandioasă, orice invenție deosebită a geniului uman, realizată după antichitate, ar fi trebuit să primească, prin analogie, numere de ordine. Și totuși, nici o nouă realizare grandioasă nu a mai fost nominalizată ca fiind o nouă „minune” a lumii. Apariția tiparului, a mașinii cu aburi, a electricității, a motorului cu ardere internă, a energiei atomice, a mașinii electronice de calcul, a primului satelit, a primei nave cosmice care a aselenizat etc. ar fi putut fi socotită ca „a opta minune” a lumii. Omenirea nu a mai continuat însă numerotarea. O explicație a acestui fapt ar putea fi și aceea că, pe de o parte, toate noile realizări nu mai aveau atributul unicatului, iar, pe de altă parte, efectul „civilizator” al tehnologiilor de după revoluția industrială, care au necesitat arderea combustibililor fosili și distrugerea pădurilor pentru creșterea suprafețelor agricole, a condus la ruperea echilibrului dintre cantitatea de oxigen produsă de plante și cantitatea de oxigen consumată de animale și, ca urmare, planeta și-a schimbat condițiile de mediu. Acest fapt a pus sub semnul întrebării utilizarea oricărei noi tehnologii moderne și societatea omenească a căutat căi, modalități, care să-i asigure o cât mai bună adaptare la schimbările majore tehnologice. Cu toate acestea, aplicarea unor noi tehnologii, chiar și în cazul soluționării unor probleme curente de producție, de creștere a bunăstării, de îmbunătățire a stării de sănătate, a dat naștere, uneori, la efecte secundare, nedorite, a căror soluționare a necesitat și necesită noi eforturi.

Întotdeauna o tehnologie a constituit atât obiectul unei aplicări conform scopului pentru care a fost creată, unei reutilizări, cât și al unor abuzuri sau al unor accidente. La început, fiecare tehnologie nouă a făcut posibil ca în implementarea ei să fie implicați specialiști, dar și nespecialiști, aceștia din urmă enunțând

probleme nerezolvabile, pe care, chipurile, numai ei le-ar putea soluționa, enunțând idei irealizabile. Mulți pseudoinventatori, pornind de la inventarea de către Thomas Edison a sistemului electric de iluminare, au propus fel și fel de pseudoinvenții care nu reușeau decât să provoace disconfort: perii electrice care ar fi eliminat calviția, pantofi sau curele electrice care ar fi vindecat infertilitatea, supraponderabilitatea sau impotența și multe alte aberații asemănătoare.

Cu cât o tehnologie este mai puternică atunci când este folosită corect, conform scopului pentru care a fost creată, cu atât ea este mai nocivă atunci când este folosită în mod abuziv. Utilizarea tehnologiei informației și comunicațiilor (TIC) presupune luarea în considerație a unor probleme de ordin: *tehnic* (*hardware* și *software*, vulnerabilitatea sistemelor informatice), *managerial* (de mare utilitate în stabilirea politicii afacerilor), *legal* (noi reglementări și legi, impunerea aplicării eficiente a prevederilor legale, sancționarea actelor criminale etc), *educațional* (utilizatorii TIC trebuie să devină conștienți de funcțiile și efectele potențiale generate de mijloacele tehnice utilizate și să învețe cum și când le pot folosi în siguranță), *etic* (etica informaticienilor) și *de piață* (competiția și cererea utilizatorilor de mijloace tehnice pot genera multe perfecționări tehnice, atât ca *hard* cât și ca *soft*).

În utilizarea TIC, trebuie să ne adaptăm la schimbările care vor apărea în structura funcțiunilor sociale, să devenim conștienți că va trebui să învățăm noi meserii, să câpătăm noi abilități, să devenim mai buni, mai conștiințioși, perfecționând continuu relațiile sociale.

Procedeele, metodele și tehnicile care stau la baza utilizării TIC continuă să se dezvolte și să se diversifice exponențial, an de an, și se estimează că ritmul de creștere exponențială va continua să se mențină, cel puțin și în următorii 20 de ani, determinând noi caracteristici specifice mediului social în care vom trăi. Dar, ca orice nouă tehnologie, tehnologia TIC poartă și un conținut care, prin utilizare, poate să fie potențial nociv, să încalce legalitatea sau să fie folosit chiar și pentru organizarea și desfășurarea de activități criminale. În acest context, societatea informațională – societatea cunoașterii (SI-SC) este considerată ca fiind un mediu foarte diferit, fără precedent, în care implementarea ultimelor realizări tehnice trebuie să meargă în paralel cu adoptarea de noi soluții juridice, care să pună în valoare efectele pozitive ale impactului TIC și să monitorizeze efectele negative, care ar putea apărea la punerea în practică a oricărei noi tehnologii.

„Minunile” ultimelor generații – telefonul, radioul, automobilul, avionul – au fost inventate la sfârșitul secolului XIX și în primele decade ale secolului XX. Ele au schimbat modul în care muncim și trăim și în care obținem informația, modul în care interacționăm cu vecinii (chiar și modul în care definim noțiunea de vecin), cu cunoscuții, modul în care ne organizăm viața de familie. Schimbările provocate de aceste minuni au fost globale, dar lente, s-au manifestat treptat, în timp, deși, după unele date statistice, și în prezent, mai mult de o treime a populației globului nu are acces la electricitate. Unul din cele mai dramatice evenimente tehnologice din

ultimele generații a fost pătrunderea omului în spațiul cosmic. În anul 1957, a fost lansat primul satelit artificial al pământului, iar în anul 1969 Neil Armstrong a pășit pe lună. La circa 35 de ani de la ultimul eveniment notabil în cucerirea cosmosului, nu s-a auzit ca cineva să-și fi petrecut vacanța pe lună și nici ca o mare parte din activitatea productivă, de desfacere sau de cercetare–dezvoltare să se desfășoare în spațiul interplanetar. Aselenizarea a avut un impact social relativ redus asupra vieții noastre cotidiene.

În istoria tehnologiei, dezvoltarea mașinii electronice de calcul este unică. Nici o altă realizare tehnică nu a înregistrat progrese atât de rapide după inventarea sa. De la John Napier, Blaise Pascal, Gotfried Wilhelm Leibnitz, Charles Babage, până la Alan Turing și Bill Gates, o mulțime de creatori tehnici au contribuit la conceperea și dezvoltarea mașinii de calcul, ajungându-se astăzi la niveluri de evoluție de neconceput cu numai câțiva ani în urmă. Comparația dintre primul calculator electronic (ENIAC – 1946) și cele mai moderne calculatoare din zilele noastre confirmă pe deplin afirmația făcută:

PERFORMANȚE	ENIAC ¹	CALCULATOR MODERN
Viteza de lucru	5000 adunări / secundă	Mai mult de 100.000.000 instrucțiuni / secundă
Cost	5-10 milioane \$ S.U.A. (la valoarea curentă)	Circa 200-500 \$ SUA (la valoarea curentă)
Dimensiuni	20 metri lungime, 30 tone	De la dimensiunea unui carnețel de notițe la dimensiunea unui frigider
Componente	Tuburi cu vacuum, rezistențe, condensatori, întrerupătoare etc.	Circuite integrate, cip-uri
Dispozitive de introducere a datelor	Cartele perforate	Tastatură, voce, scanere, scris de mână, <i>mouse</i> , atingeri ale ecranului
Dispozitive de extragere a datelor	Cartele perforate	Text afișat pe ecran, imprimante, dispozitive grafice, semnale sonore etc.
Comunicații	NU	Modem, fax, acces la e-mail și www
Software	NU	Atât de bogat și variat că poate fi nominalizat chiar de către utilizator

Calculatoarele au influențat și influențează viața noastră din ce în ce mai intens. Ele se află peste tot acum: la birou, la domiciliu, în gări, în bănci, în școli, în spitale, în parcuri de distracție. Cu o generație în urmă nu existau CD-uri, nu existau cabluri TV, nici mașini automate bancare, nici PC-uri. Calculatoarele erau, în cel mai bun caz, niște mașini de dimensiunile a trei – patru frigider și trebuiau să lucreze în spațiu climatizat. Bunicii și părinții acelor dintre noi, care sunt mai vârstnici, nu au cunoscut sau nu au avut acces la calculatoare. La cea de-a 25-a aniversare a primei aselenizări umane, un documentar de televiziune (CNN) a precizat că modulul lunar, folosit de astronauții de pe Apolo, avea la bord o

¹ ENIAC – Electronic Numerical Integrator and Computer.

capacitate de calcul mai mică decât cea care era instalată în anul 1994 la bordul unui automobil cu control electronic al funcționării.

O ironie a timpurilor noastre însă ar putea fi aceea că era calculatorului propriu-zis, practic, s-a încheiat. Toate consecințele majore ale utilizării calculatorului, numai ca mașină de calcul, deja s-au produs. Calculatoarele au accelerat evoluția într-o oarecare măsură și atât. În contrast, cele mai promițătoare tehnologii, al căror debut își face prezența actualmente, sunt datorate în primul rând comunicării între calculatoare, adică conexiunilor între acestea, mai degrabă, decât computerizării. Tehnologiile inventate de-a lungul timpului au avut drept scop tocmai comunicarea, eliminarea izolării.

În viitorul imediat nu va exista nici o instituție, nici o persoană, nici un guvern care să nu suporte impactul TIC. Ubicuitatea calculatoarelor și ritmul rapid de evoluție tehnologică a acestora sunt aspectele cele mai semnificative ale actualei revoluții informatice. TIC a devenit o parte integrantă a traiului nostru cotidian, a activităților noastre economice, a vieții noastre sociale. Dezvoltările microprocesoarelor, memoriilor, a software-ului, a tehnologiilor de comunicații au condus la convingerea că standardele Internet și tehnologiile specifice ne pot ajuta să construim rețele de calculatoare capabile să conecteze pe oricine în orice loc. Simbolul convergenței dintre telecomunicații, calculatoare și tehnologia de control, Internetul, reprezintă unul dintre vectorii societății informaționale. Este un fapt comun în a recunoaște că informația este omniprezentă în activitățile umane. TIC, de la calculatorul personal la rețeaua Internet, de la telefonul mobil până la rețelele mondiale de comunicații, sunt în plină dezvoltare și ne transformă viața, relațiile, organizarea societăților. Astăzi suntem angajați într-o mare schemă de creștere, amplificare și extindere a relațiilor și a comunicației între toate ființele și toate lucrurile. Potențialul Internetului de a informa, educa, distra și de a se constitui ca suport pentru organizarea și desfășurarea afacerilor la scară globală este considerabil.

Încă din antichitate, rețelele au oferit oportunități pentru dezvoltări și inovări și au furnizat structuri pentru sistemul economic și social. Rețelele de drumuri și apeductele Imperiului Roman, sistemul de căi ferate continentale din secolul XIX, rețelele de sateliți și cele de telecomunicații ale secolului XX, au permis omenirii să depășească barierele spațiului și timpului, să acceseze și să deschidă noi frontiere pentru interacțiunea și ingeniozitatea umană.

În prezent, în primii ani ai mileniului III, a devenit evident că „infrastructura informațională” (rețelele interconectate de calculatoare, dispozitivele și software-ul aferent) poate avea un impact tot atât de mare, dacă nu și mai important, asupra structurilor mondiale economice și sociale, decât rețelele precedente. Dezvoltările TIC din ultima decadă au transformat deja societatea noastră sub multe aspecte, dintre care menționăm:

- modul în care ne reprezentăm societatea în care trăim;
- relațiile interumane și intercomunitare;

– căile prin care putem dispune de o varietate de servicii, începând cu învățământul și asistența medicală, până la emisiunile de divertisment și comerț.

Cu toate succesele dobândite în ultimii 3–5 ani, în domeniul utilizării tehnicii de calcul, se consideră că și țările dezvoltate din punct de vedere industrial, care beneficiază din plin, comparativ cu celelalte țări, de facilitățile create de noile TIC, nu se află decât la începutul exploatării unor tehnologii care încă nu s-au maturizat și care se află în plină dezvoltare.

A. EFECTE POZITIVE ALE UTILIZĂRII TIC

Impactul pozitiv social-economic al utilizării TIC poate fi structurat pe următoarele direcții de transformare a societății umane:

1. Transformarea modului în care comunicăm. Mai mult de 1 miliard de oameni pot accesa simultan rețeaua Internet, pot să organizeze întâlniri electronice în timp real, să gestioneze tranzacții financiare, să vorbească cu prietenii sau rudele, indiferent de locul în care sunt situați. Toate aceste acțiuni simultane nu sunt dependente de limba de exprimare, întrucât se poate face, simultan și automat, o traducere din mai multe limbi, și nici de anumite limite fizice ale interlocutorilor, deoarece dispozitivele de introducere a datelor asigură mai multe variante: tastatură, semnal vocal, semne grafice, scris de mână etc. Internetul se află la baza revoluției din domeniul telecomunicațiilor.

2. Transformarea modului în care dispunem de informație. O persoană poate accesa, interoga sau imprima textul oricărei cărți, reviste, ziar etc., introdus într-o bază de date, orice informație video etc., prin simpla atingere a mouse-ului sau a ecranului, prin adresare verbală către calculator. Un individ poate opta pentru un anumit mod în care să i se comunice datele solicitate: text, imagine, semnal audio etc. Informația poate fi referită și prelucrată, poate fi încorporată în mai multe moduri, poate să se adauge valoare și poate fi analizată prin instrumentele *soft* existente.

3. Schimbarea modului în care învățăm. Orice persoană poate participa la programe educaționale *on-line*, independent de situarea sa geografică, de vârstă, de limite fizice, de programul personal. Oricine poate accesa materialele educaționale stocate în memoria calculatorului, reapelând lecțiile anterioare, actualizând abilități sau selectând diferite metode de învățare, cu scopul de a identifica cel mai eficient stil de muncă. Programele educaționale pot fi adaptate cerințelor fiecărui individ, astfel ca revoluția informațională să ajungă la toată lumea și ca nimeni să nu fie situat în afara posibilităților de dezvoltare.

4. Transformarea naturii și a modului în care facem comerț. Orice companie comercială va putea fi ușor abordată de clienții săi, independent de situarea lor geografică. Ea recepționează imediat reacția clienților, ajustează, în caz de

necesitate, strategia de marketing sau modifică stocurile de produse, în funcție de aceste reacții. Consumatorii pot procura produsele sau serviciile cu cele mai convenabile raporturi preț/performanță, lansând comanda de la serviciu. Livrările electronice se fac cu certitudine la client și asigură, în același timp, furnizorilor accesul imediat la banii lichizi generați de efectuarea vânzărilor. Consumatorul primește automat un raport financiar, care-i permite să aibă o imagine actualizată a situației sale financiare.

5. Schimbarea modului în care muncim. Locul de muncă nu mai este legat de o anumită localitate geografică, astfel că un angajat poate să-l acceseze, indiferent unde s-ar afla sau în timp ce se deplasează. Angajații pot accede la anumite funcții fără a fi obligați să locuiască în zone metropolitane importante. Ei pot să aleagă locul unde trăiesc, mai degrabă în funcție de preferințele familiei sau de preferințele pentru un anumit stil de viață decât de oportunitățile pieței forței de muncă. Un loc de muncă cu o mare flexibilitate poate fi adaptat la cerințele fiecărui individ, de la persoane handicapate fizic la persoane în vârstă.

6. Transformarea practicii asistenței medicale. Aplicațiile de telemedicină au devenit un fapt comun. Specialiștii folosesc videoconferințe și metode de consultare de la distanță pentru a trata pacienți situați la câteva sute de kilometri de medic. Chirurgia asistată de calculator poate fi demonstrată prin Internet, pentru a face cunoscute în lumea întreagă procedurile folosite. Sisteme expert, bazate pe analiza unei uriașe cantități de informație medicală, asistă activitatea medicilor. Pacienții pot lua decizii privind propriul lor tratament prin noi modele de interacțiune cu medicii lor și pe baza accesului crescând la informația biomedicală, prin intermediul bibliotecilor medicale digitalizate, existente pe Internet.

7. Transformarea modului în care proiectăm și fabricăm bunuri. Produse și structuri complexe pot fi proiectate prin simulare pe calculator. Proiectanții produsului, furnizorii de materii și materiale, producătorii și utilizatorii participă la procesul de proiectare, influențându-l prin reacțiile lor. Procese multiple de fabricație și proiectare pot fi explorate rapid, pentru a se stabili care sunt cele optime, ceea ce se concretizează în produse sigure, de înaltă calitate și la prețuri reduse.

8. Transformarea modului în care se face cercetarea. Cercetările se pot desfășura în laboratoare virtuale, în care oamenii de știință și inginerii pot să-și realizeze sarcinile stabilite, independent de situarea lor geografică. Cercetătorii interacționează cu colegii, au acces la instrumentație și aparatură, își împart și schimbă resurse computaționale și accesează informația în biblioteci digitale. Toate revistele științifice și tehnice sunt disponibile *on-line*, permițând cititorilor să exploreze, pe bază de parolă, interactiv, cercetările publicate.

9. Transformarea relației om – mediu. Modele climatice certe permit să se determine distribuția și rata schimbărilor climatice și să se elaboreze previziuni

meteorologice sectoriale și regionale cu o mai mare acuratețe. Modele sofisticate prevăd cu precizie răspunsul ecosistemului pământ la schimbările climatice (temperatură, umiditate, compoziția atmosferei etc.). Alte modele complet integrate permit oamenilor de știință și politicienilor să ia act de informațiile privind tendințele de evoluție a numărului populației, tendințele de evoluție climatică, utilizarea resurselor, valoarea resurselor economice și naturale, atunci când se adoptă decizii privind opțiunile de costuri și tehnici eficiente pentru a reduce sau a adapta schimbările climatice.

10. Modificarea modului de lucru al conducerii administrative. Serviciile administrației centrale pot fi accesate liber de cetățeni, independent de situarea lor geografică, de nivelul lor de instruire în domeniul calculatoarelor sau de capacitățile lor fizice de a se deplasa. Sisteme inteligente ghidează cetățenii, furnizându-le modalitatea de a obține informația căutată. Documentele și formularele vor putea fi accesate, completate și supuse aprobării automat, electronic. Informația va fi procesată și vor fi transmise, aproape simultan, răspunsuri la problemele ridicate de cetățeni.

Impactul pozitiv al acestor transformări potențiale a devenit o realitate în multe țări. El ar putea să influențeze și viitorul națiunii noastre, dar aceasta nu se va produce automat, fără eforturi. Este necesară existența unei voințe politice care să acționeze în consecință.

Programul de guvernare pe perioada 2001–2004, aprobat de Parlament, la 28 decembrie 2000, conținea capitole și obiective distincte pentru dezvoltarea domeniului tehnologiei informației și comunicațiilor. Sub impactul evoluției TIC pe plan internațional, prin HG 271/22 februarie 2000, a fost creat Grupul pentru Promovarea Tehnologiei Informației în România, sub președinția primului ministru, iar la 27 aprilie 2001, a fost lansată o nouă *Strategie națională de informatizare*, a cărei implementare practică presupunea, de asemenea, multe măsuri concrete, care se puteau materializa numai pe baza unei decizii politice ferme. Succesul acestei strategii, în parte, depindea de rezultatele unui program „agresiv” bine coordonat și orientat către soluționarea dezvoltării unei infrastructuri suport, a unor tehnologii și produse *soft* necesare pentru a asigura transformările pozitive și susținute care se impun pentru țara noastră, precum și a problemelor sofisticate, tehnologice specifice.

Implementarea practică a oricărei strategii presupune însă mult mai multe și, în special, acțiuni de finanțare care, din păcate, în perioada 2000–2004, nu s-au concretizat decât parțial.

B. UNELE EFECTE NEDORITE ALE UTILIZĂRII TEHNICII DE CALCUL

Societatea omenească a căutat căi, modalități care să-i asigure o cât mai bună adaptare la schimbările majore tehnologice. Pe măsură ce au apărut noi necesități, noi probleme și s-au identificat noi mijloace tehnice de soluționare, de satisfacere a

necesităților vieții, s-au creat noi instituții care au urmărit să amortizeze șocurile noilor tehnologii și să descurajeze abuzurile care ar fi putut duce la efecte necontrolabile.

Mașinile automate bancare (ATM) constituie o aplicație comună în tehnologia calculatoarelor care pot exemplifica apariția unor efecte negative în cazul aplicării unei noi tehnologii. ATM-urile permit efectuarea unor tranzacții bancare (inclusiv retragerea unor sume) în orice moment din zi și din noapte și în locuri situate în apropierea locuinței, biroului, garilor etc. Utilizarea calculatorului oferă o mulțime de facilități pentru efectuarea de operații bancare, dar efectuarea de operații prin intermediul ATM-urilor prezintă și dezavantaje:

– *Schimbarea condițiilor de prestare a serviciilor pentru client.* Automatizarea funcției de casier elimină contactul uman dintre casier și client. În loc de a se adresa unei persoane zâmbitoare, clientul apasă pe butoanele unei mașini care poate funcționa cu erori. În plus, este posibil ca un client să vrea să adreseze o întrebare și în cazul ATM-ului nu are cui.

– *Crearea unui mediu care facilitează infracțiuni.* Oamenii pot fi jefuiți imediat după ce au retras banii de la un automat situat în plină stradă. Răufăcătorii pot folosi cărțile de credit furate sau contrafăcute, fără nici un risc, deoarece anonimul mașinii face posibilă infracțiunea. Un casier ar observa că aceeași persoană face numeroase retrageri succesive sau ar putea cunoaște proprietarul și ar reacționa atunci când i se prezintă o carte de credit furată, ar putea identifica un suspect, în cazul comiterii unei infracțiuni.

– *Pierderea caracterului privat al operațiunilor.* Tranzacțiile efectuate la ATM sunt înregistrate într-o bază de date neconfidențiale, situată la bancă. Înregistrarea tranzacțiilor unei persoane, efectuate la mai multe ATM-uri, poate furniza pentru un terț, situat în bancă, informații despre orientarea afacerilor acelei persoane.

– *Erori în operare.* Motivul cel mai frecvent de defectare a ATM-urilor este utilizarea excesivă, prin efectuarea unui număr mare de retrageri într-o singură zi. Pentru salariații care trăiesc numai din salariu, utilizarea cardului nu se justifică, deoarece majoritatea acestora își vor retrage, în ziua de salariu, toți banii, punând în pericol funcționarea ATM-urilor. Folosirea cardului este recomandată în cazul oamenilor care au mai multe surse de venit, dar ea nu este recomandată celor care au ca singura sursă de venit salariul, aceștia din urmă scoțând salariul de la ATM în ziua de salariu și, astfel, se creează condițiile utilizării excesive și deci pericolul defectării. Conform datelor furnizate de compania Romsys, societate care a instalat peste 1000 de ATM-uri în țara noastră, în șirul cauzelor care pot conduce la stoparea funcționării ATM-urilor, după numărul de tranzacții, urmează cantitatea mare de praf din aer și de pe bancnote și actele de vandalism (lovirea aparatelor de către „furioși”). Erorile din programul calculatorului care gestionează activitatea ATM-urilor unei bănci sunt mult mai periculoase, ele pot bloca accesul la câteva sau la toate ATM-urile unei bănci, pot reduce sau majora suma depusă sau retrasă etc.

– Spre deosebire de țările dezvoltate, unde băncile își asumă anumite răspunderi, în România, contractele încheiate cu unitățile bancare la primirea unui card nu prevăd responsabilități din partea băncilor, în cazul unor defecțiuni la ATM-uri.

Din cele de mai sus, rezultă că ATM-urile prezintă multe dezavantaje. Cu toate acestea, se consideră că ele vor continua să fie utilizate, fiind foarte comod de accesat și, în cazul în care funcționează perfect, în mod real, utile numai unor categorii de persoane.

C. EFECTE NEGATIVE ALE UTILIZĂRII TIC

Răspândirea tehnologiilor informației și comunicațiilor în aproape toate domeniile vieții, precum și interconectarea calculatoarelor în rețele internaționale au făcut ca afacerile, administrația și societatea să depindă de eficiența și securizarea TIC. Această dependență este cu atât mai „sensibilă” cu cât cadrul normativ care reglementează domeniul TIC încă nu a fost precis determinat, iar infracțiunile din domeniul calculatoarelor au devenit mai diverse, mai periculoase, mai prezente la scară internațională.

Într-un studiu efectuat în anul 1998 de către Universitatea din Würzburg, la cererea Direcției XIII a Comisiei Europene, se arată că, fără a se face referiri la aspectele tehnice legate de securitatea sau fiabilitatea insuficiente ale rețelelor informatice, impactul negativ al utilizării TIC se concretizase în următoarele infracțiuni:

1. *Încălcarea caracterului privat al datelor personale.*

Calculatoarele pot să colecteze, analizeze, înmagazineze, să acceseze și să distribuie mari cantități de informație. Tot calculatorul a crescut viteza de acces și a accentuat caracterul anonim al celor care au accesat informația.

În condițiile existenței unor baze de date guvernamentale și private care conține date personale ale cetățenilor, aceștia riscă să devină victime ale „agresiunii informatice”, care se poate manifesta sub următoarele forme:

- utilizarea neautorizată a datelor de către angajații a căror sarcină este să actualizeze fișierele cu informații;
- scurgerea accidentală de informații prin neglijența sau lipsa de atenție a unor angajați sau prin accesul unor intruși;
- propagarea de erori și pagubele pricinuite de acestea;
- folosirea intenționată a datelor în scopuri pe care unii oameni le consideră obiectabile.

2. *Violarea drepturilor de proprietate intelectuală.*

Cărțile, articolele, melodiile, lucrările de artă, filmele, piesele dramatice, interpretările artistice, programele de calcul etc. sunt apărute prin *dreptul de autor*, care protejează creatorul în a-și folosi, conform opiniei sale, opera și în a fi

recompensat pentru ceea ce a creat. Din păcate însă, aceste valori pot fi foarte ușor multiplicare și difuzate.

Programe de calcul în valoare de miliarde de dolari sunt copiate ilegal în întreaga lume, an de an. Programele multimedia difuzate prin Internet au extins posibilitățile de încălcare a drepturilor de proprietate intelectuală.

La începutul lunii martie 2005, Asociația pentru Combaterea Contrafacerilor a participat la organizarea unui seminar, în cadrul căruia s-a arătat că în România piratarea a devenit o afacere prosperă pentru contrabandiști, care realizează anual profituri de 50 milioane euro. Din 10 CD-uri cu muzică, 7 sunt piratate. Înregistrările de muzică românească sunt piratate în proporție de 50%, iar cele de muzică străină în proporție de 80%. Aproximativ 97% din CD-urile cu jocuri pe calculator sunt piratate, iar 55% dintre români văd filme care încă nu au fost lansate pe piață, deoarece cumpără astfel de CD-uri.

3. *Infracțiuni economice.*

Calculatoarele au făcut ca multe activități economice să se desfășoare mai ușor. În mod analog, ele au făcut ca și multe activități ilegale să fie efectuate mai facil de către infractori. Utilizarea TIC a făcut posibil ca vechi infracțiuni (*hold-up-ul* bancar, de pildă, se efectuează fără arme și măști, de la distanță, cu ajutorul tastaturii și capacității de a sparge coduri de securitate) să fie efectuate pe căi noi și a creat noi posibilități de fraudă (dirijarea de fonduri de către personalul angajat, care are sarcina de a actualiza fișierele).

Crima organizată, noțiune care nu mai înglobează numai mafiile tradiționale, ci și teroriștii și alte grupări de persoane asociate pentru a comite delictе și al căror principal scop este de a realiza profituri fără a respecta granițele naționale, utilizează de peste 20 de ani TIC, facilitățile rețelilor de calculatoare, tot ceea ce conține o valoare adăugată imaterială.

4. *Diseminarea de materiale cu conținut ilegal.*

Schimburi de mesaje prin Internet sunt complet liberalizate și pot fi inițiate de persoane fizice sau juridice, fără nici o aprobare, diferențiindu-se net de cele efectuate prin intermediul radioului sau companiilor de televiziune.

Este adevărat că majoritatea fișierelor cu materiale pornografice explicate se află sub parolă, care se distribuie contra cost numai după ce se identifică solicitantul ca fiind adult. Diseminarea de materiale obscene este considerată de marea majoritate a legislațiilor naționale ca fiind ilegală. Este, însă, foarte dificil, dacă nu imposibil, să se facă distincție între un material obscen, unul pornografic și unul erotic.

O altă categorie de acte ilegale, produse prin Internet, este constituirea de grupe e-mail de pedofili, deși este, de asemenea, ilegal să fotografiezi și să diseminezi materiale pornografice cu copii.

Prin Internet, contrar prevederilor legale, se diseminează informații privind fabricarea artizanală și utilizarea de materiale explozive, materiale care propagă ura de rasă, materiale ofensatoare pentru anumite grupuri sau categorii de oameni etc.

Analiza celor patru direcții de acțiune infracțională prin utilizarea TIC evidențiază faptul că Internet-ul a devenit țara celor patru cavaleri ai Apocalipsei: crima organizată, terorismul, traficul de arme și de droguri, pedofilia.

În studiul menționat al Universității din Würzburg se preciza că, pentru a se putea lupta împotriva infracțiunilor comise prin intermediul TIC, trebuie stabilită o strategie pertinentă, la nivel internațional, care să urmărească:

- Acțiuni de perfecționare a cadrului legal existent în domeniul informatic;
- Perfecțiuni tehnologice *soft* de criptografie, care să elimine posibilitatea decriptării;
- Creșterea performanțelor tehnologice de fabricație a *hard*-ului, care să diminueze posibilitatea de acțiune a hackerilor;
- Măsuri educaționale prin care să se extindă conceptele preventive, apreciate ca fiind mai eficiente decât cele punitive.

D. CRIMA ORGANIZATĂ ȘI UTILIZAREA TEHNICII DE CALCUL

O dată cu inițiativele luate de întâlnirile la nivel înalt G7+1 contra terorismului și a crimei organizate, coordonatorii acțiunilor infracționale și-au intensificat activitatea de a monitoriza utilizarea TIC, atât la nivel național (în special în Italia și în SUA), cât și la nivel internațional.

Nivelul de securitate al calculatoarelor și al rețelelor instalate în bănci, întreprinderi, administrații și organizații militare rămâne nesatisfăcător. O demonstrează miile de exemple de penetrări realizate de pirații informatici, sabotaje, *hold-up*-uri electronice, soldate cu milioane de dolari transferați.

Au apărut noi generații de delincvenți care, mai puțin atașați de valorile tradiționale și ierarhiile clasice mafiote, au devenit receptivi la formidabilele posibilități oferite de TIC de a se comite infracțiuni. O deturnare electronică de fonduri într-o bancă poate aduce de o sută de ori mai mult decât un banal *hold-up* și asta cu un risc diminuat de tot atâtea ori. Comercializarea miilor de programe de calcul, copiate ilicit, ar putea compensa pierderile valorice din confiscările de droguri. Clonarea telefoanelor celulare este foarte importantă pentru comunicarea discretă din mișcare. Furtul unui stoc de microprocesoare, a căror valoare este mai mare decât a greutateii lor în aur, este un act relativ ușor de realizat. Lansarea unor vaste escrocherii pe scară mondială, prin Internet, a transformat această rețea într-un paradis fiscal.

Crima organizată și utilizarea TIC converg, din cauza evoluției „naturale” a delictelor informatice, care se înmulțesc accentuat. O dată cu dezvoltarea TIC, tabăra infracțională s-a extins pe următoarele patru direcții:

a. informatica a devenit și o știință a delincvenților. Aceștia caută să-și însușească ilegal conținuturi de fișiere, să identifice informații despre agenții guvernamentale și informatorii acestora, să copieze liste de prețuri informatizate, fișiere clienți, planuri de marketing, pe scurt, tot ce poate fi stocat în memoria unui calculator și poate fi valorificat pe piața neagră.

b. calculatorul a devenit și un instrument al infracțiunii. În acest caz, infractorul urmărește programele de lucru, pentru a comite fraude prin introducerea de coduri de acces – de exemplu, pentru a deturna fonduri.

c. delikte care nu au o legătură directă cu calculatorul, putând fi comise și în afara informaticii. De exemplu, prin intermediul calculatorului, spălarea banilor se face mai simplu și mai discret, iar delincvența cu caracter sexual a căpătat o nouă cale de proliferare.

d. delikte a căror apariție a fost favorizată direct de dezvoltarea informaticii. Este vorba de contrafacerea componentelor, furtul de materiale, clonarea telefoanelor portabile ale agenților oficiali.

Orientarea globală a mafiilor către sfera economică și caracterul lor transnațional vor duce la o nouă etapă a crimei organizate, cea de a patra: *cyberterrorismul*. De la o influență locală, până în anii '70, la o influență economică globalizată în zilele noastre, crima organizată se orientează, în prezent, spre căutarea unei influențe politice. Civilizației informatizate îi va corespunde războiul informațiilor, care se va baza pe două elemente fundamentale:

– *Acte de sabotaj* care pot provoca pagube imense. Atacurile teroriste nu se mai limitează doar la bombe și alte arme convenționale. În acest context, temerile guvernului american privind protecția infrastructurilor strategice nu sunt lipsite de temei. John Deutch, fost director C.I.A., afirma că: *Teroristul de mâine va fi capabil să provoace pagube mai mari cu o tastatură decât cu o bombă.*

– *Dezinformare.* Grupuri organizate de hackeri au devenit stăpâne pe modificarea unor imagini prin Internet, iar altele preferă difuzarea de informații false. La câteva zile după moartea prințesei Diana, imaginile accidentului intraseră în circulație pe Internet. Era vorba de documente false, fabricate de obscuri manipulatori de opinie, care au profitat de credulitatea a milioane de oameni.

Cyberterrorismul a rezultat din convergența dintre crima organizată (motivată de profituri), grupuri teroriste (acționează din rațiuni ideologice) și secte religioase (animate de idealuri mistice), toate reconvertite la tehnologie.

Problemele menționate, foarte serioase de altfel, au atras atenția tuturor celor bine intenționați. Un consorțiu de 13 companii a propus o întâlnire la nivel înalt a acționarilor Internet, pentru a discuta și probleme de securizare a rețelelor de calculatoare.

Comisia Economică Europeană acordă o deosebită atenție atât creării unui cadru normativ care să reglementeze domeniul TIC, cât și problemei securizării informației.

Strategia elaborată ar trebui să fie la nivel internațional și să cuprindă, în mod obligatoriu, cel puțin toate țările care sunt racordate la Internet, deoarece adoptarea unei strategii naționale diferențiate ar putea constitui „raiuri informatice” care, în schimb, ar conduce la restricții de piață și la impunerea unor bariere naționale în circulația liberă a informației.

În 2001, Convenția privind combaterea criminalității informatice a fost semnată de către 30 de state, dar acest tratat a fost ratificat până în prezent numai

de către 8 semnatari, inclusiv România. În perioada 15–17 septembrie 2004 s-au întâlnit la Strasbourg, pentru a lua măsuri urgente împotriva criminalității informatice, delegați europeni, americani, australieni și chinezi. Ei au abordat problema unei legislații comune ale cărei ținte sunt cyberterorismul, cei care comit fraude pe Internet sau incită la rasism, dar și cei care răspândesc pornografie infantilă. La întâlnire, reprezentantul firmei Symantec a anunțat că organizații private din domeniu au realizat deja o alianță pentru a promova Convenția privind combaterea criminalității informatice, „îndemnând” țările să o ratifice.

La elaborarea strategiei se va ține seama că informația este o valoare nouă, distinctă, care nu poate fi protejată prin analogie cu bunurile materiale.

În domeniul legislativ, ar trebui elaborată o nouă doctrină privind dreptul informatic, care va avea ca obiect:

- protecția autorului și a celui care deține informația;
- protecția persoanei la care se referă informația;
- protecția societății față de diseminarea informației ilegale, nocive;
- dreptul legal al persoanei de a avea acces liber la a primi și a transmite informații.

Situația cu care se confruntă în prezent utilizatorii Internet poate fi exprimată prin afirmația lui Voltaire care, referindu-se la libertatea de comunicare, a spus: *Dezaprobat ceea ce spui, dar voi apăra până la moarte dreptul tău de a o spune.*

E. ETICA PROFESIONALĂ ȘI TIC

Orice nouă tehnologie creează noi riscuri și generează noi probleme, pe care instituțiile abilitate să amortizeze șocurile provocate de impactul implementării noii tehnologii sunt chemate să le soluționeze. Orice profesionist dispune de informații la care publicul larg (clienții) fie nu are acces, fie nu are competența de a le înțelege. Majoritatea persoanelor implicate în utilizarea TIC poate fi afectată de modul de lucru al echipamentelor de calcul și comunicații, al corectitudinii funcționării sistemelor, al comportamentului etic al specialiștilor informaticieni. Aceste persoane, de regulă, nu înțeleg cum funcționează sistemele informatice și de aceea nu pot să aprecieze corect calitatea și siguranța lor în funcționare, ceea ce creează obligații și responsabilități din partea specialiștilor informaticieni.

Ultimele realizări din domeniul științei și tehnologiei informației au transformat Internetul într-o „agora”, un loc în care ideile, noile concepte, noile tehnologii sunt concepute și schimbate, în care contactele dintre toate tipurile de oameni sunt nu doar posibile, ci devin realitate.

Responsabilitatea profesională este o problemă de educație socială și ea trebuie formată în procesul de instruire și desăvârșită în primii ani de muncă. Procesul de învățământ din România urmărește numai formarea unor specialiști foarte pricepuți în a soluționa probleme tehnico-științifice, omițând că un specialist trebuie să aibă și o înaltă ținută morală și să fie creativ. La fel de importantă este și

datoria formatorilor de a-și pregăti studenții, atât pentru a aborda sistemic, global, soluționarea unei probleme, cât și pentru studiul interconectărilor dintre progresul științei și al tehnicii și noile fenomene din societate. Se simte nevoia, de urgență, a unor lideri reali, care să vadă consecințele pe termen lung și care să își asume responsabilitatea socială pentru activitatea desfășurată. Profesorii universitari trebuie să devină activi în difuzarea cunoștințelor științifice de bază în societate, dar și, prin comportament și comunicare, să fie catalizatori în reînnoirea principiilor etice în societate. Fiecare informatician, și, în fond, fiecare cetățean, trebuie să se comporte corect, pentru a se asigura o dezvoltare reală, susținută și consistentă. Acest fapt nu poate fi impus nici de cea mai strictă lege, dar necesită o bună înțelegere a unor informații științifice de bază și un comportament social etic. Obligațiile educative ale procesului de învățământ trebuie să meargă mult dincolo de ușile școlii, liceului sau universității.

Acum aproape 500 de ani, François Rabelais (1494–1553) era de părere că *Știința fără conștiință nu este decât o ruină a sufletului*. Această idee își păstrează valabilitatea și astăzi și devine și mai importantă în condițiile dezvoltării TIC și ale manifestării acute a impactului nedorit al informației și comunicațiilor asupra societății. În prezent, multe dintre sistemele etice tradiționale sunt considerate desuete. Am rămas numai cu conceptele de economie liberă de piață și măsurarea succesului prin valoarea acțiunilor. Scopul este maximalizarea veniturilor, cu toate înțelesurile legale și semilegale.

Un sistem socio-economic rațional, pentru a fi operațional, nu poate lua în considerare numai costurile externe, materiale. Dacă toate valorile devin măsurabile numai în unități monetare, atunci societatea în care trăim ar deveni mărginită, banală, lovită de sărăcie și unul dintre puținele imbolduri rămase pentru a continua să trăiești ar fi plăcerea de a înșela și de a te împotrivi unui comportament etic. Ar dispărea motivația muncii creative, nu s-ar mai recompensa, la justa valoare, aportul științific, tehnic, inovativ și acest mod de viață ar reprezenta o involuție. O parte din omenire ar deveni escroci de succes și agenți fiscali bogați, iar restul, marea majoritate, care ar trăi în sărăcie, oricum nu ar mai conta.

Este nevoie de principii etice reînnoite, care să aibă relevanță generală, sistemică. Să nu se înțeleagă că s-ar impune să inventăm, neapărat, noi conținuturi, noi concepte etice. În principiu, toate conceptele relevante și perene au fost exprimate și documentate iar și iar de-a lungul a peste 2000 de ani. Tot ceea ce este necesar este de a le remodela într-o formă modernă, compatibilă cu știința și tehnologia informației. În acest mod, domeniul TIC ar putea deveni un centru spiritual, care va îmbina știința, capacitatea de anticipare și responsabilitatea socială, va forma informaticieni purtători de responsabilități sociale și pregătiți pentru funcțiile solicitante ale societății.

Etica informaticienilor ar trebui definită, în mod analog, cu cea a medicilor, a juriștilor, a dascălilor și ar trebui să stabilească principii de acțiune și să soluționeze

problemele cu care se confruntă un specialist informatician în exercitarea funcției sale. Ea ar trebui să se refere și la responsabilitățile unui informatician în relațiile cu cel care l-a angajat, cu colegii de muncă, cu potențialii clienți, cu toți ceilalți care ar putea fi afectați de prestația lui. Multe din aceste probleme ar putea fi soluționate prin respectarea unor principii etice generale, comune tuturor profesiunilor. Evaluarea faptului că o companie livrează un sistem de calcul, iar un informatician concepe un virus, pe care îl implementează, făcând imposibilă funcționarea sistemului, sau stabilirea reacției unui informatician angajat, atunci când superiorul ierarhic lui îi solicită să facă o copie neautorizată după un program protejat, se pot face conform principiilor deontologiei profesionale.

TIC, ca o nouă tehnologie, creează însă și noi probleme, care nu pot fi soluționate numai pe baza principiilor etice generale. Conceperea software-ului generează unele probleme în stabilirea responsabilității. Este ceva normal ca un furnizor să refuze să asigure garanție pentru un produs, dacă un cumpărător a intervenit, făcând modificări constructive la acel produs. Această regulă generală nu se poate aplica însă întotdeauna la stabilirea responsabilităților în cazul sistemelor de decizie. În cazul unor sisteme care folosesc modele și decizii euristice, pentru a conduce afaceri și a adopta decizii financiare, o decizie greșită poate avea rezultate incalculabile. În cazul unor decizii ocazional greșite, responsabilitatea este a analistului care a conceput sistemul sau a utilizatorului, pentru că nu a înțeles riscurile și limitările sistemului folosit? Într-un asemenea caz, este obligatoriu ca analistul să explice limitele și incertitudinile sistemului furnizat clientului, iar acesta din urmă are obligația să nu se sustragă de la răspunderea sa în a înțelege aceste carențe ale sistemului și în a adopta măsurile de protecție necesare.

Pentru a exemplifica, să imaginăm un scenariu în care un analist programator a conceput un sistem pentru adoptarea de decizii în domeniul investițiilor, pentru un client care gestionează un fond de pensii. După ce sistemul a funcționat corect câțiva ani, managerul din domeniul investițiilor a instruit un programator angajat al firmei sale să efectueze unele modificări în programul sistemului. Imediat după aceea, managerul, urmând recomandările sistemului de decizie, a făcut o investiție importantă, care a condus la mari pierderi. Pentru a stabili cine poartă răspunderea pentru pierderi, ar trebui să se țină seama și de următorii factori:

– *calitatea programului scris*. A corespuns ea standardelor de calitate profesionale existente? Probema este că nu au fost stabilite încă standarde de calitate a softului, unanim acceptate, așa cum sunt elaborate în alte domenii. Furnizorii de soft care nu-și asumau responsabilitate pentru produsele lor erau acceptați în anii '80, când microcalculatoarele erau o noutate experimentală. În prezent, majoritatea companiilor de soft oferă o garanție pe perioade relative scurte. Este un început, dar nu este suficient.

– *analistul programator este responsabil pentru o eroare care apare în programul conceput?* Este cunoscut faptul că unele erori (virusi) sunt inevitabili,

iar apariția lor nu poate fi pusă în seama autorului. În cazul în care erorile într-un program apar din cauza lipsei de atenție sau din incompetență, responsabilitatea este, neîndoielnic, a celui care l-a conceput.

– *un factor determinant pentru stabilirea responsabilității etice* a unui analist programator, în cazul unui program cu erori, este stabilirea posibilității ca analistul programator să fi putut evita acele erori și posibilitatea conceperii unor teste de verificare, care în mod logic ar fi evitat apariția acelor erori.

În rezolvarea unei probleme ne-am obișnuit să găsim, în primul rând, soluții tehnologice, care să anuleze efectele negative, și numai după aceea să stabilim cauzele care au provocat apariția acestora. În domeniul utilizării TIC, se poate aprecia că a sosit momentul ca prin eforturi tehnologice, juridice și educaționale să se conceapă o strategie politico-socială care să diminueze până la anulare efectele negative generate. În concluzia celor expuse mai sus, se poate afirma că nici o tehnologie nu este o forță imuabilă, care să acționeze în afara controlului uman. Oamenii decid ce tehnologii și ce produse să dezvolte și să utilizeze. Oamenii stabilesc momentul când un produs este sigur pentru a fi lansat pe piață. Oamenii adoptă decizii referitoare la cerințele pe care trebuie să le îndeplinească personalul angajat. Oamenii fac legi, aprobă acte normative și standarde.

Privind retrospectiv implementarea TIC în societate, se constată că, pe de o parte, a existat, pentru o anumită perioadă, o reținere în diseminarea informațiilor privind posibilitățile reale create de această nouă tehnologie, iar pe de altă parte, noile facilități create de mijloacele tehnicii de calcul au fost utilizate, în primul rând, în scopuri militare.

Orice revoluție în tehnică determină schimbări în tactica și strategia războiului. De la începuturile războaielor, de la aruncarea pietrei sau de la folosirea arcului și a săgeții pentru învingerea inamicului, oamenii au inventat mijloace tehnice de a anihila adversarul în conflicte militare, de la distanță, fără a se teme de consecințe. Odată cu dezvoltarea civilizației, cu evoluția rapidă a TIC, a apărut dorința de a crea noi condiții de desfășurare a conflictelor militare, astfel încât să se câștige o bătălie și chiar și un război fără să se provoace prea multe distrugerii. Avantajul tehnologic copleșitor al forțelor coaliției, în lupta cu Irakul, avantaj concretizat în posibilitatea de a dispune de informații exacte, obținute prin satelit, privind pozițiile forțelor inamice, a ridicat negura împrăștiată de orice beligerant, inclusiv de forțele irakiene. În ciuda fanfaronadei liderilor irakieni, a durat numai 20 de zile de la lansarea, la 20 martie 2003, a primei rachete, până la data când americanii dădeau ajutor la demolarea statuii lui Saddam Hussein. Deși au existat accidente stupide sau bombardiere ale coaliției doborâte de artileria antiaeriană, nici un tanc al coaliției nu a fost distrus de un tanc irakian și nici un avion al coaliției nu a fost doborât de un avion irakian. Impactul superiorității tehnologiei informației și comunicațiilor anglo-americane a fost elocvent.

În prezent, TIC este una din cele mai dinamice tehnologii, dar poate și una din cele mai imprevizibile. Majoritatea utilizatorilor calculatoarelor nu cunosc modul în care acestea au evoluat și nici care le sunt performanțele reale.

Jules Verne,² care a scris în perioada când era cunoscut calculatorul³, nu a făcut totuși referiri, în cărțile lui, la folosirea mașinilor de calcul și nici nu a prevăzut impactul pe care îl va avea asupra societății tehnologia digitală.

Toate previziunile referitoare la dezvoltarea științei și tehnicii de la începutul secolului XX nu au inclus referiri la deschiderile pe care le va realiza dezvoltarea tehnicii de calcul. Chiar și la mijlocul secolului XX, când erau deja cunoscute calculatoarele electronice, singurele previziuni privind tehnica de calcul s-au referit la dezvoltarea tehnologiei electromecanice de calcul, care ajunsese la maturitate. Deși încă din anii '50 ai secolului trecut se realizaseră linii automate de asamblare⁴, cuvântul de ordine în domeniul automatizării în toate studiile futurologice a fost „automatizarea prin butonul de comandă”, fără a se face referiri la linii automate inteligente.

În timp ce detaliile privind posibilitățile de automatizare oferite de implementarea microprocesoarelor erau ascunse de public, domeniul militar a folosit pe larg tehnica de calcul. Aviația militară era înțesată de echipamente dotate cu microprocesoare, pentru a facilita atât comanda avionului, cât și fixarea țintei pentru trageri cu o cât mai mare frecvență. Submarinele, navele militare de suprafață, rachetele foloseau în mod extensiv calculatoare ultraminiaturizate.

Microprocesoarele, care pot conferi dispozitivelor autonomie în funcționare, au devenit bunuri disponibile pentru publicul larg numai după anii '80 ai secolului trecut, începând însă cu producția de jucării și cu industria de divertisment și apoi cu industria bunurilor electrocasnice.

În zilele noastre, microcalculatorul a devenit ceva comun, dar identitatea sa ca dispozitiv de calcul s-a pierdut. Chiar și posesorii de calculatoare personale, când le utilizează și realizează care sunt funcțiunile posibile ale acestora, se întreabă de ce se numesc calculatoare. Există astăzi o mare diferență între funcțiunile potențiale mascate ale unui ansamblu de circuite logice digitale și aplicațiile curente minore pentru care sunt utilizate. Această diferență evidențiază faptul că dispozitivul de calcul a devenit tot mai mult o „cutie neagră”, pe care cei din afara comunității producătorilor nu o înțeleg și nu-i percep posibilitățile reale.

² Jules Verne (1828–1905), scriitor francez dotat cu o fantezie uimitoare, a intuit și anticipat îndrăznețe descoperiri științifice și invenții.

³ În anul 1642, Blaise Pascal a creat o mașină de adunat care executa automat o succesiune de operații de adunare; în anul 1673, Gottfried Leibniz, folosind roți cilindrice în trepte, a construit un calculator capabil să efectueze într-o memorie mecanică înmulțiri prin adunarea repetată, automată a unui număr; Charles Babbage, în anul 1822, concepe un „motor diferențial” pentru calcule de navigație și obține de la guvernul englez primul „grant” pentru cercetări în domeniul calculatoarelor iar în anul 1833 proiectează un „motor analitic” care avea aceeași structură ca și calculatorul Von Neumann și de aceea Babbage este considerat „tatăl calculatorului”. În anul 1842, Ada Augusta King, contesă de Lovelace, traduce documentația tehnică asupra „motorului analitic”, adaugă propriile note privind funcționalitatea calculatorului și devine astfel primul programator din lume.

⁴ Roboți industriali cu control numeric au fost realizați încă din anii '50. În anul 1947, Ford Motor Company a instalat o linie de asamblare a blocurilor de motor și o linie automată pentru șasiuri auto.

Lipsa de percepere reală, de către utilizatorul curent, a oportunităților oferite de calculator, precum și posibilitatea ca persoane rău intenționate, care cunosc la perfecție facilitățile potențiale oferite de dispozitivele de calcul, să le utilizeze în scopuri ilicite i-au determinat pe unii futurologi să redacteze scenarii sumbre. Este bine să ne reamintim că implementarea oricărei noi tehnologii presupune și efecte secundare nedorite, eșecuri. Ar putea fi posibil, de exemplu, ca printr-o invazie de viruși, sistemul de transport, urban, regional, internațional să nu mai poată fi coordonat, sistemele de alimentare cu apă sau cu energie electrică să fie scoase din funcțiune, procesele industriale automate să fie stopate etc. Relativ recenta defectare a sistemului electric din SUA și Canada a impus cerința de a se pune întrebarea: Oare de ce? Și încă nu s-a dat un răspuns plauzibil.

Microelectronica și imagistica medicală ne aduc tot mai aproape de o lume în care citirea gândurilor, stabilirea căilor posibile de evoluție a comportamentului individului și posibila prosciere a celor bolnavi să devină o realitate și poate că oamenii nu vor vrea să trăiască într-o asemenea lume. Cui ar trebui să se comunice rezultatele testărilor bolilor mintale sau ale datelor privind riscul moștenirii unor boli incurabile? Celui în cauză, rudelor, anumitor persoane cu responsabilități sociale?

Noile tehnologii pot stabili poziția în timp și în spațiu a oricărei persoane care acceptă să fie inclusă într-un asemenea sistem, pe baza promisiunii păstrării confidențialității și asigurării protecției. Dar oare individul nu va avea teama pierderii caracterului particular al vieții și al securității?

Cyberspace-ul nu mai este un produs science-fiction ci o realitate. Zeci și sute de milioane de oameni folosesc în mod curent sisteme informatice legate prin sisteme de comunicații în rețele mondiale pentru a soluționa atât probleme de rutină, cât și probleme critice. Tendința de evoluție este clară: creșterea dependenței de sistemele informatice din rețea.

În cazul în care aceste sisteme nu vor prezenta siguranță în funcționare, această dependență poate conduce și la dezagregări, la dezastre. Aforismul „acolo unde este o voință, se găsește și o soluție” este pe deplin aplicabil în situația utilizării TIC. Soluția care lipsește în prezent, aptă să confere certitudine în funcționarea sigură a sistemelor informatice, presupune, la nivelul de azi al cunoașterii, dezvoltarea de nanocomponente, experiență inginerască soft, dezvoltarea științei informației și comunicațiilor. Sensul dezvoltării SI-SC a creat premisele necesare pentru a genera convingerea că se va identifica soluția necesară, deoarece există voința de a dezvolta ceea ce este pozitiv și de a preveni ceea ce este rău. Progresul tehnologic generat de calculatoare și ritmul extraordinar de dezvoltare a TIC ar putea determina un impact dramatic asupra vieții oamenilor.

Unii văd în calculator un instrument care dezumanizează și reduce calitatea vieții sau care amenință buna lor stare. Alții văd în dezvoltarea TIC o provocare și o oportunitate incitantă.

Intensificarea utilizării TIC poate adânci separația dintre bogați și săraci, creând o societate cu două clase: cei care „au” acces la informație și cei care „nu

au”. Este necesar ca guvernele să subvenționeze persoanele cu venitul/cap de locuitor redus pentru a le putea permite să procure un calculator sau să dispună de „spațiul public” pe Internet, pentru a avea acces la tipul de informație pe care serviciile comerciale nu îl pot furniza. Are evoluția TIC un impact general pozitiv sau negativ?

În general, când evaluăm o nouă tehnologie, ca de exemplu TIC, nu trebuie să o comparăm cu ceva idealizat, perfect sau cu efecte secundare nule sau care nu ar implica nici un fel de risc. Așa ceva ar fi imposibil de obținut, indiferent de aspectele vieții.

O tehnologie nouă, inclusiv TIC, trebuie comparată cu alternativele sale tehnice și este necesar să se efectueze un bilanț al avantajelor și dezavantajelor generate. Se poate aprecia că evoluția tehnologică a fost un factor major în generarea de bunăstare, libertate de acțiune și oportunități de dezvoltare pentru sute de milioane de oameni. Aceasta nu înseamnă că TIC nu prezintă și unele aspecte nedorite. Noi trebuie să studiem TIC ca pe orice altă nouă tehnologie, să-i identificăm aspectele pozitive și negative, pentru a reduce tot ceea ce este defavorabil și a dezvolta ceea ce este util omului.

Prometeu, conform mitului, ar fi fost pedepsit pentru că a furat focul de la zei ca să-l dăruiască oamenilor. În versiunea mitului, prezentată de către Eschil, Prometeu nu a fost pedepsit pentru că a dăruit focul oamenilor, ci pentru că el, dăruind focul, a creat și posibilitatea ca oamenii-muritori să-și cauzeze propria moarte, prin crearea unor speranțe deșarte. Darul primit de la Prometeu ar fi lipsit ființele umane de smerenie și le-ar fi creat posibilitatea de a acționa irațional, cu pasiune oarbă, ceea ce ar fi condus la folosirea focului și pentru distrugere.

Efectul generat de Prometeu – înlocuirea smereniei și a rațiunii cu acțiuni ilogice și pasiuni oarbe – s-ar putea repeta și în zilele noastre, dacă s-ar lăsa drum liber folosirii în scopuri incorecte a forței tehnologiei informației și comunicațiilor. Să sperăm că această tehnologie, în secolul XXI, se va maturiza fără efecte secundare nedorite, fără eșecuri cauzate de erori de concepție, fără acțiuni inumane ale celor care au uitat de smerenie.

BIBLIOGRAFIE

1. * *Information Technology: Transforming Our Society*, <http://www.ccic.gov/ac/interim/section1.html>
2. SERGE LE DORAN & PHILIPPE ROSE, *Cyber-Mafia*, București, Editura Antet, 1998.
3. FREDERICK L. WETTERING, *The Internet and the Spy Business*, „International Journal of Intelligence and CounterIntelligence”, SUA, 2001, vol. 14, nr. 3.
4. Electronic Commerce: Commissions Presents Framework for Future Action. http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/media/infso/313.htm
5. Political Agreement on A Common Position of the Council on A Framework for Electronic signatures (22 April 1999). http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/media/sign/composen/htm
6. Opinion 4/2001 of the Council of Europe's Draft Convention on Cyber-crime, http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/dataprot/wpdocs/wp41en.htm

7. Lege privind semnătura electronică (proiect) <http://www.mcti.ro>.
8. Lege privind comerțul electronic (proiect) <http://www.mcti.ro>.
9. MARIO MONTI, *The Internet and Privacy: What Regulations?* http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/speeches/rome0598.htm
10. Declan McCullagh, *U.S. Wants Less Web Anonymity*, Wired News, www.wired.com, 2 March, 2000.
11. * * *Codul penal*, București, Editura Lumina LEX, 1994.
12. F. DEBOUT, *Guerre informatique-vulnerabilité de nos systèmes*, „Armées d’aujourd’hui”, Franța, 1999, nr. 26, déc-jan.
13. DAVID CLARK, *Groups Calls for Global Internet Summit*, „Computer”, September, 1998.
14. MICHAEL A. CAVINGTON, *Beware of Software Disclaimers*, „Computer”, September, 1998.
15. * * *Networked Computing for the 21st Century*, <http://www.ccic.gov/pubs/blue>
16. * * *Legal Aspects of Computer-Related Crime in the Information Society* <http://www2.echo.lu/legal/en/comcrime/sieber.html#1>
17. MAXWELL MALTZ, *Psihocibernetica*, București, Editura Curtea Veche, 1999.
18. ȘT. IANCU, *Unele probleme sociale, economice, juridice și etice ale utilizării tehnologiei informației și comunicațiilor, în Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii – Concepte, soluții și strategii pentru România*, Coordonator Florin Gh. Filip, București, Editura Expert, 2001.

DEZVOLTAREA COMPETENȚELOR ÎN TRECEREA SPRE SOCIETATEA CUNOAȘTERII

CRISTINA LEOVARIDIS

ELEMENTE TEORETICE PRIVIND MANAGEMENTUL COMPETENȚELOR

În teoria tradițională a întreprinderii, salariații erau priviți din perspectiva modului în care executau anumite operații prestabilite, puneau în mișcare mașini și dispozitive tehnologice sau îndeplineau unele activități. Așa au apărut și conceptele, folosite încă și astăzi, din păcate, de „forță de muncă” sau chiar „mână de lucru”. Ceea ce interesa era capacitatea acestora de a pune în operă deciziile conducătorilor, conform regulilor. Așa a apărut împărțirea muncii în „muncă productivă”, „creatori de bunuri materiale” și în „muncă neproductivă” și „personal neproductiv”, asociat de obicei cu cei care desfășurau activități de natură intelectuală. Conceptul de „forță de muncă” era folosit întotdeauna la singular și desemna ansamblul, masa; niciodată *individul*, cu personalitate, nevoi, comportament și viziune specifice nu intra în obiectivele managerilor¹.

Deși această formă de management și-a dovedit pe deplin eficiența și raționalitatea de-a lungul timpului, având o experiență de utilizare foarte lungă în timp, astăzi sunt aduse din ce în ce mai mult în discuție, mai ales în țările Uniunii Europene, forme de management alternative, cum ar fi: managementul competențelor, managementul antropocentric, managementul instituțiilor intensiv-cognitive, managementul adhocrației etc. Dintre acestea, vom pune accentul, în continuare, pe prima dintre aceste forme de management – *managementul competențelor*, care se fundamentează pe principiile antropocentrice.

Managementul centrat pe om implică o redefinire și reconsiderare a problematicei umane a întreprinderilor. Nu este vorba doar de a folosi mai mult și mai bine omul (omul ca mijloc, în cazul managementului științific, taylorist, tehnocentric), ci, în primul rând, a socoti omul ca scop suprem și a vedea ce poate și ce trebuie să facă întreprinderea pentru ca omul să se realizeze uman în și prin

¹ Robert Mathis, Panaite Nica, Costache Rusu, *Managementul resurselor umane*, București, Editura Economică, 1997, p. 4.

*muncă*². Părăsind viziunile ce masificau și standardizau omul, noul tip de management presupune a reda omului ce este realmente uman în el: individualitatea creatoare, personalizarea, autonomia responsabilă, aprecierea celuilalt, dialogul cu „semenii diferiți” etc., de aici un mod de concepere, proiectare și conducere a activității umane în general și în organizații în special, conform cu ceea ce este omul și dorește să devină³.

În acest context, **resursele umane** nu se identifică cu realitatea nemijlocită dată de personalul unei întreprinderi, ci constituie o construcție socioculturală ce valorizează și valorifică **potențialul actual și virtual al oamenilor din întreprindere (capabilitățile acestora) și contextele lor de acțiune**⁴. La început, termenul de resursă, umană a fost echivalat cu termenul de „personal” (totalitatea salariaților dintr-o întreprindere – număr, sex, vârstă, stare de sănătate, pregătire, experiență etc.), ceea ce conduce în practica managerială la tratarea omului ca o altă resursă, alături de resursele naturale și tehnologice. Ca și materiile prime, omul era achiziționat (angajat), repartizat, folosit, fiind un obiect la dispoziția întreprinderii.

Modelul competențelor construiește un nou tip de management al resurselor umane, bazat pe pregătirea oamenilor și pe competențe. De fapt, resursele umane trebuie să se constituie, în noua viziune managerială a competențelor personale, într-un **proces interactiv între manageri și salariați (potențiali și actuali) de negociere (tranzacție) a ceea ce managerul solicită (valorizează și vrea să valorifice din potențialitățile actuale sau virtuale ale salariaților) și ceea ce salariații oferă (ceea ce ei, pe de o parte, doresc să valorizeze și să valorifice din capabilitățile lor și, pe de altă parte, acceptă să valorizeze și să valorifice ceea ce managerii le oferă în calitate de recompense)**⁵. În acest proces, se confruntă modele socioculturale diferite (ale salariaților și ale organizației), interese, motivații, prejudecăți, obiceiuri, imagini diferite despre sine și despre organizație etc., după care se ajunge la un compromis. Spre deosebire de managementul taylorist, ce valoriza în om doar potențele fizice, de execuție, managementul bazat pe competențe valorizează potențele de ansamblu ale omului ca ființă multidimensională: valorile morale, sociale, religioase etc., sentimentele de responsabilitate și solidaritate umană, cooperarea și relațiile bazate pe încrederea reciprocă, credința etc. Managementul competențelor presupune o *negociere democratică (adică de pe poziții de egalitate a diferiților deținători de interese) pentru a genera, selecta, introduce responsabilități reciproce, a produce un spațiu de alternativă*⁶ (în managementul taylorist, nu exista negociere, individul trebuia să îndeplinească responsabilitățile predefinite asociate postului său, riguros stabilite

² Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Editura Victor, 1999, p. 50.

³ *Ibidem*, p. 54.

⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁵ *Ibidem*, p. 57.

⁶ *Ibidem*, p. 74.

pe baza unei organigrame, sau renunța la post; managerul „folosea” din capacitățile salariatului doar ceea ce-i trebuia).

Posturile se determină pe parcursul negocierii și pe baza acesteia. Nu se mai merge de la post spre om, ci invers, de la om spre post: se stabilesc competențele pe care omul le dorește (le poate realiza sau solicită pregătire pentru a deveni competent) și pe care firma le acceptă; pe această bază, se proiectează și reproiectează posturile și obligațiile specifice.

În literatura de specialitate sunt recunoscute și acceptate două perspective în ceea ce privește sensul acordat conceptului de „competențe”:

a. competențele se atribuie (managerul împuternicește pe salariați cu o serie de responsabilități), reprezintă ceea ce organizația cere salariatului să îndeplinească;

b. competențele se posedă (oamenii dețin, prin pregătirea și caracteristicile lor personale, competențele), reprezintă ceea ce salariații oferă organizației.

Prima abordare pune în evidență principiile de bază ale managementului în lumina concepțiilor lui Taylor, Ford, Fayol, Weber – omul era considerat pasiv față de organizație, fiecare post avea responsabilitățile sale și prin încadrarea unui om pe un post i se „acordau” și competențele sale în limitele exacte ale postului; salariatului nu numai că nu i se cerea să-și „depășească” competențele, dar principiile de funcționare ale organizației puteau fi deteriorate prin această „depășire” de competențe și, de aceea, acest fapt putea fi chiar pedepsit.

A doua abordare îl privește pe om ca posesor al competențelor, omul are competențe (ca urmare a pregătirii, experienței, capacităților personale), iar organizația îi alege pe oameni, în conformitate cu gradul în care aceste competențe se potrivesc (sau nu) cu cerințele postului pe care va urma să-l ocupe.

Noua viziune, care se construiește pe baza celor două abordări – pe critica celei dintâi și pe completarea celei de-a doua – schimbă sensul conceptului, oamenii sunt considerați acum *actori sociali activi*, care, printr-un proces de negociere, generează structurile organizatorice, stabilesc (în relația salariat-manager) competențele dezirabile (reale și virtuale) și, pe această bază, proiectează posturile și structura organizațiilor. Omul și organizația se aleg reciproc, în conformitate cu gradul în care aceste competențe se potrivesc (sau nu) cu cerințele postului disponibil în organizație⁷.

În cadrul acestui tip de management, se urmărește nu numai personalizarea salariaților, ci și cea a consumatorilor (apar produse cu un grad înalt de personalizare, segmentarea piețelor pe criterii socioculturale legate de stilul de viață, sporirea exigențelor valorice ale clientului față de produs, mai ales în domeniul bunurilor de folosință individuală: îmbrăcăminte, încălțăminte, locuințe, mașini, mobilă etc.). Produsele încorporează mai multe valori, funcții (o haină, de exemplu, nu mai are doar rol de apărare împotriva frigului, ci și rol de evidențiere a

⁷ Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, București, Editura Lumina Lex, 2000, p. 134.

status-ului purtătorului ei, a stilului de viață al acestuia, rol estetic etc.). În UE productivitatea se redefineste ca număr de servicii pe produs, în timp ce în restul țărilor europene productivitatea muncii se calculează încă drept număr de produse în timp. Se trece de la masificare la personalizare, în ceea ce privește produsul, derivând de aici o segmentare a piețelor pe criterii de stil de viață și nu pe criterii economice, ca în taylorism. De la analizele A.P.S. (*Anthropocentric Production Systems*) – axate prioritar pe problemele producției, Uniunea Europeană a trecut la abordarea A.P.P.C.S. (*Anthropocentric Production, Produce and Consumer Systems* – Sistemele Antropocentrice de Producție-Produs-Consum) – ce cuprinde unitar problematica umană a producției, produsului și consumului.

DEZVOLTAREA COMPETENȚELOR ÎN IMM DIN UE

Consiliul European de la Lisabona a stabilit că scopul strategic al UE este de a deveni până în 2010 cea mai competitivă și mai dinamică economie bazată pe cunoaștere, capabilă să asigure o creștere economică durabilă, creând mai multe locuri de muncă și garantând coeziunea socială⁸; este binecunoscut faptul că oamenii, cu cunoștințele și competențele lor, sunt un factor esențial pentru creșterea economică și avantajul competitiv: *educația permanentă constituie o parte centrală a strategiei noastre, pentru accesul la cunoaștere, îmbunătățirea abilităților și incluziune socială; toți europenii trebuie să aibă oportunități de instruire continuă, pentru a participa la viitoarea societate a cunoașterii*⁹. *Societatea este acum o societate care învață, apelând la trei tipuri de învățare ce se dezvoltă simultan: înveți făcând, înveți folosind, înveți interacționând*¹⁰; aceste procese sunt esențiale în cadrul societății bazate pe cunoaștere, în care managementul competențelor și inovarea (care se difuzează mai rapid și mai eficient atunci când capitalul uman este înalt calificat) sunt elemente vitale, în special pentru creșterea economică și a numărului de locuri de muncă; iar în acest context, IMM – flexibile și inovative – sunt mai ușor de transformat conform acestui nou tip de management.

Câteva întruniri ale Consiliului European au stabilit o serie de repere cheie privind instruirea, pentru a adapta sistemele de educație care să răspundă cerințelor societății cunoașterii. Printre cele mai importante astfel de repere se numără și următoarele cerințe: în toate statele membre UE proporția abandonului școlar să se reducă la jumătate față de cea din 2000, să ajungă la o rată de cel mult 10%; cel puțin 15% din populația adultă (între 25 și 64 de ani) să participe la educația permanentă (*longlife learning*) și în nici o țară acest procent să nu coboare sub 10%; să crească

⁸ Lisbon European Council, *Presidency Conclusions*, March 2000, p. 2, http://europa.eu.int/comm/lisbon_en.htm.

⁹ European Council, *The Lisbon European Council – an Agenda of Economic and Social Renewal for Europe*, March 2000, p. 21, http://europa.eu.int/comm/commissioners/prodi/lisbon_en.htm.

¹⁰ Oscar Hoffman, *op. cit.*, p. 326.

anual investiția anuală în resursele umane; să crească angajarea în servicii. În ciuda acestui ultim deziderat, într-un alt document al UE – *Manufuture – A Vision for 2010*¹¹, se are în vedere totuși o creștere a ocupării forței de muncă și în industrie (în ultimul timp crescând foarte mult ocuparea în servicii) și se afirmă faptul că o economie bazată doar pe servicii nu poate supraviețui în timp, este necesară transformarea industriei, care să devină un sector inovativ, bazat pe cunoaștere, pe cercetare-dezvoltare, pe achiziția și utilizarea de noi tehnologii.

Consiliul European de la Lisabona a recunoscut, de asemenea, rolul cheie al micilor afaceri în crearea de locuri de muncă și în asigurarea prosperității economice și sociale în cadrul UE. Carta Europeană a IMM menționa, printre principalele linii de acțiune pentru creșterea competitivității IMM, „asigurarea de instituții de pregătire, alături de scheme interne de instruire, pentru a crea competențe adaptate nevoilor micilor afaceri”¹². O altă comunicare recentă a Comisiei afirmă că *oamenii care lucrează în întreprinderi mici și mijlocii au nevoie de acces la oportunități adecvate de instruire, pentru a-și păstra și dezvolta abilitățile și competențele*¹³. În acest sens, Comisia a inițiat o serie de măsuri în ultimii ani, printre care și adoptarea în 2002 a *Planului de acțiune pentru abilități și mobilitate*¹⁴, care prevede o serie de schimbări: adaptarea mai eficientă a sistemelor de educație și instruire la cerințele pieței muncii, dezvoltarea educației permanente și îmbunătățirea sistemelor de recunoaștere a calificărilor și a competențelor, cu o atenție sporită acordată celor dobândite prin mijloace non-formale.

În contextul descris anterior, în care IMM sunt considerate în UE *coloana vertebrală a economiei europene, sursa cheie a creării de locuri de muncă*¹⁵ în trecerea spre economia cunoașterii, iar capitalul uman este considerat motorul creșterii și competitivității întreprinderilor (noile teorii consideră că firmele își datorează creșterea sau declinul nivelului de cunoștințe, abilităților și competențelor angajaților lor), am considerat potrivit să prezint în continuare rezultatele unei cercetări (*ENSR Enterprise Survey 2002*, realizată pe baza informațiilor obținute din IMM din 19 țări¹⁶ ale UE) întreprinsă în Uniunea

¹¹ European Commission, *Manufuture – A Vision for 2010. Assuring the Future of Manufacturing in Europe*, November 2004, europa.eu.int/comm/research/industrial_technologies/manufuture/home_en.htm. *Manufuture* = manufacture + future = viitorul industriei – reprezintă o viziune cu privire la industria europeană proiectată drept o rețea complexă ce leagă nevoile umane și sociale (ca cereri) de sistemele industriale și educaționale (ca suport), p. 7.

¹² European Council, *European Charter for Small Enterprises*, Feira, 2000, p. 3, europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/sme-package/doc/com26_en.pdf.

¹³ European Commission, *Thinking Small in An Enlarging Europe*, Brussels, 2003, p. 4, europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/sme-package/doc/com26_en.pdf.

¹⁴ European Commission, *Action Plan for Skills and Mobility*, Brussels, 2002, europa.eu.int/comm/employment_social/skills_mobility/index_en.htm.

¹⁵ European Council, *European Charter for Small Enterprises*, p. 1.

¹⁶ Europa – 19: Austria, Belgia, Danemarca, Germania, Grecia, Spania, Franța, Finlanda, Irlanda, Italia, Luxemburg, Olanda, Portugalia, Suedia, Marea Britanie, Islanda, Lichtenstein, Norvegia, Elveția.

Europeană și inclusă în *Observatorul European al IMM 2003*, cu privire la dezvoltarea competențelor personale ale angajaților din IMM¹⁷. Studiul amintit reprezintă unul dintre documentele-cheie ale UE, cu privire la problema competențelor salariaților, fiind sinteza unor cercetări extinse și minuțioase realizate de specialiștii din cadrul Comisiei Europene.

În studiul amintit, competența este definită ca *ansamblul cunoștințelor umane, al abilităților și aptitudinilor ce servesc scopurile productive ale întreprinderilor și contribuie la competitivitatea lor*¹⁸, dezvoltarea competențelor reprezentând *măsurile luate de întreprinderi pentru dezvoltarea competențelor angajaților săi*; cu alte cuvinte, documentul elaborat de UE are în vedere cel de-al doilea sens al competențelor indicat anterior, competențele văzute drept ceea ce oamenii posedă, prin pregătirea și experiența lor. Sunt identificate două posibilități de aplicare a acestor măsuri¹⁹:

- dezvoltarea competențelor resurselor umane ale organizației prin diferite forme de învățământ formal și nonformal (cursuri de instruire, grupuri de lucru, participarea la expoziții);

- obținerea competențelor dorite din exterior, prin recrutarea de noi angajați, apelul la servicii de consultanță, cooperarea cu alte organizații.

În lucrarea *Managing Competence Development and Acquisition in Small Manufacturing Firms*²⁰, Hakan Ylinenpaa pune accentul pe importanța dezvoltării competențelor resurselor umane prin metode nonformale în IMM (metode ignorate în prezent, din păcate, în cadrul acestor firme), cum ar fi: vizitele la alte organizații, dialogul cu clienții și furnizorii, întâlnirile neoficiale de afaceri, rotația posturilor în cadrul aceleiași organizații.

În ultimii ani, economiile țărilor din UE au cunoscut o serie de transformări prin care cunoașterea a devenit factorul de bază al dezvoltării și al avantajului competitiv, iar abilitățile cerute salariaților sunt legate nu numai de domeniul tehnic, ci mai ales de cel social și organizațional, care să permită acestora să activeze în contexte organizaționale flexibile și interactive. Principalele competențe cerute de *întreprinderile viitorului* în UE, în perspectiva economiei cunoașterii, sunt considerate a fi: a ști să înveți, managementul și prelucrarea informațiilor, abilitățile analitice, abilitățile de decizie, de comunicare, lucrul în echipă, gândirea

¹⁷ European Commission, *Competence development in SMEs*, in *Observatory of European SMEs 2003*, nr. 1/2003, europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/analysis/doc/smes_observatory_2003_report1_en.doc.

¹⁸ Într-un document elaborat anterior, în 2001 (*Making A European Area of Lifelong Learning A Reality*), Comisia Europeană definea competența drept *capacitatea unui salariat de a-și utiliza eficient experiența, cunoștințele și calificările*.

¹⁹ European Commission, *Competence development in SMEs*, p. 9.

²⁰ Hakan Ylinenpaa, *Managing Competence Development and Acquisition in Small Manufacturing Firms*, Department of Business Administration and Social Sciences, University of Technology, Luleå, 1997, p. 9, epubl.luth.se/1402-1544/1997/27/LTU-DT-9727-SE.pdf.

creativă și de rezolvare a problemelor, autodezvoltarea, flexibilitatea, abilitățile de lider și gândire strategică²¹.

Se afirmă că, într-o economie bazată pe cunoaștere, o organizație competitivă nu este doar un portofoliu de produse și servicii, ci un portofoliu de competențe care sunt utilizate în modalități ce răspund nevoilor clienților. Se acordă o atenție deosebită IMM în acest context, deoarece ele recunosc importanța pe care o are dezvoltarea competențelor în asigurarea competitivității lor. Date recente (din 2002)²² indică faptul că 80% dintre IMM din UE recurg la diferite metode pentru îmbunătățirea competențelor resurselor umane, circa jumătate dintre IMM din țările UE consideră aceste activități un aspect cheie al strategiei lor generale de afaceri, iar circa 40% admit că au nevoie de o îmbunătățire a competențelor salariaților lor.

Există o serie de aspecte datorită cărora IMM acordă o atenție sporită dezvoltării competențelor:

- Noile tehnologii (ale comunicării, mai ales) introduc noi cerințe organizaționale privind competențele la locul de muncă²³. Succesul inovării (tehnologice și organizaționale) într-o întreprindere depinde de abilitățile și capacitățile intelectuale ale salariaților de la toate nivelurile, pentru a absorbi schimbarea și pentru a se adapta la mediul în schimbare (distincția tayloristă dintre *intelectuali* și *executanți* nu se mai aplică în cazul economiei cunoașterii).

- Internaționalizarea piețelor și presiunile competitive cărora trebuie să le facă față IMM necesită competențe suplimentare ale salariaților, de unde și dificultatea de a recruta salariați potriviți – în ultimii doi ani, lipsa personalului competent a fost principala piedică în calea performanțelor IMM europene, indică datele oferite de *ENSR Enterprise Survey 2002*.

- În unele țări, IMM sunt afectate de incapacitatea sistemului formal de educație de a se adapta nevoilor curente ale IMM, de aceea IMM trebuie să se implice ele însele în activitatea de dezvoltare a competențelor.

În ceea ce privește gradul de implicare al IMM din UE în activitățile de dezvoltare a competențelor, cercetarea *ENSR Enterprise Survey 2002* oferă date cu privire la metodele pe care le folosesc antreprenorii pentru a dezvolta competențele resurselor umane din firmele lor: cea mai utilizată metodă este vizitarea târgurilor și expozițiilor de afaceri (pentru dezvoltarea competențelor interne ale IMM), din care IMM se informează cu privire la ultimele tehnologii apărute în domeniu. Pe lângă această metodă, se numără studierea literaturii de specialitate, întrunirile angajaților pentru schimb de experiență, în timp ce metode cum ar fi cooperarea cu consultanți și instructori, cursurile oferite de propriul personal, sunt metode mai puțin folosite (de circa 20% din IMM), în timp ce metode precum rotația posturilor sau activitățile de tutoriat sunt cel mai rar folosite.

²¹ European Commission, *Competence development in SMEs*, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 16.

²³ De exemplu, 51% din firmele portugheze cu peste 10 salariați consideră introducerea TIC drept principalul factor care generează nevoia de *training*.

Tabelul nr. 1

Proporția IMM care utilizează diferite metode pentru dezvoltarea competențelor resurselor umane, în ultimii 3 ani în Europa – 19²⁴

	Număr de angajați			Media
	0–9	10–49	50–249	
Vizite la expoziții / târguri	57	70	78	58
Cursuri/conferințe susținute de personalul propriu	19	38	54	21
Cursuri/conferințe susținute de instructori din exterior	39	56	70	41
Vizite de studiu	17	22	41	18
Rotația posturilor (în firmă sau în exterior)	8	17	29	9
Activități de tutoriat pentru conducere	10	20	27	11
Studierea literaturii de specialitate	36	39	58	37
Cooperarea cu consultanți	21	32	39	22
Întruniri ale personalului pentru schimb de cunoștințe	32	46	56	33
Alte activități	4	5	5	4
Nu știu /nu răspund	0	0	0	0
% din IMM care nu utilizează nici una din metodele de mai sus	20	9	4	19
% din IMM care nu utilizează metode de instruire formală	61	44	30	59

Datele indică faptul că organizațiile mici au o preferință mai mare pentru mijloacele de instruire non-formală. Mai mult, proporția IMM care nu utilizează nici una din metodele indicate este invers proporțională cu mărimea întreprinderii (20% din cele foarte mici și 4% din cele mijlocii). Întreprinderile mari organizează activități de instruire pentru scopuri complexe, în timp ce micile firme se concentrează pe probleme strâns legate de afacerea respectivă, datorită lipsei de resurse. Din același motiv, deseori, în firmele foarte mici angajații își plătesc ei înșiși cursurile de perfecționare, ceea ce rar se întâmplă în firmele mai mari și mari.

În privința domeniului de activitate, cercetarea *ENSR Enterprise Survey* arată că pentru toate sectoarele principala metodă folosită rămâne vizitarea târgurilor și expozițiilor, mai ales pentru IMM din comerț și industrie, urmată de cursuri și conferințe susținute de instructori din exterior, utilizată mai ales de IMM din servicii. IMM din industrie accentuează importanța întrunirilor dintre angajați, în timp ce cele din servicii consideră mai importantă citirea literaturii de specialitate pentru îmbunătățirea competențelor salariaților.

În privința analizei datelor la nivel național, cercetarea identifică trei mari grupuri de țări: cele nordice (Norvegia, Suedia, Finlanda și Islanda) și central europene (Austria și Liechtenstein), în care există o mare implicare a IMM în activitățile de dezvoltare a competențelor (nivel exprimat prin sumele investite în aceste activități) și o mare varietate de metode folosite, urmate de grupul țărilor care arată o implicare medie (Olanda, Germania, Belgia, Marea Britanie, Elveția),

²⁴ European Commission, *op. cit.*, p. 20.

iar în final, grupul țărilor sudice (Italia, Franța, Spania, Grecia, Portugalia), care manifestă cel mai redus interes în aceste activități.

Dar întreprinderile în general și IMM în special pot apela și la surse externe pentru dobândirea competențelor și cunoașterii; aceste surse externe includ: recrutarea de noi angajați, interacțiunea cu alți agenți cum ar fi serviciile de consultanță, clienții și furnizorii, alți antreprenori fără legături cu afacerea, autorități, bănci, centre de instruire și cercetare, universități. Rețelele, cooperarea externă pentru achiziționarea de competențe sunt considerate de multe IMM ca metode raționale de a compensa lipsa lor internă de cunoaștere sau competențe. *ENSR Enterprise Survey* indică drept sursă principală clienții și furnizorii, urmată de asociațiile comerciale și de afaceri (inclusiv camere de comerț), apoi centrele de consultanță și instruire și universitățile. Surse mai puțin utilizate sunt băncile, recrutarea de noi angajați, ceilalți antreprenori, iar cea mai rar utilizată sursă o constituie autoritățile publice.

Tabelul nr. 2

Proporția IMM care utilizează diferite surse externe pentru dezvoltarea competențelor, în ultimii 3 ani, în Europa – 1925

	Număr de salariați			Media
	0–9	10–49	50–249	
Recrutarea de personal care să posede noile competențe	13	27	48	14
Auditori și bănci	14	20	26	14
Consultanți	18	24	35	18
Clienți sau furnizori	33	34	40	33
Alți antreprenori (fără legătură cu afacerea)	13	12	16	13
Centre de instruire /universități (de stat sau private)	15	27	35	16
Asociații comerciale sau de afaceri	20	26	36	21
Autorități publice	8	9	17	8
Alți actori	5	3	4	5
Nu știu/ nu răspund	1	2	2	1

Din punct de vedere al mărimii firmelor, se constată că clienții și furnizorii par a fi principala sursă externă a competențelor pentru întreprinderile mici (sub 50 de salariați), în timp ce întreprinderile mijlocii recurg cel mai mult la recrutarea de noi angajați. Din perspectiva sectorului de activitate, principalele două surse identificate în toate sectoarele sunt clienții și furnizorii, pe de o parte, și asociațiile comerciale și de afaceri, pe de alta. Analiza pe țări arată că în majoritatea țărilor clienții și furnizorii rămân cea mai utilizată sursă externă, cu câteva excepții, precum Finlanda și Islanda (auditorii, băncile), Germania și Liechtenstein (centrele de instruire, universitățile) și Portugalia (asociațiile de afaceri și comerciale).

Cercetarea amintită mai sus urmărește și principalele grupuri ocupaționale care beneficiază de activitățile de dezvoltare a competențelor din IMM:

²⁵ *Ibidem*, p. 25.

directorii/managerii (inclusiv patronii) reprezintă grupul care beneficiază cel mai mult de aceste activități (60%), urmați de funcționari/personal administrativ (39%) și tehnicieni/ingineri (36%). Alte grupuri, cum ar fi managerii de nivel mediu (28%), muncitorii calificați (26%) și cei necalificați (16%) beneficiază într-un grad mult mai mic de acest tip de activități. Există, deci, o relație direct proporțională între solicitarea abilităților și competențelor cerută de exercitarea anumitor ocupații și implicarea grupurilor ocupaționale respective în activități de dezvoltare a competențelor.

În legătură cu mărimea întreprinderilor, se constată că în firmele foarte mici există o concentrație mai mare a activităților de dezvoltare a competențelor la vârful conducerii, probabil datorită forței de muncă reduse ca număr în aceste firme; în contrast, firmele mijlocii investesc și în alte categorii, cum ar fi inginerii și funcționarii. Mai mult, indiferent de sectorul de activitate și indiferent de țară, pe primul loc se află categoria manageri/directori, urmată de categoria funcționari, excepție făcând sectorul industrial și construcții (unde pe primele locuri se află categoria ingineri/tehnicieni), respectiv țări precum Austria, Germania și Liechtenstein (concentrată pe ingineri/tehnicieni), Islanda (unde domină categoria personal administrativ) și Norvegia (muncitori calificați). Aceste rezultate sunt completate și confirmate și de literatura de specialitate²⁶, care susține că firmele industriale mici și mijlocii sunt caracterizate de o distincție clară între *gurilele albe* și cele *gurilele albastre*, din punct de vedere al conținutului și naturii instruirii. Astfel, managerii de vârf, de nivel mediu și specialiștii sunt orientați către surse externe de obținere a competențelor, pe când *gurilele albastre* către sursele interne, diferența fiind explicată de faptul că specialiștii se bazează pe îmbunătățirea eficienței firmei prin interacțiunea cu mediul exterior (*how to do the right things – cum să faci ce trebuie*), în timp ce salariații de la nivelurile de bază urmăresc sporirea eficienței prin a învăța *cum să facă lucrurile bine (how to do things right)*.

În ceea ce privește caracteristicile activităților de dezvoltare a competențelor din IMM europene, nu există diferențe semnificative între sectoarele de activitate sau între țări. Circa 4 din 10 IMM, indiferent de mărime, consideră că aceste activități au ca scop obținerea de rezultate economice concrete pe termen scurt, afirmație confirmată în special de grupul țărilor din sudul Europei. Cercetarea *ENSR Enterprise Survey* mai arată că 45% din IMM europene au o persoană (care în cazul firmelor foarte mici este însuși patronul) sau un grup responsabil pentru identificarea decalajelor și a necesităților firmei în privința competențelor salariaților. Însă doar o mică parte din IMM europene (18%) admit că au un plan scris, detaliat, cu privire la activitățile viitoare de dezvoltare a competențelor – aceasta nu înseamnă însă că aceste planuri, strategii nu există în mintea managerilor. O altă caracteristică identificată de cercetare este că IMM europene implicate în activități de export utilizează o gamă mai largă de metode de

²⁶ Hakan Ylinenpaa, *Managing Competence Development and Acquisition in Small Manufacturing Firms*, ed. cit., p. 163.

dezvoltare a competențelor, tocmai datorită accesului mai mare la sursele externe de dezvoltare a competențelor, comparativ cu celelalte IMM.²⁷

Aceeași cercetare sugerează existența unei relații direct proporționale între mărimea firmei și implicarea în activități de dezvoltare a competențelor, idee confirmată și de o analiză realizată în Danemarca, în care se face o trecere în revistă a principalelor obstacole în calea dezvoltării competențelor, întâmpinate mai ales de firmele foarte mici: pe primul loc este invocată lipsa de timp, apoi bugetul insuficient, urmate de lipsa unui plan și apoi de lipsa unor cursuri de instruire utile și relevante (urmate apoi, în proporție mai mică de lipsa motivației managerilor, lipsa motivației angajaților, incapacitatea managerilor de a-și diagnostica necesarul de competențe etc.). IMM activează în condițiile unui mediu de afaceri care imprimă presiuni, pe termen scurt, și caută soluții rapide și ușor de aplicat care, adesea, nu pot fi furnizate de diferitele activități de dezvoltare a competențelor, de aici lipsa de motivație a IMM pentru acest gen de activități, problemă agravată de teama patronului de a risca să investească pe termen lung în activități de dezvoltare a competențelor, care s-ar putea să nu aibă rezultatele scontate (mai mult decât atât, se vorbește de *paradoxul competențelor* – firmele care investesc în dezvoltarea competențelor angajaților lor de fapt sporesc probabilitatea ca aceștia să părăsească firma, pentru a se angaja într-o firmă mai puternică)²⁸.

Cercetarea ale cărei rezultate au fost prezentate mai sus confirmă ideea că managementul bazat pe cunoaștere, pe instruirea capitalului uman și pe manifestarea capacităților creatoare ale acestuia (în special în firmele mici, flexibile și inovative) constituie una dintre principalele căi de renaștere industrială și de creștere economică în deceniile viitoare. Iar societatea cunoașterii înseamnă în primul rând preponderența tot mai marcată a resursei *cunoaștere* (care implică și dezvoltarea competențelor oamenilor), este o *restructurare la nivel macro pe axul cunoașterii a întregii societăți* și nu o simplă difuzare a tehnologiilor informatice și comunicaționale.

²⁷ European Commission, *op. cit.*, p. 29–32.

²⁸ *Ibidem*, p. 35–36.

DISPARITĂȚI PRIVIND COMPORTAMENTELE DEMOGRAFICE ALE POPULAȚIEI RURALE DIN ROMÂNIA

OZANA CUCU-OANCEA

1. PROFILUL DEMOGRAFIC AL ROMÂNIEI

Deși, la prima vedere, modificările aduse de anul 2003 în tabloul demografic al României față de anii precedenți nu sunt substanțiale din punct de vedere cantitativ, acestea capătă relevanță, atunci când sunt privite în context european, aducându-se în prim plan analize comparative regionale. Cercetarea disparităților demografice dintre România și alte țări europene, pe de o parte, și dintre diversele unități și subunități teritoriale naționale, pe de altă parte, atrage atenția asupra oportunităților și riscurilor la care este supusă populația țării noastre, diferențiat pe zonele ocupate.

Iată, așadar, pentru început, care este evoluția principalilor indicatori demografici ai mișcării populației, în anul 2003 (tabelul nr. 1):

Tabelul nr. 1

Principalii indicatori demografici, la nivel național (2001, 2003)

<i>Rate la mia de locuitori</i>	<i>Anul 2001</i>	<i>Anul 2003</i>
Natalitatea	9,8	9,8
Mortalitatea	11,6	12,3
Mortalitatea infantilă*	18,4	16,7
Nupțialitatea	5,8	6,2
Divorțialitatea	1,4	1,5
Ponderea persoanelor de peste 60 de ani**	18,9	19,4
Rata generală a fertilității***	37,8	37,8

* la mia de născuți vii

**din totalul populației

*** născuți vii la mia de femei fertile

Sursa: Institutul Național de Statistică

Cele mai mici și mai puțin îngrijorătoare modificări se constată la nivelul indicatorilor familiali. Deși aflată de trei ani încoace într-un trend ascendent (1,5‰, cu 1‰ mai mult decât în 2001), **divorțialitatea** se menține la o valoare care situează România între țările europene cu cea mai mică rată a divorțialității. Același lucru se poate spune și despre situația indicatorului **nupțialitate**, România plasându-se, cu cele 6,2‰ de căsătorii, în primele 4 țări europene, în urma Ciprului (14,5‰), Lichtensteinului (7,5‰) și Danemarcei (6,9‰).

O schimbare mai puțin îmbucurătoare este cea survenită la nivelul **sporului natural**, și anume, scăderea acestuia de la -1,8‰ la -2,5‰, în condițiile în care **natalitatea** rămâne la valoarea anului precedent (9,8‰), iar **mortalitatea** înregistrează o creștere cu 0,7‰ (de la 11,6‰ la 12,3‰). În schimb, **rata generală a fertilității prezintă** în 2003 aceeași valoare ca în 2001, după ce în 2002 înregistrase o ușoară scădere (de la 37,8‰ în 2001, la 37,5‰ în 2002 și din nou la 37,8‰ în 2003), fapt care accentuează la rândul său procesul de îmbătrânire a populației. Astfel, ponderea populației vârstnice (de peste 60 de ani) sporește de la 18,9% în 2001 la 19,4% în 2003, în timp ce ponderea populație tinere (0–14 ani) se deteriorează de la 17,8% la 16,7%. **Rata îmbătrânirii demografice** va atinge în aceste condiții valoarea de 1161, ceea ce înseamnă că la 1000 de tineri se înregistrează 1161 vârstnici. Mergând mai departe, la **raportul de dependență** al vârstelor, conștiința degradării demografice se întărește: 100 de persoane adulte vor suporta în anul 2003 56,4 de tineri și bătrâni!

Situația cea mai alarmantă se înregistrează însă la nivelul **mortalității infantile**, indicator demografic relevant al calității vieții. Deși aflată în scădere față de anii precedenți (16,7‰, față de 17,2‰ în 2002, 18,4‰ în 2001, 18,6‰ în 2000, 26,9‰ în 1990), rata mortalității infantile din România atinge la ora actuală cel mai mare nivel din Europa, media în Uniunea Europeană fiind de circa 4,4‰ [sursa: Eurostat/U.S. Bureau of the CENSUS].

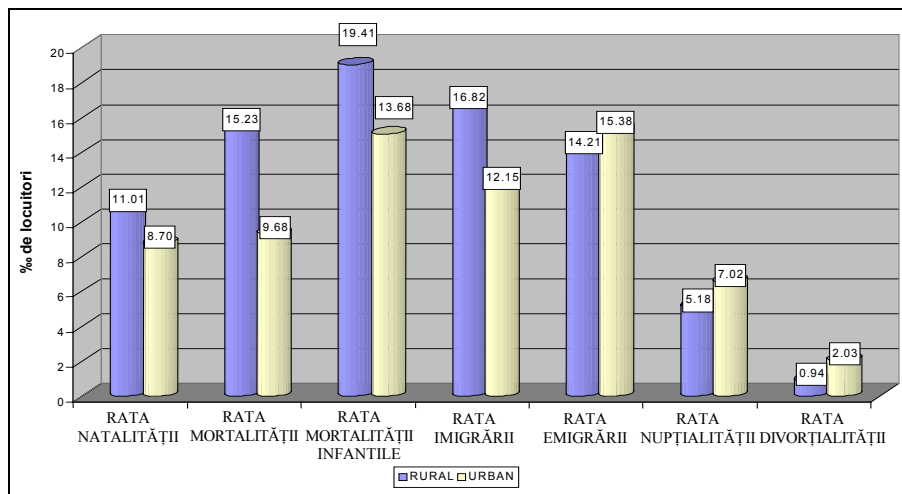
Așadar, anul 2003 aduce pentru România mai mulți bătrâni și mai puțini tineri, ceva mai multe căsătorii, dar și mai multe divorțuri, multe decese, puține nașteri și o cifră uriașă a deceselor sugarilor.

2. DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE RURAL-URBAN

Atunci când este privit din perspectiva mediilor de rezidență, tabloul demografic descris anterior capătă nuanțe distincte, datorate disparităților puternice dintre **rural** și **urban** (graficul nr. 1).

Graficul nr. 1

PRINCIPALII INDICATORI DEMOGRAFICI PE MEDII DE REZIDENȚĂ

Notă: mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți vii

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

În acest sens, dacă la nivel național, anul 2003 se evidențiază printr-o degradare mai mult sau mai puțin pronunțată a principalilor indicatori demografici, în mediul rural deteriorarea acestora se accentuează, toți indicatorii înregistrând diferențe semnificative statistic între cele două medii de rezidență. Pentru evidențierea semnificației statistice a disparităților rural-urban s-a folosit procedura One Sample T Test (tabelul nr. 2).

Tabelul nr. 2

Semnificația disparităților demografice rural-urban

One-Sample Test a. INDICATORI (la mia de locuitori)	Medii RURAL*	Medii URBAN*	t**	p***	Diferența mediilor**	95% Intervalul de încredere al diferenței	
						Sub	peste
1. Natalitatea	11,01	8,70	7,15	0,000	2,14	1,53	2,74
2. Mortalitatea	15,23	9,68	17,36	0,000	6,24	5,51	6,96
3. Imigrarea	16,82	12,15	8,66	0,000	4,67	3,58	5,76
4. Emigrarea	14,21	15,38	-3,70	0,001	-1,17	-1,81	-0,53
5. Nupțialitatea	5,18	7,02	-13,14	0,000	-1,42	-1,64	-1,20
6. Divorțialitatea	0,94	2,03	-25,19	0,000	-1,16	-1,25	-1,07
7. Ponderea femeilor fertile	213,6	295,5	-29,09	0,000	-81,06	-86,69	-75,43
8. Mortalitatea infantilă ^o	19,41	13,68	5,59	0,000	3,95	2,52	5,38
9. Ponderea vârstnicilor ^{oo}	24,03	14,95	15,64	0,000	9,25	8,06	10,45
10. Sporul natural	-4,22	-0,98	-6,99	0,000	-4,16	-5,36	-2,96
11. Sporul migratoriu	2,6	-3,22	14,43	0,000	5,83	5,01	6,65
12. Sporul matrimonial	4,22	4,47	-2,35	0,024	-0,25	-0,46	-0,03

^o la mia de născuți vii

°° % din totalul populației

* mediile indicatorilor pentru mediul rural, respectiv urban

** valoarea testului de semnificație

*** nivelul de semnificație observat, pe baza căruia se va decide dacă diferența mediilor este semnificativ statistică.

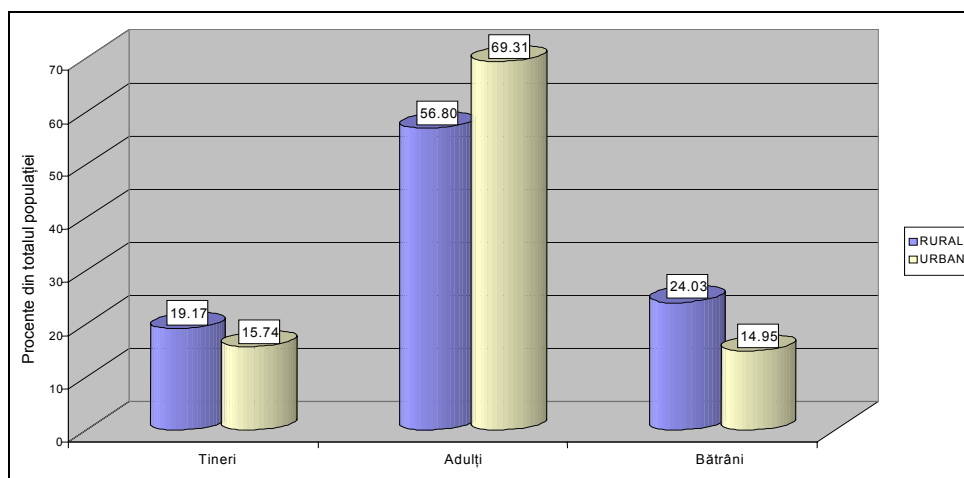
Mod de interpretare a tabelului: dacă $p < 0.05$, atunci există o diferență semnificativă între cele două medii; dacă intervalul de încredere pentru diferența mediilor nu conține valoarea zero, atunci diferența este, de asemenea, semnificativă. În cazul de față toți indicatorii analizați prezintă discrepanțe semnificative statistic între rural și urban.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Cele mai puternice disparități între rural și urban se găsesc la nivelul celor trei **rate de dependență**: numărul persoanelor tinere, de 0–14 ani, care revin la 100 de persoane în vârstă de muncă, 15–59 ani, al persoanelor vârstnice, de peste 60 de ani care revin la 100 de persoane în vârstă de muncă, și al persoanelor tinere și vârstnice care revin la 100 de persoane adulte. Acest fapt se datorează în special diferențelor semnificative dintre ponderile persoanelor vârstnice pe cele două medii rezidențiale: 24,03% în rural și 14,95% în urban (graficul nr. 2).

Graficul nr. 2

DISPARITĂȚI ALE STRUCTURII POPULAȚIEI

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

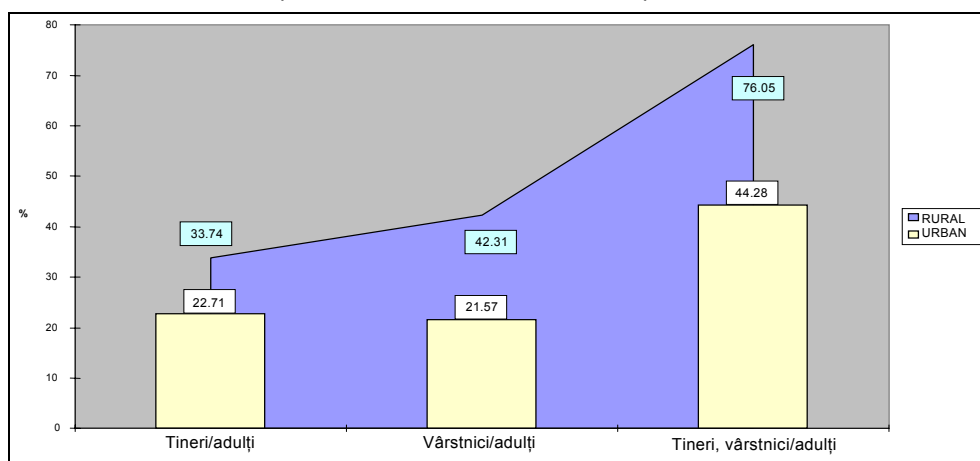
Astfel, în mediul rural sunt înregistrate la nivelul anului 2003 cu aproape 10% mai multe persoane de peste 60 de ani față de mediul urban, fapt care duce la o rată de dependență bătrâni-adulți de 42,31% pentru rural și de doar 21,57% pentru urban. Cu alte cuvinte, 100 de persoane cu vârstă adultă (14–59 ani) vor „suporta” 42,31 persoane vârstnice în mediul rural și 21,57 în mediul urban.

Și ponderea persoanelor tinere (0–14 ani) diferă între cele două medii de rezidență, aceasta fiind mai ridicată cu aproximativ 4% în rural față de urban.

Dacă din punctul de vedere al forței reproductive a comunității acest fapt poate fi considerat un atu pentru mediul rural, o oportunitate, privind lucrurile din perspectiva **raportului global de dependență** (tineri + vârstnici/adulți*100), situația se schimbă în defavoarea ruralului: 100 de persoane adulte vor trebui să „suporte” 76,05 persoane tinere și vârstnice în rural, față de doar 44,28 în urban. Luând în calcul și **rata îmbătrânirii demografice** (1253,94 pentru rural, 949,85 pentru urban), decalajul dintre rural și urban devine și mai vizibil (graficul nr. 3).

Graficul nr. 3

DISPARITĂȚI ALE RATELOR DE DEPENDENȚĂ RURAL-URBAN

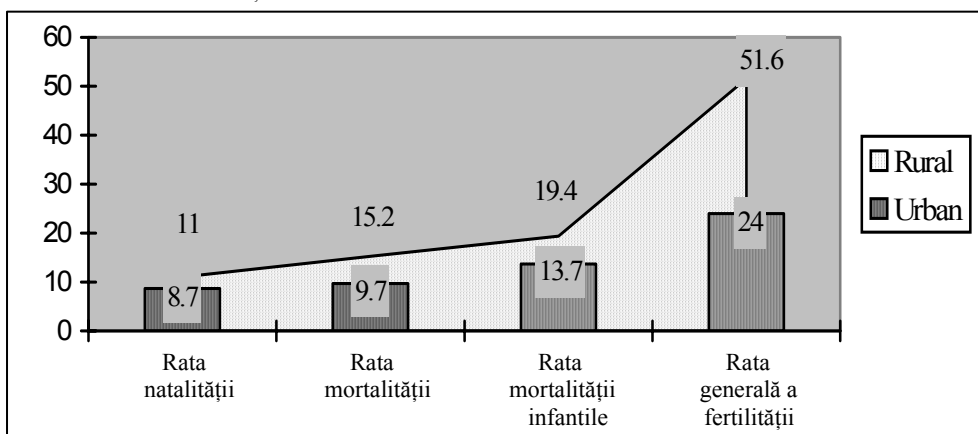
Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

În urma analizei disparităților structurii populației pe cele două medii, ruralul se evidențiază ca zonă de mare risc în privința procesului îmbătrânirii populației, cu serioase repercusiuni la nivelul fenomenelor de dependență. Ponderea crescută a populației tinere, comparativ cu mediul urban, corelate și cu rate mai mari ale natalității și fertilității pot constitui însă oportunități, puncte de sprijin pentru dezvoltarea comunităților rurale.

În ceea ce privește mișcarea naturală a populației, cele mai puternice disparități între rural și urban apar la nivelul fenomenelor vitale, nașterea și moartea: pe de o parte, fertilitatea (51,6‰ în rural, față de 24‰ în urban) și natalitatea (11‰ în rural, față de 8,7‰ în urban), iar pe de altă parte, mortalitatea (15,2‰ în rural, față de 9,7‰ în urban) și mortalitatea infantilă (19,4‰ în rural, față de 13,7‰ în urban). Datorită diferenței foarte mari dintre ratele mortalității, sporul natural înregistrează și el un decalaj important între rural (−4,2) și urban (−1), plasând ruralul și de această dată într-o poziție inferioară urbanului (graficul nr. 4).

Graficul nr. 4

DISPARITĂȚI RURAL-URBAN LA NIVELUL FENOMENELOR VITALE

Notă: rata natalității și rata mortalității se calculează la mia de locuitori; rata mortalității infantile, la mia de născuți vii; rata fertilității, la mia de femei fertile.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Privind din perspectiva mediului rural, disparitățile mișcării naturale a populației rezultate în urma comparării mediilor se împart în două categorii distincte: pe de o parte, disparitățile constructive (determinate de indicatorii „vieții”: natalitate, fertilitate), care reprezintă oportunitățile mediului rural, și, pe de altă parte, disparitățile distructive (determinate de compararea indicatorilor „morții”: mortalitate, mortalitate infantilă), care constituie punctele slabe, vulnerabile ale ruralului.

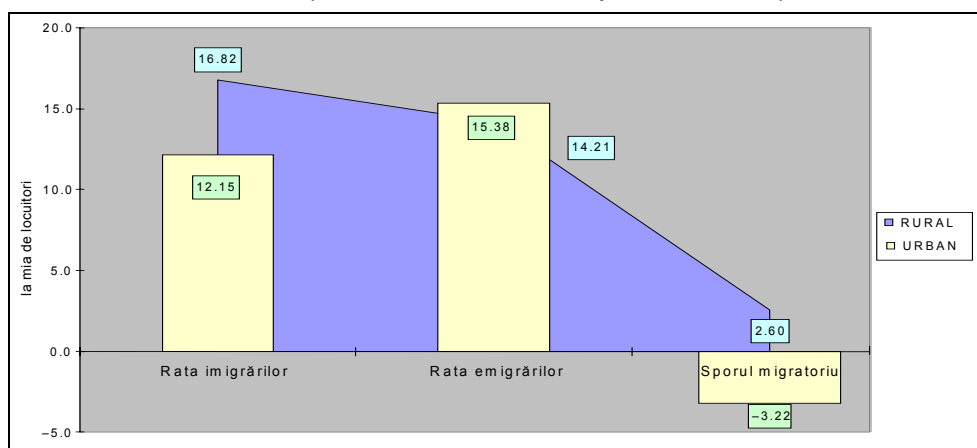
Și la nivelul indicatorilor familiei, nupțialitate, divorțialitate, există anumite diferențe statistic semnificative între cele două medii de rezidență, dar acestea nu sunt atât de puternice ca în cazul celorlalți indicatori ai mișcării populației. Din perspectiva disparităților matrimoniale, se observă faptul că, la nivelul anului 2003, în mediul rural s-au căsătorit, dar au și divorțat mai puțini oameni decât în mediul urban: rata nupțialității a fost de 5,2% în rural și de 7% în urban, rata divorțialității de 0,94% în rural și de 2,04% în urban, iar sporul matrimonial de 4,26 în rural, față de 4,96 în urban. Cu alte cuvinte, unui divorț îi corespund, în rural, 4,26 de căsătorii, iar în urban 4,96 de căsătorii. Dacă cifra scăzută a divorțurilor din mediul rural ar putea fi pusă pe seama respectării mai stricte a modelului tradițional al familiei, mai puțin permisiv în desfăcerea căsătoriilor, cifra nupțialității ar putea fi consecința combinării a doi factori. Pe de o parte, este vorba despre factorul mentalitate descris mai sus, iar pe de altă parte, despre factorul feminin, descris de ponderea populației feminine mariabile. Potrivit acestui factor, în mediul rural, atât ponderea populației feminine, cât și ponderea populației fertile este mai mică decât în urban (213,60 femei fertile la mia de locuitori în rural, față de 295,5 femei fertile % în urban) și deci și bazinul populației mariabile mai redus.

În ceea ce privește mișcarea migratorie a populației, disparitatea cea mai mare între rural și urban se observă la nivelul **ratei imigrărilor** (16,82% în rural, față de doar 12,15% în urban). Diferența dintre **ratele emigrării** pe cele două

medii, deși există și este semnificativă statistic, nu este la fel de pronunțată ca în cazul imigrării: 14,21‰ în rural și 15,38‰ în urban. Privind, în fine, valorile pe care **sporul migratoriu** le ia în cele două cazuri (2,6 pentru rural și -3,22 pentru urban), disparitatea rural-urban capătă vizibilitate maximă. Cifrele de mai sus ne arată așadar cu claritate faptul că localitățile rurale constituie în momentul de față o mare atracție pentru populație, spre deosebire de localitățile situate în urban, unde sporul migratoriu înregistrează valori negative (graficul nr. 5).

Graficul nr. 5

DISPARITĂȚI RURAL-URBAN ALE MIȘCĂRII POPULAȚIEI

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

3. PROFILURI ȘI DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE MEDIULUI RURAL LA NIVELUL REGIUNILOR DE DEZVOLTARE

Mediul rural constituie la rândul său terenul a numeroase disparități demografice teritoriale: inter- și intra-regionale, inter- și intrajudețene, în fine, intercomunale.

În vederea realizării profilului teritorial, au fost selectați următorii indicatori demografici:

1. indicatori specifici *fenomenelor demografice vitale*: *natalitatea* (măsurat prin RBN – rata brută a natalității, născuți vii la 1000 de locuitori), *mortalitatea* (măsurat prin RBM – rata brută a mortalității, decedați la 1000 de locuitori), indicatorul *mortalitatea infantilă* (măsurat prin RBMI – rata brută a mortalității infantile, decedați sub un an la 1000 de născuți vii), *ponderea populației feminine fertile* (măsurată prin PFF – ponderea femeilor fertile cu vârste cuprinse între 15 și 49 de ani la 1000 de locuitori), *ponderea vârstnicilor* (măsurată prin PV – ponderea persoanelor de peste 60 de ani din totalul populației).

2. indicatori specifici *fenomenelor familiale*: indicatorul *nupțialitate*, care urmărește formarea familiei (măsurat prin rata brută de nupțialitate – căsătorii la

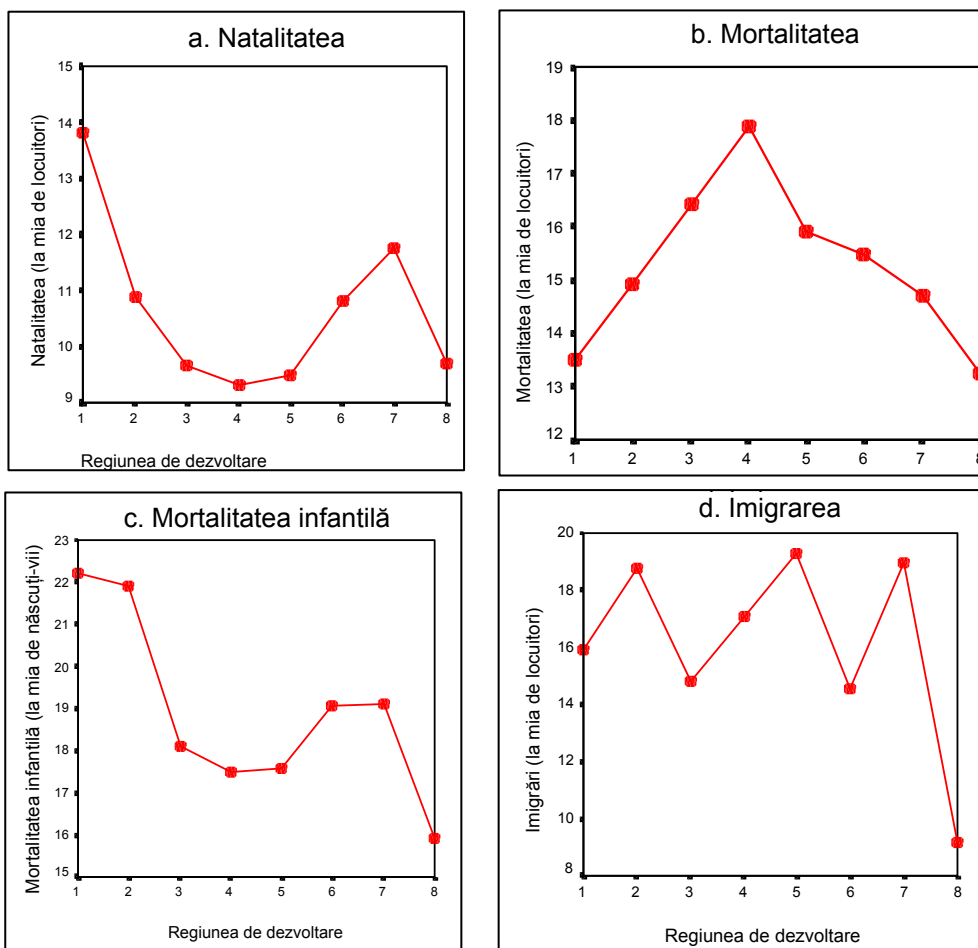
1000 de locuitori) și indicatorul *divorțialitate*, care urmărește disoluția acesteia (RBD – rata brută a divorțialității, divorțuri la 1000 de locuitori).

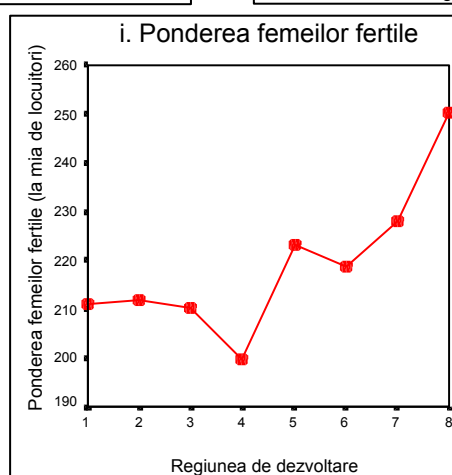
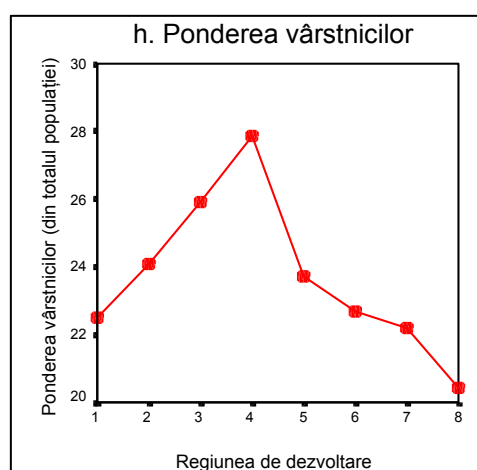
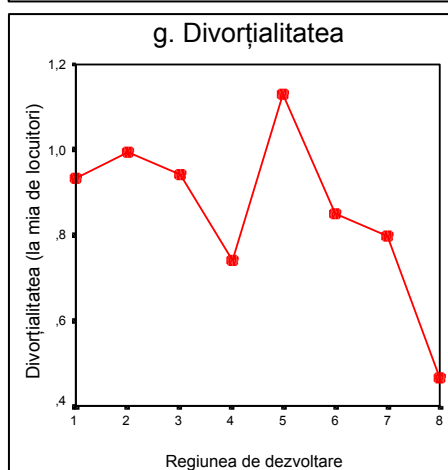
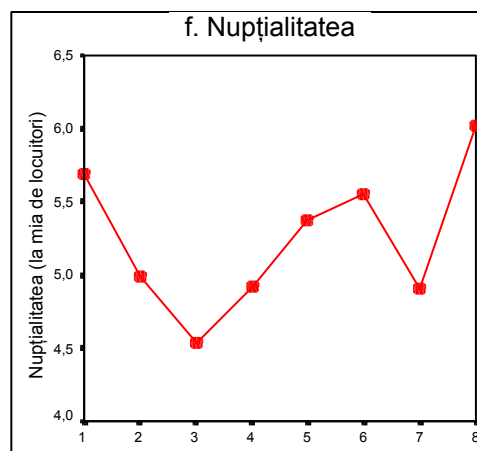
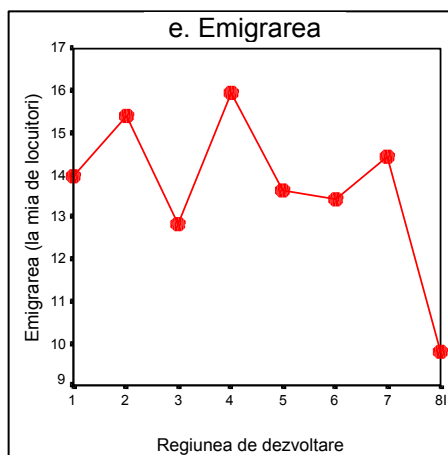
3. indicatori specifici *fenomenelor de migrație*: indicatorului *imigrare* sau *sosiri* care măsoară atracția migratorie (măsurat prin rata brută de imigrare, sosiri cu domiciliul în localitate la 1000 de locuitori) și indicatorului *emigrare* sau *plecări*, care măsoară respingerea migratorie (măsurat prin rata brută de emigrare, plecări cu domiciliul din localitate la 1000 de locuitori).

Luând în considerare sensul și intensitatea indicatorilor de mai sus la nivelul fiecărei regiuni de dezvoltare și comparativ cu media lor pe rural, se remarcă o eterogenitate destul de pronunțată, profilul demografic al celor mai multe dintre regiuni distanțându-se semnificativ unul de altul (graficele nr. 6.a–i).

Graficul nr. 6.a–i

DISPARITĂȚI LA NIVELUL REGIUNILOR DE DEZVOLTARE DUPĂ PRINCIPALII INDICATORI DEMOGRAFICI

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

În funcție de nivelul disparităților dintre profilul demografic al fiecărei regiuni și profilul mediu al ruralului, regiunile de dezvoltare pot fi împărțite în trei mari grupe. Prima grupă include 3 regiuni (regiunile 1, 4 și 8), care prezintă un grad maxim de specificitate, având cel mai mare număr de indicatori statistic semnificativ diferiți de media pe rural (tabelul nr. 3).

Tabelul nr. 3

Principalii indicatori demografici la nivelul regiunilor de dezvoltare cu gradul cel mai mare de diferențiere față de profilul mediu al ruralului (regiunile 1, 4 și 8)

INDICATORI	REGIUNEA DE DEZVOLTARE		
<i>La mia de locuitori</i>	1	4	8
	NORD-EST	SUD-VEST	BUCUREȘTI
Natalitatea	13,83	9,30	9,68
Mortalitatea	13,51	17,90	13,24
Mortalitatea infantilă*	22,22	17,49	15,94
Imigrarea	15,91	17,08	9,20
Emigrarea	13,95	15,93	9,82
Nupțialitatea	5,69	4,92	6,02
Divorțialitatea	0,94	0,74	0,47
Ponderea vârstnicilor**	22,51	27,84	20,42
Ponderea femeilor fertile	210,91	199,71	250,28
Sporul natural	0,32	-8,59	-3,56
Sporul migratoriu	1,96	1,15	-0,63
Sporul matrimonial	4,76	4,18	5,55

* la mia de născuți-vii

** din totalul populației

Notă: pentru fiecare regiune de dezvoltare, valorile corespunzătoare indicatorilor specifici (diferiți statistic semnificativ de media pe țară) sunt îngroșate, iar cele cu grad maxim de specificitate sunt în plus îngroșate.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Cea de a doua grupă cuprinde 4 regiuni (regiunile 2, 3, 5 și 7), care dețin un grad mediu de specificitate, având doar 4-5 indicatori semnificativ diferiți de media ruralului (tabelul nr. 4).

Tabelul nr. 4

Principalii indicatori demografici la nivelul regiunilor de dezvoltare cu grad mediu de diferențiere față de profilul mediu al ruralului (regiunile 2, 3, 5, 7)

INDICATORI	REGIUNEA DE DEZVOLTARE			
<i>La mia de locuitori</i>	2	3	5	7
	SUD-EST	SUD	VEST	CENTRU
Natalitatea	10,88	9,67	9,50	11,77
Mortalitatea	14,93	16,44	15,92	14,71
Mortalitatea infantilă*	21,92	18,11	17,58	19,11
Imigrarea	18,79	14,78	19,26	18,93

Emigrarea	15,42	12,82	13,62	14,41
Nupțialitatea	4,99	4,54	5,37	4,91
Divorțialitatea	0,99	0,94	1,13	0,80
Ponderea vârstnicilor**	24,10	25,94	23,74	22,19
Sporul natural	-4,05	-6,77	-6,41	-2,94
Sporul migratoriu	3,37	1,96	5,64	4,52
Sporul matrimonial	4,00	3,60	4,24	4,11

* la mia de născuți-vii

** din totalul populației

Notă: pentru fiecare regiune de dezvoltare, valorile corespunzătoare indicatorilor specifici (diferiți statistic semnificativ de media pe țară) sunt îngroșate, iar cele cu grad maxim de specificitate sunt în plus îngroșate.

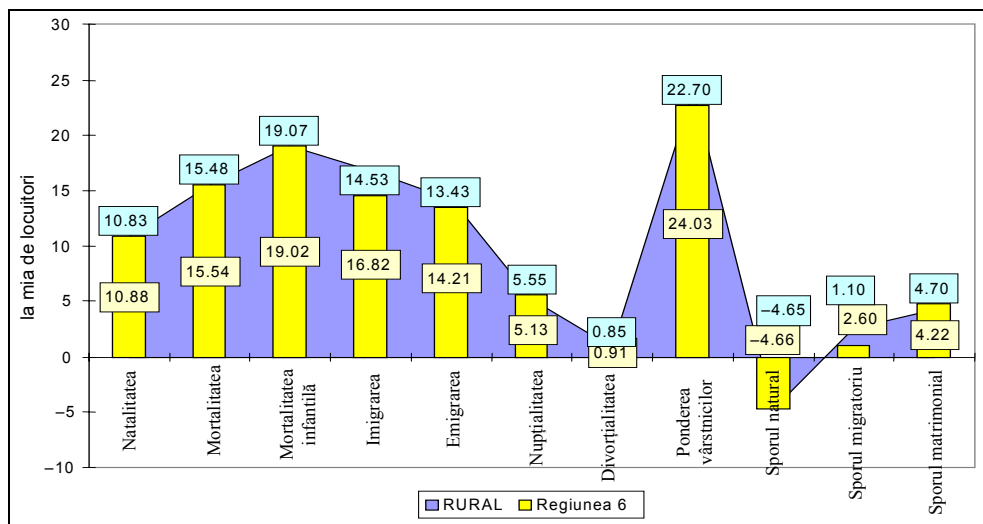
Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

În fine, în cea de a treia grupă, în care este inclusă doar regiunea a 6-a, care prezintă un grad foarte scăzut de specificitate, profilul său demografic apropiindu-se foarte mult de profilul mediu al ruralului (graficul nr. 7).

Gruparea regiunilor de dezvoltare după gradul de diferențiere demografică față de profilul mediu al ruralului atestă faptul că România nu este rural omogenă, la nivelul său regăsindu-se atât zone cu ruralitate mare – cu indicatorii demografici cei mai apropiați de media pe rural (regiunea 6), cât și zone cu ruralitate medie (grupa a 2-a: regiunile 2, 3, 5 și 7) și mică (grupa 1: regiunile 1, 4 și 8) (harta nr. 1).

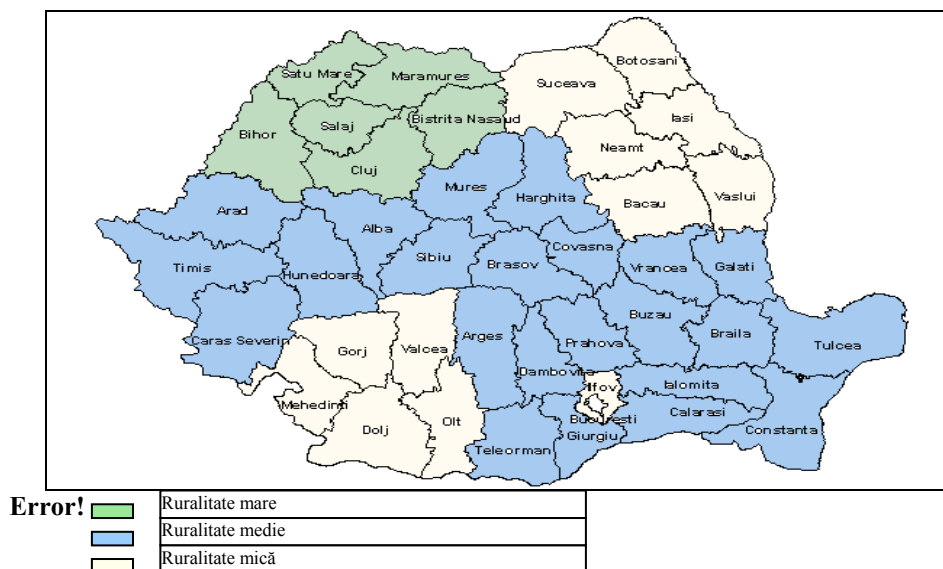
Graficul nr. 7

DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE REGIUNII 6, COMPARATIV CU PROFILUL MEDIU AL RURALULUI

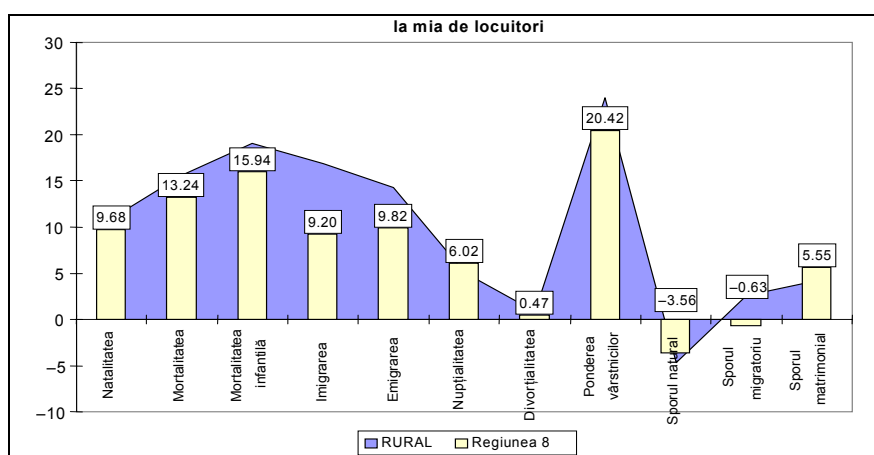
Notă: Mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți-vii, iar ponderea vârstnicilor ca procent din totalul populației.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Harta nr. 1**ZONELE DE RURALITATE DEMOGRAFICĂ ALE ROMÂNIEI**

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Regiunea cu cel mai mare nivel de dezvoltare, **regiunea a 8-a** (a Bucureștiului), este și aceea care, din punct de vedere demografic, deține gradul de specificitate cel mai ridicat, fiind totodată grupa valorilor extreme (graficul nr. 8).

Graficul nr. 8**DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE REGIUNII 8 COMPARATIV CU PROFILUL MEDIU AL RURALULUI**

Notă: Mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți-vii, iar ponderea vârstnicilor ca procent din totalul populației.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

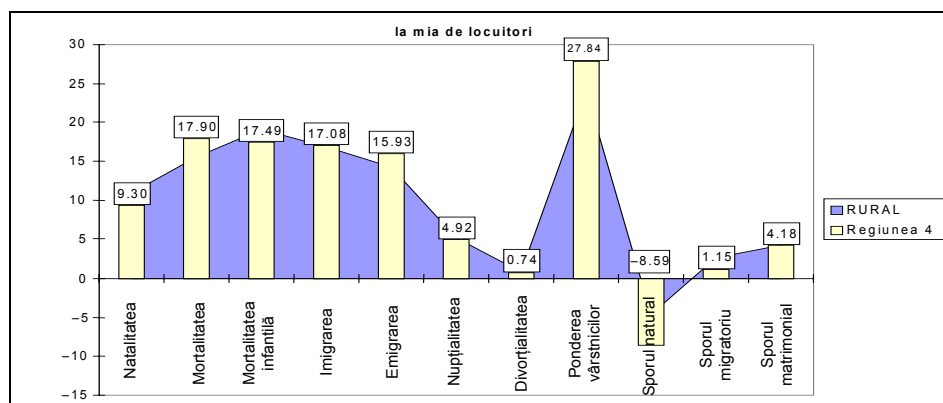
Din punct de vedere al structurii și mobilității populației, comparativ cu media pe rural, populația din această regiune este mai degrabă o populație tânără și stabilă. Ea deține cea mai scăzută **pondere a vârstnicilor** (20,42%) dintre toate cele 8 regiuni și, de asemenea, cele mai scăzute **rate migratorii** (imigrare 9,19‰, emigrare 9,82‰).

Indicatorii mișcării demografice indică faptul că populația rurală a zonei a 8-a împărtășește un model familial aparte. Atuurile zonei le reprezintă în primul rând mortalitatea generală și cea infantilă, care înregistrează valori mult mai mici decât media pe rural. Pe de altă parte, se promovează formarea și păstrarea familiei, nupțialitatea deținând o valoare care depășește cu mult atât media pe rural, cât și ratele specifice celorlalte 7 regiuni, apropiindu-se de valorile urbanului (6,05‰). În același timp, divorțialitatea se menține la o cotă mult sub media ruralului, fiind de asemenea cea mai scăzută rată de la nivelul tuturor regiunilor de dezvoltare (0,46‰). În aceste condiții, sporul matrimonial va înregistra o valoare record atât pentru mediul rural, cât și pentru mediul urban (caracterizat printr-un spor matrimonial mai ridicat): 5,54 de căsătorii la un divorț! În plus, ponderea populației rurale feminine de vârstă fertilă la nivelul acestei regiuni este foarte ridicată (250,27‰). Din păcate, toate aceste oportunități ale regiunii nu sunt materializate într-un model centrat pe viață, pe perpetuarea generațiilor, natalitatea înregistrând valori scăzute, comparativ cu media pe rural (9,68‰).

O altă regiune cu grad mare de specificitate este și **regiunea a 4-a** de dezvoltare, care reunește populația din sud-vestul țării. Disparitățile demografice cele mai puternice dintre această regiune și media pe rural se înregistrează la nivelul indicatorilor mortalitate, imigrări, ponderea populației vârstnice și ponderea femeilor fertile, valorile acestora fiind în același timp valori extreme ale grupelor de dezvoltare. Din nefericire, sensul acestor indicatori indică o puternică criză demografică, plasând

Graficul nr. 9

DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE REGIUNII 4 COMPARATIV
CU PROFILUL MEDIU AL RURALULUI

Notă: Mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți-vii, iar ponderea vârstnicilor ca procent din totalul populației.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

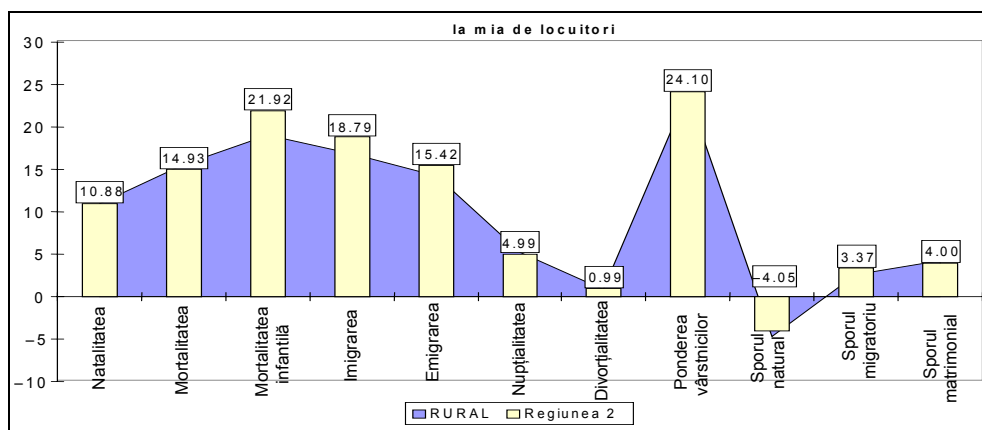
regiunea de sud-vest pe cea mai înaltă treaptă de risc. Aici există populația cea mai îmbătrânită (27,84%) și, prin urmare, mortalitatea cea mai ridicată (17,90%); potențialul fertil cel mai redus (199,71 femei fertile la mia de locuitori) și natalitatea cea mai scăzută (9,30%), fapt care duce la un spor natural negativ pronunțat (-8,59, adică o naștere la 8,59 de decese); căsătorii, dar și divorțuri mai puține decât media pe rural; și, în fine, populația cea mai dispusă să-și părăsească comuna, având rata emigrării cea mai mare (15,93%) dintre toate regiunile de dezvoltare (graficul nr. 9).

Profilul dominant al **regiunii 1** (de nord-est) este trasat de indicatorii vieții și familiei, putând fi considerat drept profilul pro-familist. Cel mai important atu al zonei este natalitatea, care înregistrează cea mai ridicată valoare pe toate cele 8 regiuni (13,83%), și asta în condițiile unui potențial fertil, exprimat de ponderea populației feminine de vârstă fertilă, situat sub media ruralului. „Tineretea” acestei zone este favorizată și de ponderea foarte scăzută a persoanelor de peste 60 de ani. O altă oportunitate demografică a regiunii 1 este mortalitatea foarte scăzută (13,51%), care, luată în corelație cu natalitatea deosebită, duce la singurul spor natural pozitiv dintre toate regiunile (0,32, adică la o naștere corespunzând 0,32 de decese). Sporul matrimonial este de asemenea semnificativ mai mare decât media pe rural (4,76, adică la un divorț corespund 4,76 de căsătorii), dată fiind valoarea ridicată a ratei nupțialității (5,69%).

Regiunea a 2-a (de sud-est) face parte din grupa regiunilor cu un profil moderat structurat, având cinci indicatori prin care se diferențiază semnificativ statistic de media ruralului. Astfel, populația rurală din sud-estul țării se remarcă printr-o mortalitate infantilă extrem de ridicată (18,11%), spor matrimonial foarte

Graficul nr. 10

**DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE REGIUNII 2 COMPARATIV
CU PROFILUL MEDIU AL RURALULUI**

Notă: Mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți-vii, iar ponderea vârstnicilor ca procent din totalul populației.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

scăzut (3,60) și mobilitate deosebită (17,08‰ sosiri și 15,93‰ plecări). Prin caracteristicile sale demografice – calitate a vieții scăzută exprimată prin rata mortalității infantile, instabilitate familială (căsătorii puține și divorțuri multe) și teritorială – această regiune se înscrie alături de regiunea 4 printre zonele de mare risc demografic (graficul nr. 10).

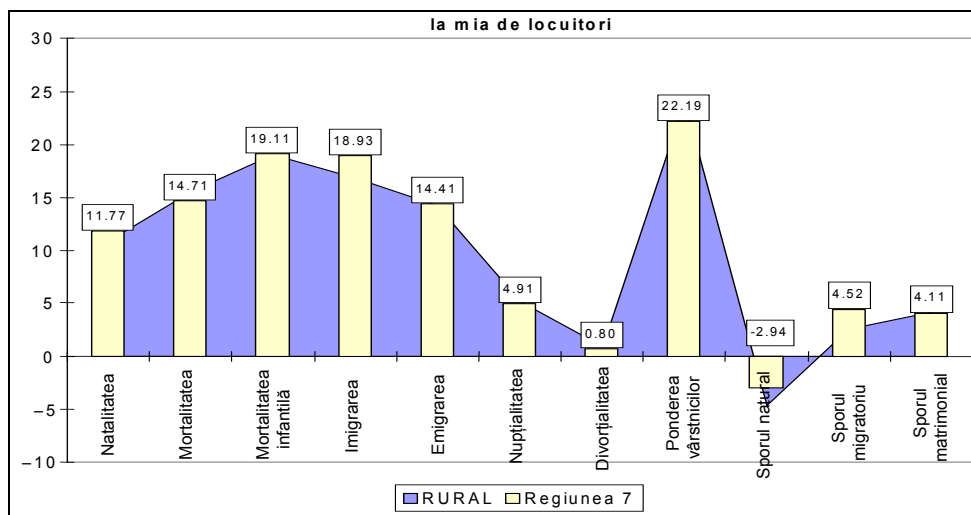
Regiunea a 3-a (de sud) este o regiune cu grad mediu de structurare, al cărei profil se aseamănă foarte mult ca formă cu cel al regiunii a 4-a, având însă un nivel mai redus decât aceasta. Riscurile pe care le ridică sudul țării provin de la aceleași cauze ca și în sud-vest: populație îmbătrânită și mortalitate ridicată, potențial fertil scăzut, precum și o slabă promovare a familiei (nupțialitate și natalitate reduse).

Regiunea a 5-a (de vest) face parte dintre grupele cu profil demografic slab diferențiat de media pe țară, la nivelul ei observându-se puține disparități semnificative. Cu toate acestea, se poate spune că zona de vest a țării se distinge printr-o instabilitate familială pronunțată, datorată nivelului foarte ridicat al divorțialității (1,13‰ – cea mai mare rată de pe toate regiunile), precum și printr-o rată scăzută a natalității (9,50‰). Oportunitățile zonei de vest le constituie mortalitatea infantilă scăzută (17,58‰) și atracția teritorială pronunțată, în această regiune înregistrându-se cea mai mare rată a imigrărilor (19,26‰).

Nici **regiunea a 7-a** (de centru) nu are un profil demografic dominant prea puternic. Potențialul demografic al regiunii constă în ponderea foarte mare a populației feminine fertile, precum și în ponderea foarte scăzută a persoanelor vârstnice. Lucrul lăudabil este că populația acestei zone reușește măcar într-o privință

Graficul nr. 11

DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE REGIUNII 7 COMPARATIV
CU PROFILUL MEDIU AL RURALULUI

Notă: Mortalitatea infantilă este calculată la mia de născuți-vii, iar ponderea vârstnicilor ca procent din totalul populației.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

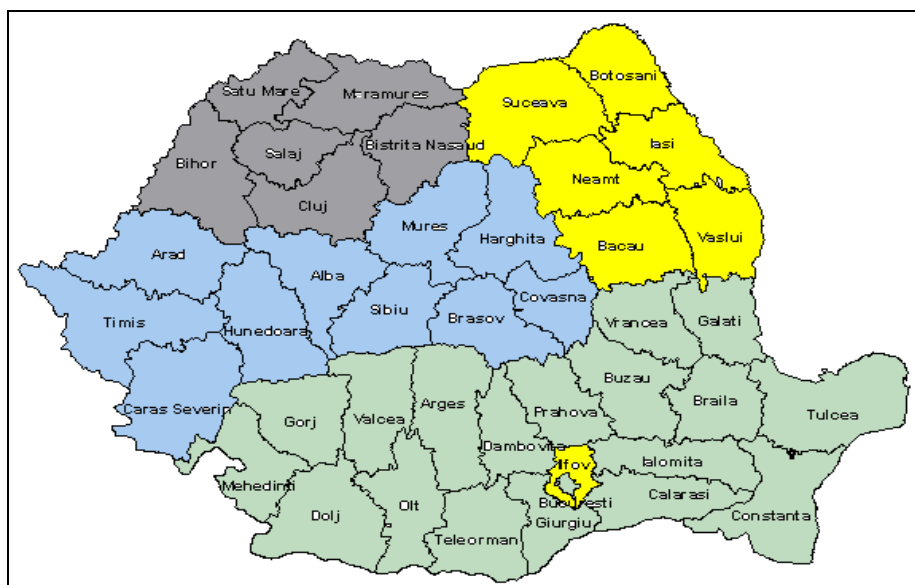
să valorifice acest potențial, dând copilului un loc important în viața sa – aici se înregistrează cea mai mare rată a natalității (11,77‰), după zona de nord-est. Nu același lucru se poate spune despre formarea familiei, nupțialitatea înregistrând o valoare relativ mică (4,91‰). În fine, prin valoarea ridicată a ratei imigrării (18,93‰), localitățile rurale ale regiunii a 7-a se dovedesc a fi un punct de atracție important (graficul nr. 11).

Cea din urmă regiune, profilul **regiunii a 6-a** (de nord-vest) se apropie cel mai mult din punct de vedere demografic de profilul mediu al ruralului, singura diferență semnificativă statistic înregistrându-se la nivelul indicatorului nupțialitate, care indică un număr mai mare de căsătorii la mia de locuitori pentru zona de nord-vest.

În concluzie, în urma analizei de conținut a disparităților profilurilor demografice ale mediului rural, la nivelul regiunilor de dezvoltare se evidențiază trei categorii distincte de regiuni (vezi harta nr. 2):

Harta nr. 2

DISTRIBUȚIA REGIUNILOR DE DEZVOLTARE DUPĂ GRADUL DE RISC DEMOGRAFIC

Notă: gradul de risc a fost evaluat în comparație cu profilul mediu al ruralului

Legendă:

Error!

	Risc demografic mare
	Risc demografic mediu Județe cu sector agricol dezvoltat
	Risc demografic redus
	Risc asemenea profilului mediu al ruralului

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

– regiunile cu risc demografic crescut față de medie, în care piedicile demografice predomină (populație îmbătrânită, rate mari pentru mortalitate, mortalitate infantilă, divorțialitate, emigrare și rate mici pentru natalitate, nupțialitate, pondere a populației feminine fertile, imigrare): regiunile 2,3 și 4.

– regiunile de mijloc, cu oportunități și piedici deopotrivă: regiunile 5 și 7.

– regiunile favorizate, în care oportunitățile demografice predomină (populație tânără, rate mici pentru mortalitate, mortalitate infantilă, divorțialitate, emigrare și rate mari pentru natalitate, nupțialitate, pondere a populației feminine fertile, imigrare): regiunile 1 și 8.

Regiunea a 6-a, având un profil demografic foarte asemănător cu profilul mediu al ruralului, va prelua punctele slabe și punctele tari ale acestuia!

4. PROFILURI ȘI DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE ALE MEDIULUI RURAL LA NIVELUL JUDEȚELOR

Profilul demografic al populației rurale prezintă disparități nu doar la nivelul regiunilor de dezvoltare, ci și la nivelul județelor. Pentru a vedea cum anume se grupează județele din punct de vedere demografic și care dintre ele prezintă cele mai însemnate disparități comparativ cu profilul mediu al ruralului, s-a recurs la câteva analize statistice.

În vederea realizării profilului demografic al județelor au fost selectați aceiași 9 indicatori demografici ca în cazul analizei disparităților de la nivelul regiunilor de dezvoltare: *natalitatea, mortalitatea, mortalitatea infantilă, ponderea populației feminine fertile, ponderea vârstnicilor, nupțialitatea, divorțialitatea, imigrarea și emigrarea*.

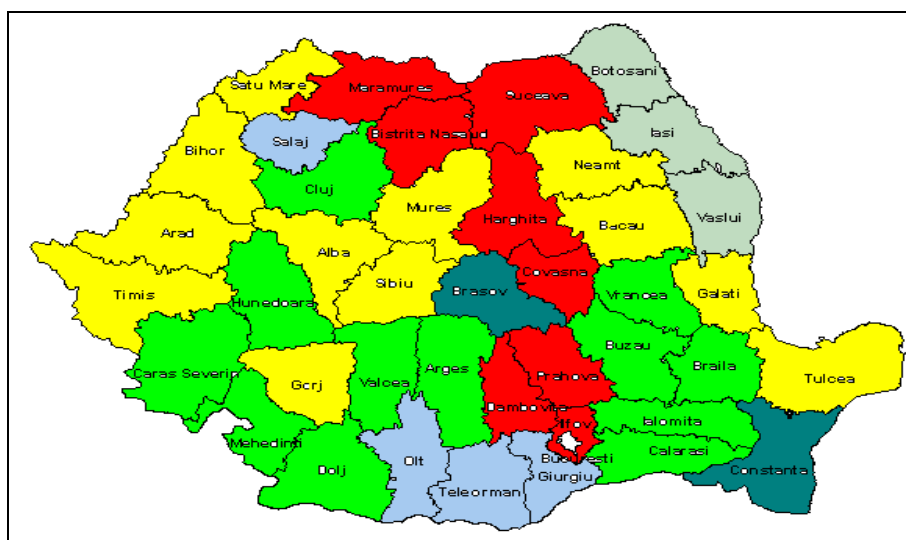
Pentru realizarea grupărilor s-a folosit analiza statistică clusterială a variației minime (de tip Ward), potrivit căreia accesul într-o grupă este condiționat de varianta indusă de noul element (județ) în grupa respectivă. În acest sens, s-au contopit elementele (județele) sau grupele de elemente (grupele de județe) care au produs cel mai scăzut spor de variație intragrupală prin contopire. Ca măsură a distanței dintre profilurile a două județe (grupări de județe) a fost aleasă distanța euclidiană pătratică (calculată ca radical din suma pătratelor diferențelor pentru fiecare indicator), datorită calității sale de a reflecta toate cele trei aspecte ale unui profil: nivelul, forma și eterogenitatea acestuia.

Întreaga analiză statistică a comportamentului demografic al populației rurale la nivel de județ sugerează faptul că numărul optim de grupări este șase, fiecare dintre ele – 3 grupări mari (cu 8–12 județe fiecare) și 3 mici (între 2 și 4 județe

fiecare) – având un grad relativ ridicat de diferențiere intergrupală și o asemănare intragrupală mare (harta nr. 3):

Harta nr. 3

GRUPAREA JUDEȚELOR DUPĂ PROFILUL DEMOGRAFIC

Legendă:

Error!

	GRUPA 1. Alba, Arad, Bacău, Bihor, Galați, Gorj, Mureș, Neamț, Satu Mare, Sibiu, Timiș, Tulcea;
	GRUPA a 2-a. Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Caraș-Severin, Cluj, Dolj, Hunedoara, Ialomița, Mehedinți, Vâlcea, Vrancea;
	GRUPA a 3-a. Giurgiu, Olt, Sălaj, Teleorman;
	GRUPA a 4-a. Bistrița-Năsăud, Covasna, Dâmbovița, Harghita, Ilfov, Maramureș, Prahova, Suceava;
	GRUPA a 5-a. Botoșani, Iași, Vaslui;
	GRUPA a 6-a. Brașov, Constanța

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

În comparație cu profilul mediu al ruralului, profilele demografice a cinci dintre cele 6 clustere (grupele 2–6) relevă la nivelul majorității indicatorilor demografici analizați disparități puternice, statistic semnificative (tabelul nr. 5).

Tabelul nr. 5

Principalii indicatori demografici din mediul rural după gradul de specificitate la nivelul grupelor de județe (clusterelor)

<i>la mia de locuitori</i>	GRUPA 1	GRUPA 2	GRUPA 3	GRUPA 4	GRUPA 5	GRUPA 6	RURAL
Natalitatea	11,17	9,54	9,05	11,27	15,18	12,74	10,88
Mortalitatea	14,90	16,95	19,41	13,56	14,53	12,55	15,54
Mortalitatea infantilă*	21,33	17,72	15,80	15,85	24,20	24,50	19,03

Imigrarea	17,63	18,37	14,04	12,73	16,48	25,16	16,82
Emigrarea	14,50	15,15	12,22	12,09	15,77	16,96	14,21
Nupțialitatea	5,44	4,70	4,29	5,46	5,55	5,56	5,13
Divorțialitatea	1,00	1,00	0,66	0,85	0,74	0,77	0,91
Ponderea vârstnicilor**	22,05	27,55	29,59	21,26	23,93	18,45	24,20
Ponderea femeilor fertile	222,68	202,76	188,76	230,94	198,71	244,12	214,44
Sporul natural	3,13	3,21	1,82	0,63	0,70	8,19	2,61
Sporul migratoriu	-3,73	-7,41	-10,36	-2,28	0,65	0,19	-4,66
Sporul matrimonial	4,44	3,70	3,64	4,60	4,81	4,79	4,22

* la mia de născuți-vii

** din totalul populației

Notă: pentru fiecare regiune de dezvoltare, valorile corespunzătoare indicatorilor specifici (diferențe statistice semnificative de media pe țară) sunt îngroșate, iar cele cu grad maxim de specificitate sunt în plus îngroșate.

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

Grupa 1 poate fi numită și grupa medie, deoarece aceasta reunește 12 județe (Alba, Arad, Bacău, Bihor, Galați, Gorj, Mureș, Neamț, Satu Mare, Sibiu, Timiș, Tulcea), al căror profil demografic se aseamănă cel mai mult cu profilul mediu al ruralului. Singurele note specifice ale grupării se înregistrează la nivelul indicatorilor mortalitate infantilă, populație vârstnică și populație fertilă. Sensul disparităților fiecărui indicator indică faptul că județele grupei 1 au o populație mai tânără (ponderea persoanelor de peste 60 de ani este de 22,05%, față de 24,03% media pe țară) și un potențial fertil mai ridicat (222,67 femei fertile ‰, față de media de 213,6‰). În timp ce avantajele grupării sunt relevate de valorile acestor doi indicatori, dezavantajele sunt legate de valoarea foarte ridicată a celui de-al treilea indicator specific, mortalitatea infantilă (21,33‰).

Grupa a 2-a, formată din 12 județe (Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Caraș-Severin, Cluj, Dolj, Hunedoara, Ialomița, Mehedinți, Vâlcea, Vrancea), este mai degrabă o grupă defavorizată, prezentând un risc demografic crescut datorat, pe de o parte, structurii îmbătrânite, sterile a populației sale (bătrâni mulți și femei fertile puține), iar pe de altă parte, nepromovării valorilor familiale (nupțialitate și natalitate scăzute). În aceste condiții, sporul natural devine puternic negativ, -7,4 (la o naștere, 7,4 decese) față de -4,66 media pe rural. Din punct de vedere al mișcării populației, grupa se distinge prin rate semnificativ mai ridicate decât media pe țară atât în ceea ce privește imigrarea, cât și emigrarea.

Grupa a 3-a reunește doar 4 județe (Giurgiu, Olt, Sălaj, Teleorman) și se aseamănă din punct de vedere al formei profilului demografic (al sensului indicatorilor) foarte mult cu grupa a 2-a. Intensitatea indicatorilor este însă diferită, la nivelul grupei a 3-a regăsindu-se cele mai multe valori extreme: cea mai ridicată mortalitate generală, cea mai mare pondere de bătrâni și cea mai mică pondere de femei fertile, cele mai puține căsătorii, cea mai scăzută natalitate dar, curios, și cea mai scăzută mortalitate infantilă (singurul punct tare al zonei). Diferența de formă dintre grupele 2 și 3 este dată de indicatorii mișcării migratorii, care au tendințe opuse. În cazul grupei a 2-a, se constată așadar o stabilitate puternică a populației,

cu puține plecări și puține sosiri, situație ce poate duce la formarea unor zone rurale închise. Din toate aceste cauze, grupa a 3-a constituie grupa cea mai defavorizată demografic.

Din tabloul clusterial, **grupa a 4-a** (Bistrița-Năsăud, Covasna, Dâmbovița, Harghita, Ilfov, Maramureș, Prahova, Suceava) se distinge ca o grupă favorizată din punct de vedere al potențialului demografic, aici înregistrându-se o pondere relativ scăzută a persoanelor vârstnice (21,25%), un potențial fertil ridicat (230,92 femei fertile %, față de media de 213,6%), precum și o rată redusă a mortalității infantile (15,84%). Din punct de vedere al mișcării populației, la nivelul grupei a 4-a se constată cele mai mici rate ale imigrării și emigrării, fapt care atrage după sine cel mai scăzut spor migratoriu (0,63 plecări la o sosire, față de 2,60 plecări în cazul mediei pe rural).

Grupa a 5-a (Botoșani, Iași, Vaslui) prezintă deopotrivă avantaje și dezavantaje din punct de vedere demografic. Pe de o parte, se observă o mult mai puternică centrare pe familie față de profilul mediu al ruralului, dar și față de grupele prezentate până acum: căsătorii mai multe, divorțuri mai puține și cea mai ridicată rată a natalității, în condițiile în care ponderea persoanelor feminine fertile din această grupă este foarte redusă. Pe de altă parte însă, grupa a 4-a apare ca fiind una dintre cele mai neatractive zone, cu o rată a emigrării semnificativ mai ridicată față de nivelul mediu al ruralului (15,77%, față de 14,21%) și cu o pondere alarmantă a deceselor copiilor de până într-un an (24,19%).

În fine, cea de **a 6-a grupă**, care este și cea mai mică, incluzând doar 2 județe (Brașov, Constanța), se aseamănă destul de mult cu grupa a 5-a în privința modelului pro-familist promovat (nupțialitate și natalitate crescute), dar și în privința ratei extrem de ridicate a mortalității infantile (cea mai mare dintre toate grupările, 24,49%). Spre deosebire de grupa a 4-a, grupa a 5-a prezintă în ciuda mortalității infantile ridicate, mai multe avantaje, oportunități, aici înregistrându-se cel mai mic procent de vârstnici (18,54%, față de media de 24,03%), cel mai ridicat potențial fertil (244,12 femei fertile %), precum și cea mai ridicată rată a imigrării (25,15%, față de media de 16,82). Prin urmare, profilul descris plasează grupa a 6-a pe prima treaptă a atractivității demografice!

În concluzie, în urma analizei de conținut a disparităților profilurilor demografice ale mediului rural, la nivelul unităților administrative se evidențiază trei categorii distincte de județe (harta nr. 4):

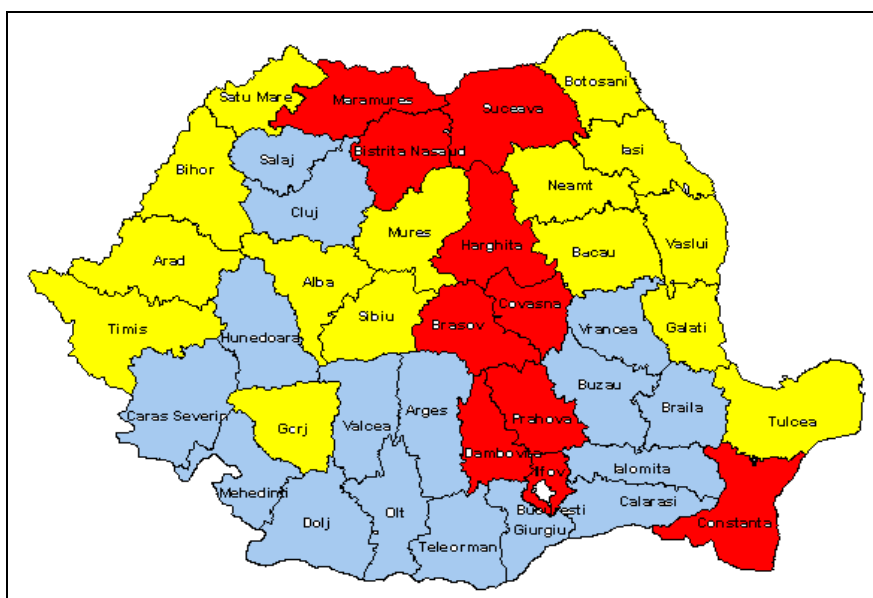
– județele cu risc demografic crescut față de medie, în care fenomenele demografice negative predomină (populație îmbătrânită, rate mari pentru mortalitate, natalitate infantilă, divorțialitate și rate mici pentru natalitate, nupțialitate, pondere a populației feminine fertile): clusterelor 2 și 3 (Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Caraș-Severin, Cluj, Dolj, Hunedoara, Ialomița, Mehedinți, Vâlcea, Vrancea; Giurgiu, Olt, Sălaj, Teleorman);

– regiunile de mijloc, cu fenomene demografice negative și pozitive deopotrivă: clusterelor 1 și 5 (Alba, Arad, Bacău, Bihor, Galați, Gorj, Mureș, Neamț, Satu Mare, Sibiu, Timiș, Tulcea; Botoșani, Iași, Vaslui);

– regiunile favorizate, în care oportunitățile demografice predomină (populație tânără, rate mici pentru mortalitate, divorțialitate și rate mari pentru natalitate, nupțialitate, pondere a populației feminine fertile, imigrare): clusterelor 4 și 6 (Bistrița-Năsăud, Covasna, Dâmbovița, Harghita, Ilfov, Maramureș, Prahova, Suceava; Brașov, Constanța).

Harta nr. 4

DISTRIBUȚIA JUDEȚELOR DUPĂ GRADUL DE RISC DEMOGRAFIC

Notă: gradul de risc a fost evaluat în comparație cu profilul mediu al ruralului

Legendă:

	Risc demografic mediu
	Risc demografic redus
	Risc demografic mare

Sursa: Date furnizate de Institutul Național de Statistică și prelucrate de autoare

TRADIȚIA – COORDONATĂ FUNDAMENTALĂ A RELIGIOZITĂȚII ÎN COMUNITĂȚILE RURALE DIN ROMÂNIA

MANUELA GHEORGHE

Țăranul român are o religiozitate specifică, un mod propriu de a se apropia de divinitate, de a-și regla relația cu aceasta și cu lumea nevăzută. În cultura română, nu puține au fost personalitățile care, asemenea unor Lucian Blaga, Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Ernest Bernea, Dumitru Stăniloae, Constantin Noica ș.a., au căutat să descifreze esența sufletului românesc, viziunea românească a existenței.

Inclusiv pentru Dimitrie Gusti, creștinismul românesc se definește prin câteva trăsături care îl disting de creștinism în genere. *Dogmele* – afirmă acesta – *pot fi generale, dar trăirea variază de la popor la popor, după firea specifică a fiecăruia și capacitatea lui de înțelegere și înălțarea pe treptele desăvârșirii religioase*¹. În viziunea gustiană, religia a jucat mereu un rol primordial în definirea sufletului poporului român, în construirea identității sale specifice. Pentru marele sociolog român, patrimoniul cultural și religios al unui popor constituie nu numai sursa explicativă a istoriei și vieții sociale a acestuia, ci chiar ceea ce îi justifică și legitimează existența în lume. Nu este așadar surprinzător faptul că, în cadrul impresionantului proiect elaborat de sociologul român, satul reprezenta „unitatea socială” de bază, a cărei cunoaștere integrală urma să se realizeze, pe baza metodei monografice, prin cercetarea *tuturor aspectelor (deci a totalului) și nu numai descriptiv, ci și explicativ, a unei forme fundamentale de viață socială*².

Religiozitatea țăranului român are o dimensiune „cosmică” (Mircea Eliade) exprimată în conștiința unei legături intime între om și tot ceea ce există, într-o *ingenuă și profundă intuire a tainei indefinite a existenței*³. Pentru țăranul român, întreaga lume înconjurătoare este impregnată de sacralitate. *În sat, lucrurile sunt vii, faptele au o stare și un rost propriu, într-un întreg organic*⁴. Biserica reprezintă axul central în jurul

¹ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 500.

² *Ibidem*, p. 464.

³ Dumitru Stăniloae, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, București, Editura Elion, 2001, p. 75.

⁴ Ernest Bernea, *Civilizația română sătască. Ipoteze și precizări*, București, Colecția Țară și Neam, 1944, p. 55.

căruia se structurează viața comunitară în totalitatea ei. Satul e *așezat înadins în jurul bisericii și al cimitirului, adică în jurul lui Dumnezeu și a morților*⁵, *căci a trăi la sat înseamnă a trăi în zăriștea cosmică și în conștiința unui destin emanat din veșnicie*⁶.

Religiozitatea țărânului român are totodată și un puternic suport emoțional și afectiv. În acest sens, poate nu este lipsit de importanță faptul că religia creștină a fost îmbrățișată de strămoșii noștri încă din perioada apostolică, nu prin măsuri oficiale sau impunere forțată – așa cum s-a întâmplat în cazul altor popoare – ci prin convingere și asumarea sinceră a „Legii celei noi” și, în egală măsură, prin păstrarea și integrarea obiceiurilor și tradițiilor ancestrale, precreștine.

Tradiția reprezintă o coordonată fundamentală a religiozității rurale, aceasta, cu atât mai mult cu cât ortodoxia, ca religie a majorității românilor, se distinge printr-un respect și o valorizare deosebită a Sfintei Tradiții (scrierile patristice, cărțile bisericești, hotărârile Sinoadelor), dar și prin tolerarea și conservarea obiceiurilor și credințelor populare străvechi. Tradiția tezaurizează bunurile spirituale și asigură transmiterea în timp, de la o generație la alta, a acestor bunuri. Tradiția e responsabilă de stabilitatea și coeziunea spirituală și religioasă a satului, predispunând spre o atitudine de respingere sau de neîncredere față de elementele înnoitoare, venite dinspre exterior. Tradiția reprezintă un factor de stabilitate fundamental, *este acel flux continuu, care vehiculează din cel mai îndepărtat trecut către prezent și viitor bunurile spirituale ale poporului, tezaurizate de-a lungul vremii, făcându-i pe oamenii prezentului să se identifice cu cei ai trecutului*⁷. Această stabilitate spirituală și religioasă colectivă, proprie lumii sătenești, generează un comportament specific țărânului român și anume, *ori de câte ori elemente noi, străine, apar la orizontul vieții lor sufletești, să le raporteze – cel mai adesea fără voia și fără știrea lor – la tezaurul spiritual tradițional și, în măsura în care ele să se asemeleze ori să se deosebească, să fie preferate sau să fie private cu indiferență, ori adesea chiar cu aversiune și ostilitate*⁸.

În virtutea unui atașament mai intens față de valorile tradiționale, comunitățile rurale, spre deosebire de cele urbane, se caracterizează printr-o mai mare stabilitate teritorială, omogenitate socială și continuitate spirituală. Relațiile de rudenie și vecinătate au mare importanță, iar acestea, împreună cu evenimentele trăite laolaltă, au rolul să consolideze coeziunea comunității. Mai mult, continuitatea viețuirii mai multor generații în aceeași gospodărie, generează un anumit specific, prin care se exprimă personalitatea acelei familii. În documentele străvechi, de pildă, referitoare la moșii, așezăminte, hotărnicii, sătenii erau identificați, pe lângă nume, și prin completări de genul „fiul lui...”, „din...”.

Politica antireligioasă și ateistă a statului comunist, instaurat în România după 1948, a fost orientată, nu întâmplător, în primul rând spre destabilizarea și slăbirea

⁵ Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*, București, Editura Monitorului Oficial, 1937, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ Petru Caraman, *De la spiritul de auto-orientare la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă*, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 20.

⁸ *Ibidem*.

tradiției religioase a țaranului român. Colectivizarea și dezrădăcinarea țaranului au avut efecte dramatice asupra profilului spiritual al acestei clase sociale care, în fața ofensivei ideologice, a opus o rezistență mută, dar fermă, reușind, într-o măsură mai mare decât populația orașelor, să-și păstreze tradițiile și obiceiurile. Capacitatea de conservare și de autoreglare a comunităților rurale a fost însă iremediabil afectată de toată această perioadă istorică, iar efectele tranziției și ale secularizării, resimțite în ultimii 14 ani, nu fac decât să continue și să ducă mai departe acest destin.

Satul românesc, mai ales după 1989, a început să fie scos treptat din izolarea sa teritorială și spirituală și să fie antrenat în efortul de modernizare, să suporte, mai mult sau mai puțin, efectele secularizării. Mijloacele de informare în masă, produsele industriei de consum au început să pătrundă în cele mai îndepărtate cătune și să facă astfel concurență cu succes artefactelor locale. Nici viața religioasă nu a rămas neafectată. *În fine – observa Petru Caraman – nu putem să nu constatăm că năruirea unui întreg edificiu de credințe mistice – de natură religioasă ori magică sau în același timp și de una și de alta, indisolubil întrețesute – care au loc astăzi pe o scară foarte largă în masele populare, antrenează în mod inexorabil năruirea a o serie de produse artistico-folclorice sau artistice-etnografice, deoarece credințele respective erau chiar sursa din care acele creațiuni au luat naștere*⁹.

Culturalizarea organizată a satului prin școală și mass-media, precum și tendința mai recentă de transferare a responsabilității educației religioase dinspre familie înspre școală, sunt elemente care pot conduce, de asemenea, în viitorul apropiat, la artificializarea și declinul creației folclorice, la slăbirea atașamentului față de valorile tradiționale.

Tehnicizarea ruralului și efortul de urbanizare în continuare a acestuia – chiar dacă la parametri modești –, au introdus în sate activități și preocupări variate (navetiști, comercianți, muncitori, pensionari etc.), care destramă specificul gospodăriei paternaliste, transformând-o într-o gospodărie economică, depersonalizată spiritual și religios.

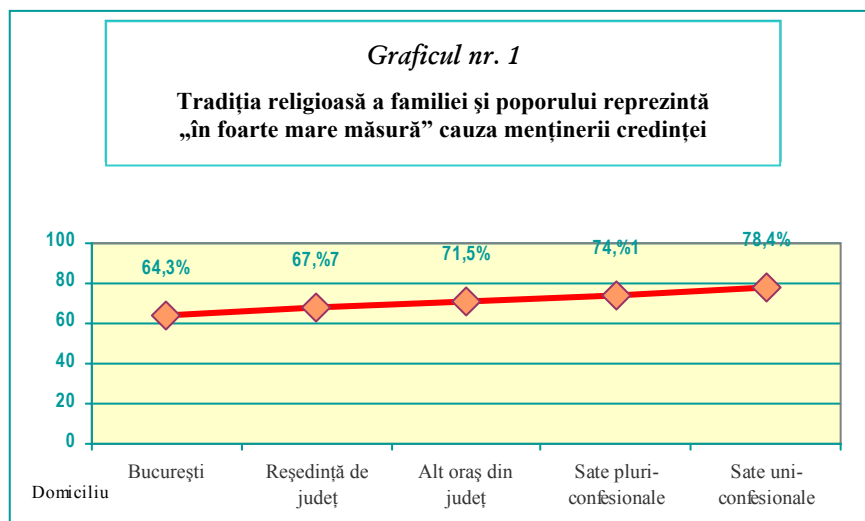
Ultimele recensăminte sau anchete de teren oferă date ilustrative și îngrijorătoare în același timp. Astfel, conform recensământului din 2002, aproape jumătate (47,3%) din populația totală a României (21 680 974 locuitori) avea domiciliul în mediul rural¹⁰, fapt care situează țara noastră printre țările cu cel mai scăzut grad de urbanizare din Europa. În același timp, nivelul de trai al locuitorilor de la sate este foarte scăzut. Conform unei anchete din 2003, realizată pe un eșantion format din 1963 de persoane, alese din 151 de comune și sate, 87% dintre săteni apreciau că veniturile abia le ajung ca să nu moară de foame, 49% dintre aceștia afirmă că nu au bani nici măcar pentru hrană, iar numai 1% apreciau că au bani suficienți pentru a-și cumpăra tot ce au nevoie¹¹.

⁹ *Ibidem*, p. 90.

¹⁰ Institutul Național de Statistică, *Recensământul populației și al locuitorilor*, 18 martie 2002, vol. I, p. VI–VII.

¹¹ Fundația pentru o societate deschisă, *Eurobarometrul rural*, septembrie 2002 – ianuarie 2003.

Puținele cercetări empirice realizate în România după 1989 evidențiază că tradiția este invocată adesea de subiecți, printre factorii principali ai menținerii credinței. Un studiu recent¹² ilustra astfel că tradiția joacă un rol ascendent, de la orașele reședință de județ, înspre zonele mai puțin urbanizate și mai uniformizate confesional (vezi graficul nr. 1).

Sursa: *Religiozitatea populației din România în 2001*, Ministerul Culturii și Cultelor, Direcția de Studii și Cercetări Socio-Religioase.

Suportul primordial al religiozității constă în credința în Dumnezeu și în speranța mântuirii sufletului, dar subiecții menționează și alți factori care dezvoltă și consolidează viața religioasă: tradiția, obișnuința, educația școlară și în familie, mediul în care trăiesc, aspectul estetic al ceremoniilor ș.a.

Continuitatea vieții religioase prin tradiție și obișnuință este caracteristică mai ales cultelor istorice (tradiționale): ortodox, catolic, musulman. Cultele protestante și cele neoprotestante au însă, și acestea, o vechime de sute de ani pe teritoriul României. La luteranism au trecut mai ales germanii (cei colonizați înainte de Reformă erau catolici), pe când maghiarii din Transilvania s-au convertit în număr mare de la catolicism la calvinism. Și aceste culte, chiar dacă au venit din ținuturile lor de origine cu propriile tradiții, o dată stabilite aici, în contact cu populația băștinașă și-au adaptat tradițiile noilor conjuncturi istorice și geopolitice. Inclusiv în cazul cultelor neoprotestante, după mai bine de o sută de ani de prezență în spațiul românesc, se poate vorbi de un comportament tradițional și de anumite obișnuințe, care circumscriu individualitatea și specificul acestora.

¹² Secretariatul de Stat pentru Culte, Direcția de Cercetări Socio-Religioase, Ancheta Națională, *Religiozitatea populației din România în 2001*.

Tradiția este respectată cu preponderență în satele unde există o singură confesiune. Prezența mai multor confesiuni constituie un factor de intensificare a credinței, dar, totodată, contribuie și la scăderea rolului tradiției și al religiilor tradiționale (vezi tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1

Domiciliu	Respect tradiția			
	Foarte mult	Potrivit	Deloc	Nu răspund
Sat	75,8	12,3	4,1	7,9
– uniconfesional	78,4	12,3	3,2	6,0
– pluriconfesional	74,1	13,2	4,1	8,7
Alte orașe	71,5	15,8	4,4	8,3
Capitale de județ	67,7	16,0	9,8	6,4
București	64,3	21,5	9,7	4,5
Total eșantion	71,3	15,2	6,5	6,9

Sursa: *Religiozitatea populației din România în 2001*. Secretariatul de Stat pentru Culte-Direcția de Studii și cercetări Socio-Religioase.

Datele de teren par să sugereze, așadar, că respectarea tradițiilor religioase este mai intensă în satele uniconfesionale, pe când pluriconfesionalismul, deși contribuie la intensificarea credinței, stimulează un atașament mai redus față de valorile tradiționale.

În cazul satelor pluriconfesionale, dimensiunea etnică este legată de cea religioasă. Diversitatea confesională a României este ilustrată și de recensământul din 1930, acesta consemnând existența în țara noastră a 756 930 mozaici, 185 486 musulmani, 710 706 reformați-calvini (etnici maghiari) și 398 759 luterani (de etnie germană)¹³. După 1989 însă, ponderea numerică a cultelor așa-numite „etnice” s-a diminuat mult, recensământul din 2002 mai înregistrând doar: 6 057 mozaici, 67 257 musulmani, 701 077 reformați, 66 944 unitarieni, 35 928 luterani germani și maghiari¹⁴. Localitățile cu un profil religios bine conturat se caracterizau atât prin stabilitate economică și administrativă, cât și prin stabilitatea valorilor tradiționale. Acest contact strâns cu tradiția a devenit însă mai superficial o dată cu migrația populației aparținând cultelor etnice înspre zonele urbane sau înspre localitățile pluriconfesionale. La acest fenomen a contribuit în mare măsură și politica de sistematizare a satelor practică de statul comunist, aceasta fiind completată, după 1990, și de un amplu flux emigraționist.

Religiozitatea tradițională depinde în mare măsură și de structura ocupațională a populației rurale. Tendința de concentrare a satelor, în funcție de prezența unor facilități moderne (mijloace de transport, căi de comunicație, posibilitatea de valorificare a produselor), a condus la diversificarea ocupațiilor sătești. Această realitate socială este semnalată și de cercetările sociologice

¹³ Institutul Central de Statistică, *Recensământul general al populației României* (din 29 decembrie 1930). Publicat de dr. Sabin Manuilă, vol. II: *Neam, limbă maternă, Religie*, București, Imprimeria Națională, 1938.

¹⁴ Institutul Național de Statistică, *Recensământul populației și al locuințelor*, 18 martie 2002, vol. I, p. 766–767.

efectuate după 1989. Conform unei anchete din 2003, de pildă, numai 14% din membrii populației rurale se declarau ca fiind agricultori, restul procentelor fiind următoarele: 36% pensionari, 9,5% casnici, muncitori 15,7% etc.¹⁵

Sunt realități noi, care ne impun, prin urmare, să distingem între populația care domiciliază la sat și populația care lucrează efectiv pământul (agricultorii) și să concluzionăm că domiciliul (mediul sătesc) joacă un rol mai important în păstrarea tradiției, în comparație cu ocupația de bază (vezi tabelul nr. 2).

Tabelul nr. 2

	Respect tradiția			
	Foarte mult	Potrivit	Deloc	Nu răspunde
Agricultori	72,1	18,8	2,4	6,8
Domiciliați în sate	76,81	12,87	3,33	7,00
Total eșantion	64,23	22,14	9,98	3,65

Sursa: *Religiozitatea populației din România în 2001*. Secretariatul de Stat pentru Culte-Direcția Studii și Cercetări Socio-Religioase.

Locul nașterii, inclusiv, influențează raportarea la tradiție, chiar și atunci când credincioșii au migrat ulterior spre orașe (vezi tabelul nr. 3).

Tabelul nr. 3

Locul nașterii	Respect tradiția			
	Foarte mult	Potrivit	Deloc	Nu răspunde
Sat	75,8	12,3	4,1	7,9
Oraș	66,9	18,3	9,1	5,8
Total	71,3	15,2	6,5	6,9

Sursa: *Religiozitatea populației din România în 2001*. Secretariatul de Stat pentru Culte-Direcția Studii și Cercetări Socio-Religioase.

Insuficiența materialului empiric, dar mai ales varietatea realităților „din teren”: diferențele dintre zonele socio-religioase existente, dintre satele de munte (mai izolate) și satele de câmpie (mai „urbanizate”), dintre satele uniconfesionale și cele multi-confesionale (sau multietnice) etc., creează reale dificultăți în conturarea unui tablou (model) general și exhaustiv al religiozității rurale în România, după 1990. Sub asaltul agresiv al schimbărilor sociale recente, al secularizării și globalizării, de bună seamă că integritatea „sufletului popular” ca „garant, păstrător și păstor” al acelei *unități mai adânci din om și din afara omului, prin care este prezervată solidaritatea socială dintre om și istorie*¹⁶ se află în pericol. Apelul la tradiție continuă să rămână însă, una din principalele motivații ale credinței, mai ales în rândurile populației rurale. E și acesta un indiciu că tradiția continuă să reprezinte o Sursă și o resursă indispensabilă de creștere spirituală și de perenitate a unui popor.

¹⁵ Anchetă națională CURS realizată în luna iunie a anului 2003, pe un eșantion reprezentativ la nivel de județ și cuprinzând 36 000 subiecți, dintre care 17 000 din mediul rural.

¹⁶ Ilie Bădescu, *Teoria latențelor colective. Contribuții la studiul popoarelor*, București, Editura Isogep-Euxin, 1997, p. 39.

BIBLIOGRAFIE

1. BERNEA, ERNEST *Civilizația română sătească. Ipoteze și precizări*, Colecția Țară și Neam, București, 1944.
2. *Elogiul satului românesc*, București, Editura Monitorului Oficial, 1937.
3. BĂDESCU, ILIE, *Teoria latențelor colective. Contribuții la studiul popoarelor*, București, Editura Isogep-Euxin, 1997.
4. CARAMAN, PETRU, *De la spiritul de auto-orientare la punctul critic axat pe tradiția autohtonă*, București, Editura Academiei Române, 1994.
5. GUSTI, DIMITRIE, *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 500.
6. STĂNILOAE, DUMITRU, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, București, Editura Elion, 2001.
7. Institutul central de Statistică, *Recensământul general al populației României* (din 29 decembrie 1930), Publicat de dr. Sabin Manuilă, volumul II: *Neam, limbă maternă, Religie*, București, Imprimeria Națională, 1938.
8. Anchetă națională, CURS, 2003.
9. Institutul Național de Statistică, „*Recensământul Populației și al Locuințelor*”, 18 martie 2002, vol. I.
10. Secretariatul de Stat pentru Culte. Direcția Studii și Cercetări Socio-Religioase, *Religiozitatea populației din România în 2002*.

CORUPȚIA ÎN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ LOCALĂ

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU

1. INTENSITATEA FENOMENULUI DE CORUPȚIE ÎN PROCESUL DE TRANZIȚIE DIN ROMÂNIA

În actuala perioadă de tranziție pe care o parcurge societatea românească, fenomenul de corupție se manifestă cu o intensitate fără precedent, afectând marea majoritate a sectoarelor vieții economice, politice și sociale și generând multiple consecințe și efecte negative care sunt resimțite profund de populație.

Conform estimărilor realizate de Transparency International¹, pe baza Indicelui de Percepție a Corupției, țara noastră s-a plasat, în mod frecvent, alături de Bulgaria și Macedonia, în grupul celor mai corupte țări din Europa, fiind devansată doar de Albania, Serbia și Muntenegru precum și de o parte din țările fostei Uniuni Sovietice (de cele mai multe ori, Moldova și Ucraina). Valoarea acestui indice nu s-a îmbunătățit pe măsură ce România a înaintat în procesul de reformă economică, ci, dimpotrivă, a scăzut, de la 3,4 în anul 1997 la 2,6 în anul 2002. Anul trecut țara noastră s-a clasat pe locul 87 în ierarhia celor 145 de state evaluate, cu un scor de 2,9.

Un studiu² efectuat, în anul 1999, de Banca Mondială, în colaborare cu Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare, asupra unui eșantion de 3 000 de manageri și patroni de firme din 22 de țări aflate în tranziție, a arătat că, în ceea ce privește corupția administrativă – măsurată ca procentul mediu anual din vânzări utilizat de companii pentru plăți neoficiale acordate funcționarilor publici, România se situează pe locul al patrulea în rândul statelor din Europa Centrală, de Est și Sud Est, inclusiv Comunitatea Statelor Independente. Domeniile în care corupția administrativă constituie o problemă acută în țara noastră au fost, potrivit acestor date de anchetă, cele care vizează achizițiile publice și colectarea taxelor și a impozitelor.

Parlamentul, Justiția și Vama reprezintă, conform Barometrelor de Opinie Publică³, realizate la cererea Fundației pentru o Societate Deschisă, instituțiile percepute de români ca fiind cele mai corupte, urmate de Guvern, Poliție și Sănătate. Exceptând unele mici diferențe procentuale, percepția negativă a tuturor acestor

¹ www.transparency.org/surveys/index.html#cpi

² World Bank, *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*, World Bank Institute, Washington D.C., 2000.

³ Vezi rezultatele cercetărilor (caietele de prezentare și bazele de date) publicate la www.osf.ro/ro/index.php.

instituții nu s-a modificat în timp, în mod constant, 50% – 60% dintre români etichetându-le drept instituțiile cu gradul cel mai ridicat de răspândire a fenomenului. Populația resimte, de asemenea, acut dimensiunea amplă a corupției și în domeniul administrației publice apreciind, în urma mai multor sondaje de opinie, că mita, abuzul, arbitrariul și bunul plac în acest sector de activitate se manifestă cu o frecvență extrem de ridicată în țara noastră. De pildă, datele ultimului Barometru⁴, dat publicității în luna mai 2005, au evidențiat faptul că peste 40% dintre cetățenii intervievați au considerat că *o mare parte* sau *aproape toți* primarii, respectiv consilierii locali sunt corupți. Raportul anual de avertisment privind potențialul de criză din România, elaborat pe baza concluziilor unui sondaj amplu și lansat în aprilie 2002, întreprins de Societatea Academică din România (SAR)⁵, a relevat că, în mod comparativ cu bulgarii și slovaci, aproximativ 14% dintre români menționează că, *întotdeauna*, trebuie să ofere mită funcționarilor publici pentru a-și obține drepturile, iar circa 80% s-au arătat sceptici în ceea ce privește probabilitatea ca la primărie sau la circumscripția financiară să dea peste un funcționar corect.

Potrivit constatărilor Raportului de Monitorizare Regională a Corupției⁶, în România, cetățenii intervievați au apreciat, într-o mai mică măsură, faptul că fenomenul corupției are, în țara noastră, cauze culturale, morale sau care provin din trecutul societății. În schimb, alături de salariile mici ale funcționarilor publici și dorința celor aflați la putere de a se îmbogăți rapid, românii au menționat, într-o proporție mai mare decât vecinii lor din regiune, imperfecțiunile legislative (42% față de 32% media pe regiune) ca principali factori care contribuie la perpetuarea actelor de corupție.

De asemenea, în raportul de monitorizare a procesului de aderare la Uniunea Europeană, *Corupția și politicile de combatere a acesteia*⁷, realizat de Fundația pentru o Societate Deschisă în anul 2000, printre cauzele corupției au fost enumerate: absența unor reglementări adecvate privind conflictul de interese, lipsa de independență a procurorilor și a judecătorilor, insuficienta limitare a imunității parlamentare, lipsa unui control financiar adecvat din partea statului, existența unor responsabilități difuze și insuficient de clar definite ale funcționarilor publici, destabilizarea administrației publice de către mită, rețelele clientelare și influență, lipsa de transparență a finanțării partidelor politice, numărul extrem de mic al autorităților de la nivel înalt investigate și condamnate pentru săvârșirea unor acte de corupție, prezența patronajului, a clientelismului la toate nivelurile societății.

Comparativ cu amploarea pe care a luat-o fenomenul de corupție în România, în general, și în cadrul administrației publice locale, în particular, identificarea sau sancționarea acestuia s-a dovedit a fi relativ modestă. Au rămas și rămân, în continuare, neidentificate sau nesancționate, cazurile în care sunt

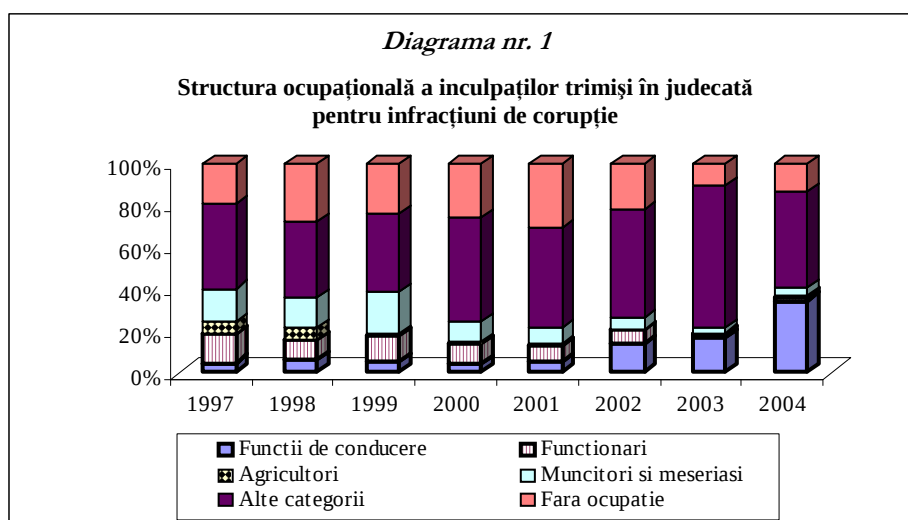
⁴ Gallup Organization, *Caietul de prezentare a Barometrului de Opinie Publică*, București, mai 2005.

⁵ Societatea Academică din România, *Proiectul PNUD Early Warning System – Romania*, București, aprilie 2002.

⁶ Date comentate pe baza informațiilor prezentate în raportul *Indicii Corupției. Monitorizarea Regională a Corupției 2001–2002*, elaborat de Gallup Organization, București, mai 2002.

⁷ Open Society Institute (OSI), *Corruption and Anticorruption Policy in Romania: Monitoring the EU Accession Process*, 2002.

implicați înalți demnitari ai statului, care sunt ascunse ochilor publicului și care fac parte din „corupția invizibilă”, aducând cele mai mari prejudicii avutului public. De exemplu, o analiză efectuată în cadrul Institutului Național de Criminologie⁸ asupra a 147 de sentințe judecătorești rămase definitive pentru infracțiuni de corupție, a relevat faptul că cei mai mulți dintre condamnați dețineau funcții de conducere ori aveau atribuții de control, următoarele două categorii sancționate fiind cea de paznic și cea de șofer. O creștere moderată a numărului persoanelor inculcate care dețin funcții de conducere a fost indicată și de statisticile Parchetului de pe Lângă Înalta Curte de Casație și Justiție⁹, cu privire la structura ocupațională a inculpaților pentru diverse fapte de abuz și corupție (vezi diagrama nr. 1). Cu toate acestea, sunt de menționat ponderile foarte mari ale persoanelor fără ocupație incriminate pentru comiterea unor acte de corupție.

2. PERCEPȚIA CORUPȚIEI ÎN RÂNDUL POPULAȚIEI

În concordanță cu constatările Raportului privind Monitorizarea Regională a Corupției¹⁰, în anul 2002, dintre toate țările balcanice, România a avut valoarea cea mai ridicată (6.2 comparativ cu 5.3 – media pe regiune) a indicelui care măsoară așteptările populației față de capacitatea societății de a rezolva problema corupției. Deși scorurile calculate separat pentru respondenții din mediul urban și rural nu au diferit, în mod substanțial, populația domiciliată la sate s-a arătat, totuși,

⁸ Dorinica Ioan, Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu (ed.), *Corupția în România. Realitate și percepție socială*, Editura Lumina Lex, București, 2005, p. 120–121.

⁹ *Ibidem*, p. 105.

¹⁰ Date comentate pe baza informațiilor prezentate în raportul *Indicii Corupției. Monitorizarea Regională a Corupției 2001–2002*, elaborat de Gallup Organization, București, mai 2002.

relativ mai încrezătoare în potențialul statului de a diminua amploarea acestui fenomen.

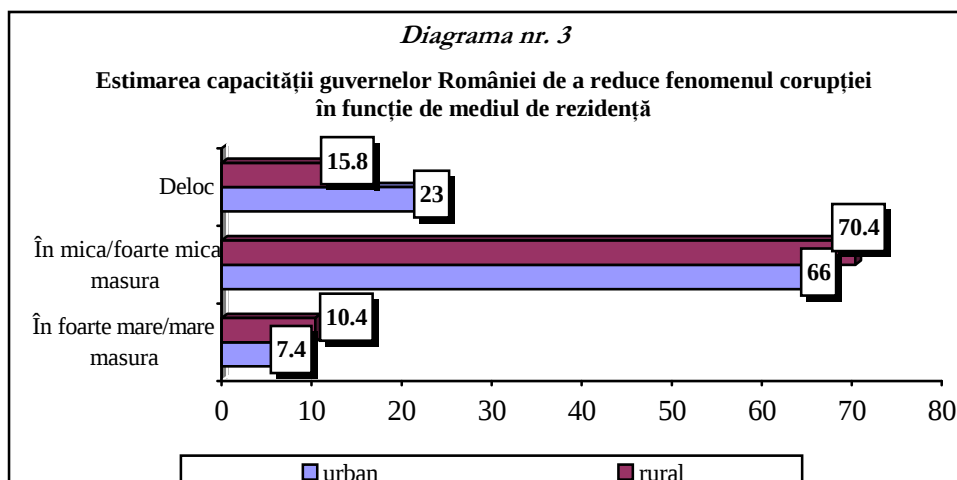
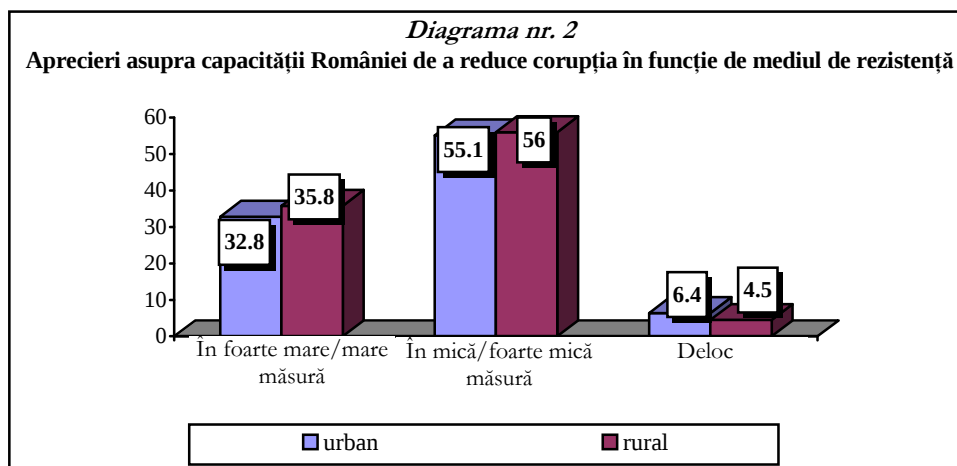
Rezultatele majorității Barometrelor de Opinie Publică realizate până în prezent au confirmat pesimismul celor mai mulți respondenți, în legătură cu posibilitățile de reducere a nivelului corupției, indicând, în același timp, profunda stare de nemulțumire pe care subiecții o manifestă față de calitatea actului de legiferare și implementare a politicilor guvernamentale în domeniul prevenirii și combaterii corupției. De pildă, datele sondajul întreprins în mai 2004¹¹ au evidențiat faptul că peste 75% din lotul investigat s-au declarat nemulțumiți de activitatea guvernului în ceea ce privește controlul acestui fenomen. Spre deosebire de subiecții domiciliați în mediul rural, aceia care au rezidența în mediul urban au avut un grad mai ridicat de insatisfacție față de eforturile întreprinse de executiv în această privință. Măsurile adoptate de guvern au fost apreciate ca insuficiente, din punct de vedere cantitativ, și fără o finalitate practică, cei mai mulți dintre respondenți, dar în special locuitorii orașelor, considerând că acestea fie nu au fost „deloc” aplicate, fie că au fost aplicate *în mică și în foarte mică măsură*.

Rezultate relativ similare au fost obținute și în cadrul unui alt studiu efectuat în anul 2004 de către Institutul Național de Criminologie, în colaborare cu Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cercetarea, întreprinsă pe baza unui sondaj de opinie, reprezentativ la nivel național, a urmărit să determine, între altele, modul în care populația percepe amploarea și gravitatea problematicii corupției, cauzele, consecințele și evoluția sa în viitor, precum și eficiența măsurilor legislative, economice, sociale și politice de prevenire și combatere a sa. Ancheta s-a desfășurat pe un eșantion de 1 250 de persoane cu vârsta de 18 ani și peste, eroarea limită de reprezentativitate fiind de $\pm 2,8\%$.

Subiecții intervievați au apreciat într-o proporție de circa 36% că, în România, nivelul corupției, inclusiv cel din administrația publică locală, poate fi diminuat *în foarte mare sau mare măsură*, în timp ce peste 60% au considerat că acest fenomen nu poate fi redus decât *în mică* sau *în foarte mică măsură* ori nu poate fi redus „deloc”. Cu toate că nu au existat diferențe semnificative între opiniile celor domiciliați în mediul urban și aprecierile celor proveniți din rural, se poate afirma totuși că subiecții care trăiesc la sate, spre deosebire de cei rezidenți la orașe, au fost relativ mai optimiști în privința evoluției ulterioare a gradului de răspândire a corupției (vezi diagrama nr. 2).

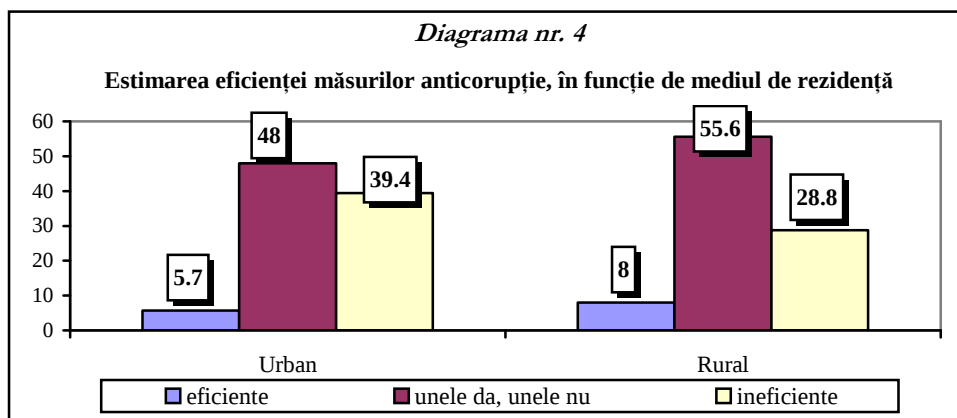
Circa 70% din lotul analizat au considerat că diversele guverne ale României au reușit să reducă corupția *în mică măsură și în foarte mică măsură*, iar 20% au fost de părere că acestea nu au contribuit „deloc” la combaterea acestui veritabil flagel. În comparație cu persoanele care locuiesc în mediul urban, cele care domiciliază în mediul rural s-au dovedit relativ mai încrezătoare în capacitatea guvernelor de a ameliora nivelul corupției (vezi diagrama nr. 3).

¹¹ Analize proprii efectuate pe baza datelor Barometrului de Opinie Publică, mai 2004.

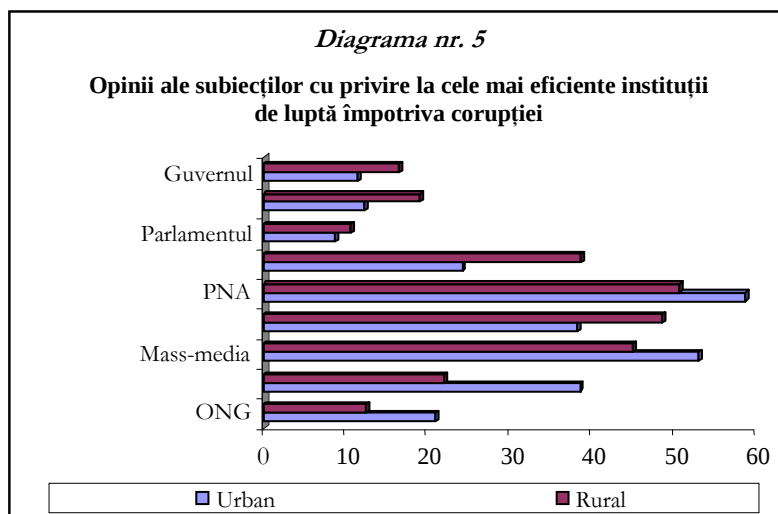

În mod complementar, proporția persoanelor din mediul urban care și-au manifestat scepticismul în ceea ce privește eficiența măsurilor anticorupție adoptate, de-a lungul timpului, de executivul României, a depășit-o pe cea a respondenților din mediul rural. Aproximativ 40% dintre locuitorii centrelor urbane au împărtășit opinia conform căreia măsurile luate de guverne pentru reducerea fenomenului de corupție au fost ineficiente, spre deosebire de 29%, ponderea corespunzătoare a celor care au rezidența în mediul rural și care au susținut această afirmație (vezi diagrama nr. 4).

În ceea ce privește sancțiunile aplicate celor care comit fapte de corupție, mai mult de jumătate din populația investigată a considerat că acestea au un caracter *blând și foarte blând*, circa o pătrime le-a apreciat ca fiind *moderate*, 5% – *severe și foarte severe* iar 14% au fost de părere că acestea, de fapt, *nu s-au aplicat*. Ponderea celor din mediul urban care au fost de acord cu aceste afirmații nu diferă, în mod semnificativ, de cea a subiecților proveniți din mediul rural.

Cele mai eficiente instituții implicate în prevenirea și controlul corupției au fost, după părerea celor chestionați: *Parchetul Național Anticorupție* (18%), *mass-media* (16%), *justiția* (14%), *poliția* (10%) și *organizațiile internaționale* (10%). Parlamentul a fost creditat cel mai puțin de către respondenți, majoritatea acestora etichetându-l drept cea mai ineficientă instituție în ceea ce privește prevenirea și combaterea corupției. Atât persoanele care locuiesc în mediu urban, cât și cele care trăiesc în rural au estimat pozitiv, în proporții aproape egale, activitatea PNA-ului, mass-mediei și justiției, diferențele de opinie cele mai reprezentative înregistrându-se în raport cu evaluarea eficienței activității poliției, a organizațiilor internaționale și a societății civile. Astfel, rolul poliției a fost menționat, într-o pondere mai mare, de subiecții domiciliați în mediul rural, în timp ce implicarea organismelor internaționale, a ONG și societății civile în lupta împotriva corupției a fost apreciată, cu precădere, de locuitorii orașelor (vezi diagrama nr. 5).

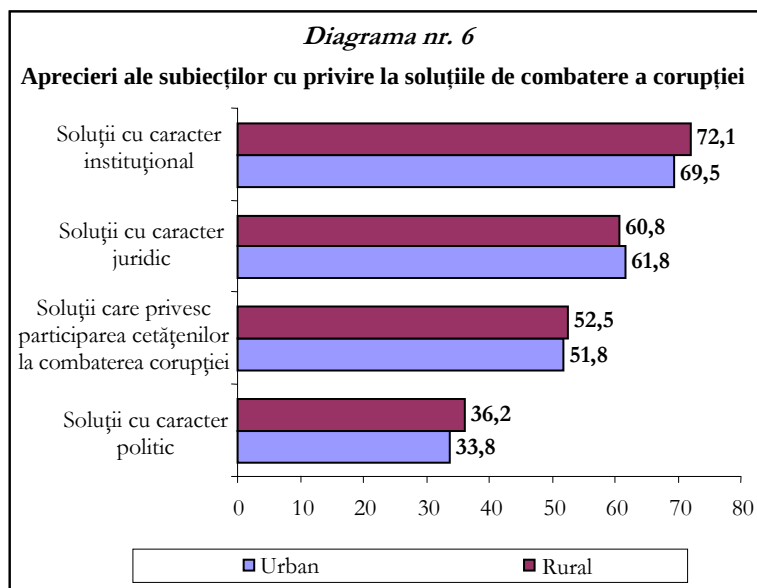
Circa 46% din totalul respondenților s-au referit la incapacitatea instituțiilor mai sus menționate de a diminua actele de corupție comise de funcționarii publici, față de aproximativ 60%, ponderea celor care au subliniat eșecul acestora de a reduce corupția în rândul oamenilor de afaceri, miniștrilor, politicienilor, medicilor și vameșilor. Subiecții domiciliați în mediul urban au fost, din nou, mai pesimiști, în comparație cu locuitorii din mediul rural, în ceea ce privește succesul instituțiilor amintite de a combate corupția în rândul tuturor acestor categorii profesionale, diferențele de opinie fiind de aproape 10%.

În opinia subiecților investigați, principalele soluții care vizează reducerea corupției din România au fost, *în mare și foarte mare măsură*, următoarele: *înăsprirea sancțiunilor pentru persoanele corupte* (89% din lot a fost de acord cu această soluție), *adoptarea unor legi anticorupție mai bune* (85%), *selecția mai riguroasă a acelor care urmează să ocupe funcții de conducere* (80%) și *simplificarea birocrăției în instituțiile de interes public din România* (80%). Alte soluții au vizat, într-o măsură relativ mai mică, *intensificarea controalelor administrative interne* din instituțiile menționate (75%), *respectarea de către funcționarii publici a deontologiei profesionale* (72%), *realizarea reformei în domeniul justiției* (70%) și *implicarea directă a cetățenilor în lupta contra corupției* (66%).

Dintre opiniile care au vizat soluții *în mai mică și foarte mică măsură* pot fi menționate: *accelerarea procesului de privatizare* (31% din ponderea acelor care susțin asemenea soluții), *publicarea mai corectă a declarațiilor de avere ale politicienilor* (26%) și *absența intervenției factorului politic în administrația publică* (20%). La fel ca și respondenții din mediul urban, cei din mediul rural au considerat că principalele soluții de reducere a fenomenului de corupție sunt acelea cu caracter instituțional (simplificarea birocrăției; creșterea nivelului salariilor celor care lucrează în sectorul public; intensificarea controalelor administrative interne; selecția mai riguroasă a persoanelor care urmează să ocupe funcții de decizie; respectarea de către funcționarii publici a deontologiei profesionale) și cele cu caracter juridic (înăsprirea sancțiunilor pentru cei corupți; adoptarea unor legi anticorupție mai bune; reforma în justiție; neintervenția politicului în sfera administrației publice) și mai puțin cele care privesc participarea cetățenilor la combaterea corupției ori cele cu caracter politic (vezi diagrama nr. 6).

Cele mai *urgente* măsuri pentru reducerea corupției, propuse de cei investigați, au vizat: *adoptarea unor legi mai bune* (22%), *pedepsirea mai severă a celor corupți* (20%), *îmbunătățirea situației economice a României* (11%) și *aplicarea mai corectă și respectarea legilor deja existente* (9%). Restul propunerilor au reunit mai puține opinii. Este de menționat, de asemenea, faptul că peste 15% dintre subiecți au refuzat sau n-au știut să răspundă întrebării vizând soluțiile cele mai urgente de reducere a fenomenului de corupție din România. Deși nu au existat diferențe semnificative între părerile exprimate de cei care locuiesc la

orașe și cei care trăiesc la sate, s-a putut, totuși, observa tendința persoanelor din rural de a considera, într-o pondere mai mare, importanța adoptării unor legi mai bune drept cea mai urgentă măsură de combatere a corupției, în timp ce subiecții domiciliați în mediul urban au subliniat, cu precădere, necesitatea pedepsirii mai aspre a celor găsiți vinovați de acte de corupție.

În ceea ce privește modalitățile principale prin care cetățenii s-ar putea implica mai activ în lupta împotriva corupției, subiecții investigați au propus următoarele, ca fiind mai importante: *aducerea la cunoștința autorităților a unor acte de corupție* (19%), *refuzul de a oferi mită acelorora care o cer* (12%), *schimbarea mentalităților și creșterea moralității* (7%). Cu toate că această ierarhie a opiniilor se păstrează atât în cazul subiecților domiciliați în mediul urban, cât și în al celor domiciliați în mediul rural, primii au apreciat, în proporții relativ mai mari, că principalele modalități de implicare a cetățenilor în combaterea corupției sunt cele referitoare la sesizarea mass-mediei ori a autorităților și refuzul de a acorda diverse „atenții” atunci când acestea li se solicită, în timp ce respondenții de la sate au acordat o importanță mai mare necesității schimbării mentalităților și creșterii moralității. În timp ce 17% dintre subiecți au propus alte modalități de implicare mai activă a cetățenilor în combaterea corupției, circa 7% dintre ei au apreciat că nu există forme concrete și directe de implicare a cetățenilor în lupta împotriva corupției. Aproximativ 39% dintre subiecți au refuzat sau nu au știut să răspundă la întrebarea vizând asemenea implicare.

3. EVALUAREA FENOMENULUI DE CORUPȚIE DE CĂTRE FUNCȚIONARIII PUBLICI

Barometrul funcției publice¹², realizat de Gallup Organization România, în octombrie 2004, la cererea Institutului pentru Politici Publice, a urmărit să ofere o *diagnoză amănunțită asupra stadiului actual al reformei funcției publice, identificând prioritățile și constrângerile din interiorul sistemului, așa cum sunt ele percepute chiar de către funcționarii publici*. Cercetarea a fost realizată pe un eșantion de 993 funcționari publici din cele 41 de consilii județene și 83 primării de orașe și municipii, având o eroare tolerată de $\pm 3,1\%$.

La fel ca și publicul larg, majoritatea funcționarilor s-au declarat nemulțumiți de politica guvernului în domeniul combaterii corupției, circa trei sferturi dintre aceștia fiind de părere că executivul a luat prea puține măsuri pentru reducerea acestui fenomen. Și în ceea ce privește calitatea măsurilor adoptate, evaluările celor intervievați s-au dovedit a fi preponderent negative, aproximativ 55% împărtășind opinia potrivit căreia *aceste măsuri au fost mai degrabă proaste*.

Referitor la activitatea guvernului de reglementare a activității funcționarilor publici, rezultatele barometrului au evidențiat faptul că cei mai mulți dintre funcționari au o atitudine critică față de reforma sistemului de salarizare, față de măsurile privind reducerea corupției și creșterea transparenței actului administrativ precum și față de reglementările privind recrutarea, gestiunea și formarea funcționarilor publici.

Salarizarea insuficientă a fost menționată de aproape 77% dintre respondenți drept principalul impediment în aplicarea sau respectarea normelor de conduită profesională a funcționarilor publici, urmat la mare distanță de alți factori precum comportamentul cetățenilor față de funcționarii publici, lipsa unei misiuni clare a funcționarilor, lipsa culturii organizaționale, nivelul scăzut de instrucție al funcționarilor, corupția. În ceea ce privește factorii etici care ar putea consolida comportamentul etic adecvat al funcționarilor publici, respondenții s-au orientat, cu precădere, în afara salarizării, care deține din nou ponderea cea mai ridicată, către o serie de elemente ale mediului instituțional, precum stabilirea clară a competențelor, crearea sentimentului de apartenență la corpul funcționarilor publici etc.

Studiul de diagnoză¹³ realizat, în anul 2000, de Banca Mondială, asupra unor eșantioane reprezentative de cetățeni, firme private și diverse segmente ale administrației publice a surprins, între altele, opiniile și percepțiile tuturor categoriilor de subiecți mai sus-menționați cu privire la posibilitățile de reducere a corupției. Autorii raportului întocmit pe baza datelor de anchetă au arătat că,

¹² Institutul pentru Politici Publice, *Barometrul funcției publice*, București, octombrie 2004, publicat la www.gallup.ro

¹³ Anderson James, Cosmăciuc Bogdan, Dininio Phyllis, Spector Bert, Zoido-Lobaton Pablo, *Diagnostic Surveys of Corruption in Romania*, World Bank, Washington, 2001.

printre principalele mecanisme de combatere a corupției din administrația locală, menționate de funcționarii publici, s-au numărat: îmbunătățirea sistemelor de recrutare și promovare a angajaților pe baza unor indicatori de performanță, creșterea calității profesionale a funcționarilor statului și protejarea acestora de intervenția politicului, stabilirea și diseminarea unor reguli și proceduri clare de organizare și control intern. Alte elemente percepute de lotul funcționarilor intervievați ca fiind importante pentru dezvoltarea unui sector public profesional, non-corupt au vizat: consolidarea sistemelor de management al bugetelor, asigurarea transparenței decizionale și a liberei circulații a informației, precum și crearea unui sens distinct al misiunii organizaționale și al orientării către client.

Criza politicilor penale în acest domeniu este, de fapt, o criză a politicilor sociale și economice imprimate procesului de reformă, care permit acelor care dețin poziții și funcții publice să satisfacă diverse cereri clientelare, în detrimentul avutului și interesului public. Reforma, inclusiv în administrația publică, nu înseamnă însă numai adoptarea unor noi legi, înființarea unor noi structuri sau introducerea unor noi programe de dezvoltare după modele occidentale, ci presupune în același timp, și adoptarea unor noi mentalități, unor seturi de valori și principii care să orienteze comportamentul în diverse sectoare de activitate.

4. ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ LOCALĂ – UN SECTOR DE ACTIVITATE ÎN CARE CORUPȚIA ARE UN CARACTER ENDEMIC

Sensul cel mai frecvent asociat noțiunii de corupție, prezent în legislația românească, vizează *infracțiunile de serviciu* (sau *în legătură cu serviciul*), care se referă fie la *utilizarea funcției publice în scopuri private* (vânzarea ei la fel ca orice marfă), fie la *abuzul de putere* (utilizarea abuzivă sau încălcarea legii în scopul obținerii puterii și influenței politice). În acest sens, corupția are o dublă finalitate: pe de-o parte permite obținerea sau maximizarea unor profituri, pe de altă parte, facilitează obținerea sau maximizarea puterii. Actele principale incluse în sfera infracțiunilor de serviciu sunt *darea de mită (corupția activă)*, *luarea de mită (corupția pasivă)*, *primirea de foloase necuvenite* și *traficul de influență*. Deși între aceste infracțiuni există o serie de deosebiri, toate se referă la utilizarea funcției publice în realizarea unor interese private, *intersectarea ilicită a sferei publice cu sfera privată*. Asemenea infracțiuni stau la baza a numeroase tranzacții economice sau comerciale din societatea românească, distorsionând relațiile dintre agenții economici, afectând procesul de reformă și, într-o măsură sau alta, chiar componenta economică a securității naționale.

Unele dintre cele mai mediatizate acte de corupție par să fie cele din domeniul *conducerii și administrației locale*, unde mita și abuzul au reprezentat

și reprezintă, în continuare, căi principale de maximalizare a unor beneficii și de satisfacere a unor interese personale ale unor funcționari din administrația publică, printre care primari, viceprimari, consilieri etc. Numeroase semnale ale presei și sesizările cetățenilor evidențiază, probabil mult mai adecvat decât statisticile oficiale, implicarea funcționarilor și a reprezentanților locali ai puterii în acte de corupție, care determină redistribuirea resurselor în interesul unor grupuri private, inclusiv în cel al așa-numiților „baroni locali”, aducând mari prejudicii procesului de reformă¹⁴. Mass-media în general, presa în special, joacă, de altfel, un rol fundamental în dezvăluirea unor acte de abuz și corupție comise de oficialii publici, având rolul de a urmări *ceea se ascunde în spatele ușilor închise și de a evidenția modul în care se iau decizii care afectează întreaga societate*¹⁵. Prin investigarea și relatarea diferitelor cazuri de abuz și fraudă, media oferă informații în legătură cu beneficiarii, cauzele, consecințele, strategiile de control și eradicare a corupției, conturând o imagine mai mult sau mai puțin fidelă a stării și dimensiunii acestui fenomen în România. Fără îndoială, o parte din incidentele semnalate în presă sunt nefondate și reprezintă, mai degrabă, simple supoziții ale jurnaliștilor. Ele sunt, totuși, promovate, fie din interese politice, fie pentru a induce un anumit „senzaționalism”, capabil să capteze atenția publicului. Cu toate acestea, în absența unor date oficiale privind amploarea și tipurile de corupție din administrația publică locală, relatările presei, chiar vagi și fragmentate, rămân elemente indispensabile pentru un studiu care își propune să evalueze frecvența și intensitatea cu care se manifestă corupția la acest nivel, în diferite zone ale țării.

În acest sens, așa cum evidențiază cotidienele menționate, o formă distinctă de manifestare a corupției în România o reprezintă comiterea de către unii primari, viceprimari și consilieri – ca reprezentanți ai conducerii locale – a unor *infracțiuni de serviciu*, care, în concordanță cu legea penală românească, se referă la luarea de mită, primirea de foloase necuvenite, trafic de influență, abuz în serviciu și deturnarea fondurilor publice în interes personal.

În ultimii ani, ca urmare a sesizării cetățenilor, presa din România a semnalat numeroase cazuri de implicare a reprezentanților conducerilor locale, inclusiv a acelor din zonele defavorizate, în acte de corupție. Cele mai comune dintre ele vizează împrăștierea frauduloasă, repartizarea ilegală a unor proprietăți, terenuri agricole ori silvice, locuințe și alte bunuri din patrimoniul public unor persoane sau grupuri private, deturnări de fonduri, însușirea în interes privat a banului public, însușirea unor ajutoare, încheierea unor contracte ilicite

¹⁴ Maria Cobianu-Băcanu, Sorin M. Rădulescu, „Mandatarea” cetățenilor prin implicarea lor în combaterea corupției. Elemente pentru un studiu empiric evaluativ, în „Revista Română de Sociologie”, anul XIII, nr. 5–6/2002, p. 526.

¹⁵ Lee Becker (Statele Unite), Comentariu făcut în cadrul workshop-ului cu tema, „Jurnalismul de investigație: punte către transparență – Experiența română și americană”, București, 26–27 mai 2003.

în beneficiul unor particulari, alte acte de abuz, fals, uz de fals, înșelăciune, escrocherie, luare de mită etc.

Mafia titlurilor de proprietate, Mafia piețelor, Primarii șpăgari sau Consilierii corupți sunt numai câteva dintre titlurile ziarelor, care dezvăluie periodic aceste acte în care, alături de primari, viceprimari sau consilieri locali, sunt implicate diferite persoane cu funcții de răspundere în cadrul primăriilor.

5. PRINCIPALELE CONSTATĂRI ALE UNUI STUDIU CU PRIVIRE LA PERCEPȚIA DE CĂTRE POPULAȚIE A CORUPȚIEI DIN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ LOCALĂ

5.1. METODOLOGIA CERCETĂRII

Studiul a avut ca obiectiv principal identificarea opiniilor, a percepțiilor și a experienței populației, cu privire la *fenomenul corupției din administrația publică locală*.

Cercetarea, de tip calitativ, s-a bazat pe tehnica interviului semi-structurat și a fost realizată în 12 localități, alese astfel încât să putem surprinde diversitatea opiniilor subiecților, atât cei din mediul urban cât și cei din mediul rural, precum și din diferite arii culturale. Au fost intervievate 236 de persoane selectate după criteriul vârstei, al sexului și al statutului socio-ocupational. Distribuția acestora este redată în tabelul nr. 1. În construirea acestor categorii s-a avut în vedere nu atât echivalența lor cu proporția reală, cât modul diferit în care ele se pot raporta la problematica corupției.

Tabelul nr. 1

Distribuția subiecților investigați în funcție de diferite variabile socio-demografice

Sexul		Vârsta			Statutul socio-ocupational	
Bărbați	Femei	18–34 ani	35–54 ani	Peste 55 ani	Persoane active	Persoane inactive
115	121	100	90	46	131	105
48,7%	51,3%	42,3%	38,1	19,6%	55,5%	44,5%

Culegerea datelor s-a făcut în perioada 1–15 iunie 2004, pe baza unor grile de interviu semi-standardizate, administrate subiecților de către operatorii de interviu (studenți la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială) prin metoda interviului „față în față”.

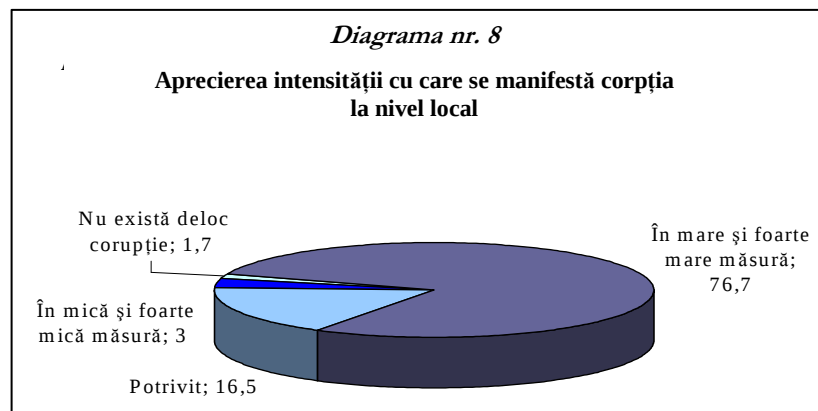
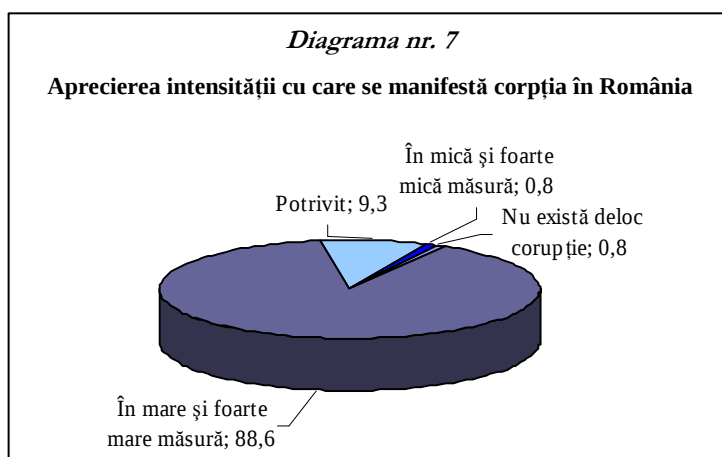
Numărul relativ mare al celor investigați a făcut posibilă cuantificarea răspunsurilor și tratarea acestora într-o manieră cantitativă. Am considerat că un asemenea demers este important, deoarece permite, pe baza informațiile primite de la subiecți, evidențierea anumitor tendințe, în ceea ce privește modul în care oamenii percep corupția din administrația publică locală.

În paralel, au fost efectuate 4 focus-group-uri cu membri ai personalului din administrația publică locală și alte persoane avizate.

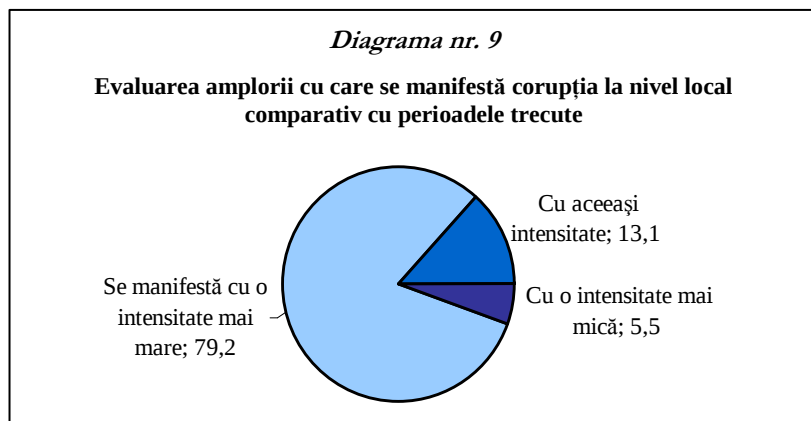
5.2. EVALUAREA INTENSITĂȚII CU CARE SE MANIFESTĂ CORUPȚIA ATÂT ÎN ROMÂNIA, CÂT ȘI LA NIVEL LOCAL

Circa 99% dintre cei investigați apreciază că *există corupție în România*, iar aproximativ 96% consideră că acest fenomen *există* chiar *în localitatea în care trăiesc*.

În ceea ce privește aprecierea intensității cu care se manifestă fenomenul de corupție, aproximativ 89% din lotul investigat este de părere că în *România* există corupție în *foarte mare* și *mare măsură*, iar aproape 77% apreciază că, în *localitatea* unde trăiesc, corupția se manifestă, de asemenea, în *foarte mare* și *mare măsură* (vezi diagramele nr. 7 și nr. 8).

Peste 79% din cei investigați au apreciat că, spre deosebire de alte perioade, *în prezent*, corupția la nivel local atinge intensitatea *cea mai mare*, comparativ cu numai 6%, care consideră că acest fenomen se manifestă cu o amploare mai mică (vezi diagrama nr. 9 și caseta nr. 1).

Caseta nr. 1

Administrația publică locală – spun eu și nu numai eu – este unul din domeniile cele mai vulnerabile, unde se comit, mai ales în prezent, multe acte de corupție, mai multe decât în alte domenii. Cauza principală o cunoaștem cu toții, dar, adeseori, refuzăm să o vedem: salariile mici ale funcționarilor publici, care nu-i motivează suficient să refuze mita sau micile «atenții» și-i fac să cedeze așa de facil ispitelor sau tentațiilor. Acesta nu este, desigur, singurul aspect asupra căruia ar trebui să insistăm. Trebuie lucrat mai mult în sensul educației mai bune a acestui grup profesional de funcționari din administrația publică locală, în așa fel încât să țină seama permanent de regulile de conduită specifice profesiei și să nu mai comită abuzuri în serviciu sau acte de corupție ca atare. Pe de altă parte, condițiile lor de lucru nu sunt dintre cele mai bune, se tot vorbește de funcționarul birocrat din spatele ghișeului, dar se uită că aceste ghișee sunt prea strâmte și, de multe ori, insalubre, că nu s-a investit prea mult pentru îmbunătățirea dotărilor, că se lucrează încă manual și nu cu echipament electronic. Sunt și alte lucruri negative, dar nu are rost să le mai menționez aici. Se invocă mereu și mereu lipsa fondurilor, dar multe disfuncții sunt generate de condițiile proaste în ceea ce privește infrastructura. Astăzi, cerințele sunt mai mari decât în trecut, iar corupția a atins și ea cote mult mai ridicate comparativ cu perioada de dinainte de 1989, mai ales în administrația publică locală (C. B. – inspector principal, Administrația Financiară, Focus-Group, Brăila).

5.3. APRECIERI CU PRIVIRE LA CELE MAI CORUPT PERSOANE DIN LOCALITATE

Cele mai corupte persoane la nivel local sunt – conform părerii subiecților investigați: *primarii, viceprimarii și consilierii primăriei* (circa 20% din lot susține această opinie); *autoritățile care lucrează în domeniul justiției și poliției* (9,4%); *personalul medical* (6,4%), *alte categorii* – reprezentate de *funcționari publici*, persoane cu *funcții de conducere*, *personalul din învățământ* și *din alte domenii de activitate, parlamentari sau politicieni* cunoscuți la nivelul localității (8,4%) – vezi caseta nr. 2.

Caseta nr. 2

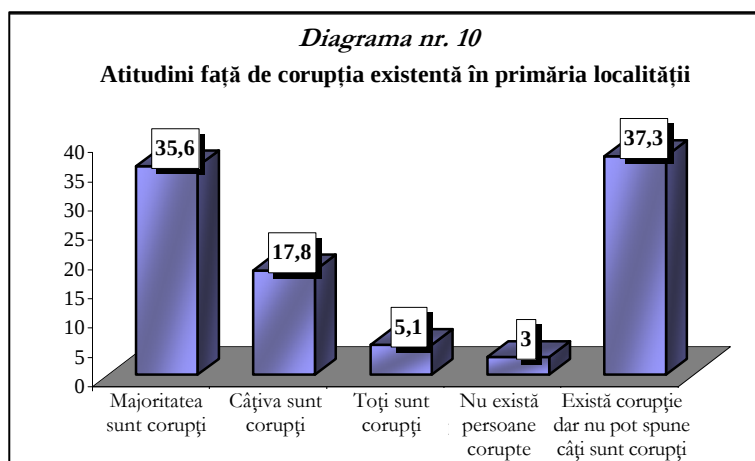
Există, desigur – și trebuie să recunoaștem asta în mod deschis – un nivel înalt al corupției în administrația publică locală, pentru că există destui primari, viceprimari sau consilieri locali, care iau mită sau pretind – pentru a rezolva diferite probleme oamenilor – să li se ofere diferite atenții. Iar astea nu sunt altceva decât tot mită sau șpagă, care îi costă mult pe cei care le oferă. Mă refer atât la cetățenii obișnuiți, cât și la cei mai cu stare, care au bani suficienți să-și rezolve problemele pe asemenea căi ilegale (V. B. – consilier primărie, Focus-Group, Slatina).

De ce să vorbim numai de primari sau viceprimari corupți, când avem atâtea exemple la îndemână din partea politicienilor? Nu vreau să dau nume concrete, dar și din partea puterii și (de ce nu?) din partea opoziției există șpăgari. Unii dintre aceștia nu se încurcă cu sume sau cadouri mici, ci pretind (și cei interesați sunt nevoiți să dea) bani mulți (P.Z. – întreprinzător privat, Focus-Group, Slatina).

De menționat că aproximativ 20% dintre subiecți au nominalizat persoane concrete din viața politică, iar circa 36% s-au abținut de la orice răspuns. În ceea ce privește nominalizarea celor mai corupte persoane din viața politică, inclusiv cele de la nivel local, aceasta nu evidențiază o ierarhie bine stabilită, fiind menționate, în aceeași măsură și în ponderi mici, primari de localități sau sectoare ale Capitalei, viceprimari, consilieri de primărie, politicieni – reprezentanți în Parlament ai localității, lideri politici locali, numeroase alte persoane din administrația locală a localităților investigate.

5.4. EVALUAREA GRADULUI DE CORUPȚIE DIN PRIMĂRIA LOCALITĂȚII INVESTIGATE

Întrebați cu care din afirmațiile prezentate sunt de acord, 35,6% dintre cei investigați au apreciat că majoritatea celor din primărie sunt corupți, 17,8% au considerat că numai câțiva din primărie sunt corupți, iar peste 37% au susținut ideea că există corupție la primărie, dar nu pot spune câți sunt corupți (vezi diagrama nr. 10).

5.5. OPINII CU PRIVIRE LA DIFERENȚA DINTRE MITĂ ȘI „ATENȚIE”

În pofida ponderii ridicate a non-răspunsurilor, 36,5% dintre cei intervievați consideră că, spre deosebire de *mită*, *atenția* se „oferă”, fiind acordată din plăcere sau după rezolvarea unor probleme, iar 15,2% apreciază că atenția reprezintă fie un „cadou”, fie un „simbol” al mulțumirii celor cărora li se rezolvă aceste probleme. Circa 13% din lot sunt însă de părere că *nu există nici o deosebire* între mită și atenție, deoarece ambele contravin legii sau sunt oferite pentru a obține un favor și amândouă înseamnă, de fapt, bani.

5.6. APRECIEREA GRADULUI DE CULPABILITATE A FUNCȚIONARULUI PUBLIC CARE PRIMEȘTE O „ATENȚIE” ȘI A CELUI CARE O OFERĂ

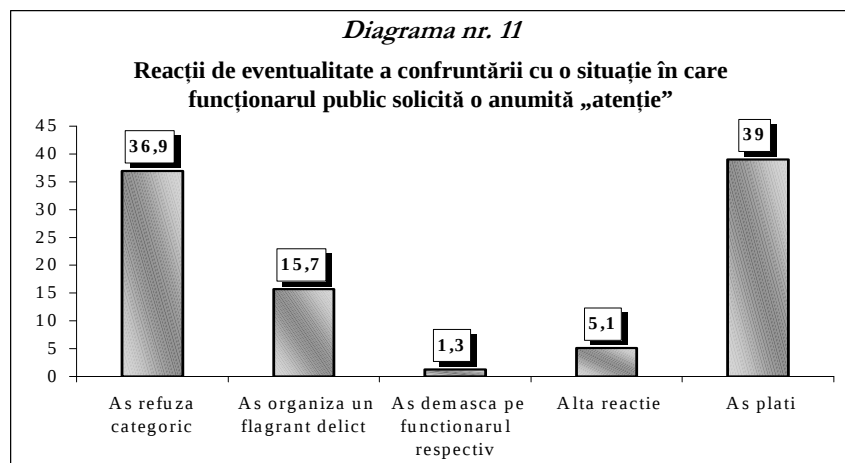
Majoritatea lotului investigat (63%) consideră că, referitor la „atenția” oferită unui funcționar public, *ambele părți* sunt vinovate în egală măsură, un sfert apreciază că cel mai vinovat este funcționarul care *primește* atenția, iar aproximativ 9% este de părere că acela care *oferă* atenția respectivă este cel mai culpabil (vezi caseta nr. 3).

Caseta nr. 3

De ce să considerăm vinovat de corupție numai pe acela care primește sau pe cel care dă mita? În fond, așa cum se spune în popor, nu e prost cel care cere, ci cel care dă. După părerea mea, ambii sunt vinovați, atât cel care dă, cât și cel care cere. La prima vedere s-ar putea crede că cel mai corupt este cel care pretinde mita respectivă. Dar nu trebuie uitat că acela care o oferă vrea, de cele mai multe ori, să rezolve problema care-l frământă pe alte căi decât cele legale. Cu alte cuvinte, prin încălcarea legii. Așa că, spun eu, ambii sunt la fel de vinovați, pentru că amândoi încalcă legea (R. T. – funcționar, Serviciul de utilități publice, Primărie, Focus-Group Brașov).

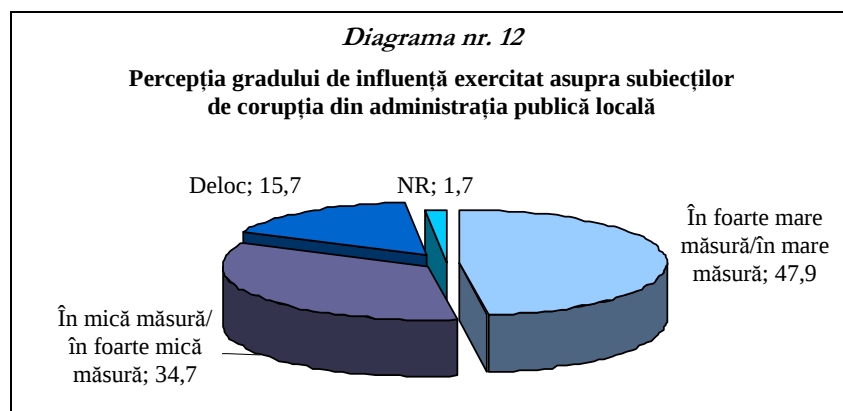
5.7. REACȚIA FAȚĂ DE EVENTUALELE SOLICITĂRI ALE UNOR FUNCȚIONARI PUBLICI DE A LI SE OFERI ANUMITE „ATENȚII”

În eventualitatea confruntării cu o asemenea situație, circa 60% dintre cei investigați apreciază că *ar refuza* categoric, ar organiza un *flagrant delict* împreună cu organele de poliție, ar *demasca* pe funcționarul respectiv sau ar avea *alte* asemenea reacții de refuz sau respingere. 39% consideră că *ar plăti* totuși, aceasta depinzând de situație și de importanța problemei care trebuie rezolvată (vezi diagrama nr. 11). În cea mai mare parte, asemenea aprecieri față de o situație ipotetică se corelează cu modalitățile principale propuse de subiecți, prin care cetățenii din localitate s-ar putea implica în combaterea corupției.

5. 8. MĂSURA ÎN CARE SUBIECȚII CONSIDERĂ CĂ SUNT INFLUENȚAȚI DE CORUPȚIA DIN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ LOCALĂ

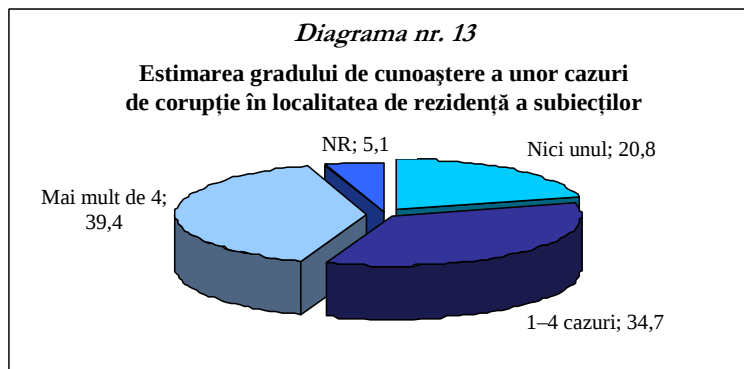
Aproximativ jumătate dintre respondenți (47,9%) apreciază că fenomenul corupției din administrația publică locală îi influențează în mod direct, *în mare și foarte mare măsură*. Peste o treime (34,7%) sunt, în schimb, de părere că acest fenomen nu are decât o influență mică asupra lor, iar 15,7% nu se consideră *deloc* afectați de corupția din administrația publică locală (vezi diagrama nr. 12).

5.9. ESTIMAREA GRADULUI DE CUNOAȘTERE A UNOR CAZURI DE CORUPȚIE DIN LOCALITATE

Deși aproape toți subiecții (96%) au apreciat că există corupție în localitatea lor, un procent important, de aproximativ 20%, susține că nu cunoaște nici un caz concret de corupție la nivelul localității sale.

Cei mai mulți însă, circa 75% dintre cei investigați, declară că au cunoștință de mai multe cazuri de corupție în care au fost implicate diverse persoane cu funcții de răspundere la nivelul localității (vezi diagrama nr. 13 și caseta nr. 4).

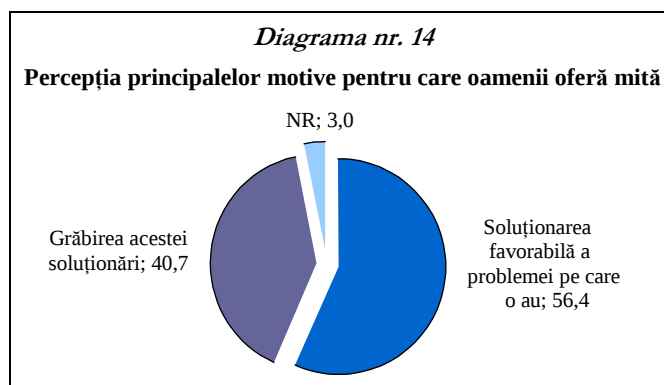

Caseta nr. 4

Orice cetățean din localitatea noastră cunoaște bine cine sunt cei mai corupți și ce acte de corupție au comis, dar preferă să treacă sub tăcere aceste cazuri, fie din teamă, fie ca să nu fie târât în cine știe ce proces, în calitate de martor sau altceva. Desigur, nu oricine știe de micile cadouri sau atenții plătite acelor care iau bani de la diverși cetățeni pentru a le rezolva problemele, dar cred că toți sau majoritatea au cunoștință de așa-ziii **mari corupți** sau șpăgari, băgați până în gât în afaceri necurate și care mituiesc sau dau ei înșiși mită pentru a face cât mai mulți bani din aceste afaceri murdare (F. S. – pensionar, fost inspector la Serviciul de Finanțe Publice, Focus-Group Călărași).

5. 10. PERCEPȚIA PRINCIPALELOR MOTIVE PENTRU CARE OAMENII OFERĂ „ATENȚII”

Majoritatea celor intervievați (56,4%) este de părere că, în general, oamenii oferă bani sau cadouri unor funcționari publici pentru a-și asigura soluționarea favorabilă a problemelor cu care se confruntă, în timp ce, 40% din lot consideră că mita sau cadourile se oferă pentru a grăbi rezolvarea problemelor respective (vezi diagrama nr. 14).

5.11. PERCEPȚIA CELOR MAI FRECVENTE PROBLEME CU CARE OAMENII SE PREZINTĂ ÎN FAȚA FUNCȚIONARILOR PUBLICI

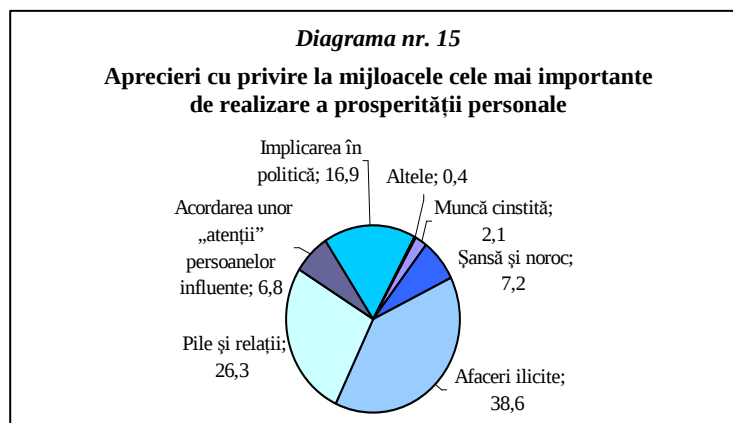
Aceste probleme sunt, în opinia subiecților, cele de natură *personală*, precum: obținerea unor locuințe, obținerea unor locuri de muncă (vezi caseta nr. 5), a unor ajutoare sociale sau a unor drepturi legale (29,2% dintre respondenți susțin această părere), cele care vizează obținerea unor avize, aprobări, autorizații, permise (19,1%), plata unor taxe, impozite, facturi, chitanțe, amenzi, restanțe (9,7%) și eliberarea unor acte, certificate, adeverințe (7,6%). Alte tipuri de probleme, menționate de către respondenți, într-o pondere mult mai mică, sunt cele *sociale* sau *comunitare* (4,7%) și cele care se referă *la soluționarea unor conflicte* sau neînțelegeri (0,4%).

Caseta nr. 5

Știm cu toții că locuințele sunt cele mai căutate astăzi, asta, mai ales, datorită prețurilor extrem de mari care se practică în prezent. Mulți tineri vor să-și întemeieze o familie, să-și facă o gospodărie a lor, dar nu au nici o casă în care să stea. Iar pentru că nu li se oferă nici-o șansă, sunt dispuși să plătească la **negru**, adică să mituiască pe cei de care depinde, la Primărie, repartizarea locuințelor. Nu mai vorbesc de locurile de muncă, care sunt din ce în ce mai puține. Oamenii vor nu atât slujbe bine plătite, cât un loc de muncă sigur, care să le ofere siguranța necesară că nu vor ajunge pe drumuri, ca atâtia șomeri sau disponibilizați. Pentru asta trebuie de cele mai multe ori să plătească, mai ales dacă locul de muncă respectiv se află în sectorul de stat (R. J. – contabil, Focus-Group Brăila).

5.12. APRECIERI CU PRIVIRE LA MIJLOACELE DE REALIZARE A PROSPERITĂȚII PERSONALE DUPĂ ANUL 1989

Numai 9% dintre cei intervievați au apreciat faptul că, după 1989, anumiți oameni din localitate au prosperat fie prin *muncă cinstită*, fie prin *șansă* și *noroc*, comparativ cu aproximativ 72% care consideră că *afacerile ilicite*, *pilele* și *relațiile*, precum și acordarea de *atenții* unor *persoane influente* sunt mijloacele cele mai frecvente ale realizării prosperității personale. 17% din lot sunt de părere că implicarea în politică este, de asemenea, un mijloc important de atingere a acestei prosperități (vezi diagrama nr. 15).

5.13. EXPERIENȚA PERSONALĂ ÎN CEEA CE PRIVEȘTE PERSOANELE CORUPT

Mai mult de jumătate dintre subiecții intervievați (51,7%) declară că au oferit, până în prezent, diferite „atenții” pentru a-și soluționa favorabil anumite probleme.

Pentru două treimi dintre aceștia (61,5%), „atenția” oferită a constat în diverse cadouri, în timp ce pentru aproximativ o treime (31%), aceasta a constat, preponderent, în sume de bani. Doar pentru un procent relativ mic, sub 5%, „atenția” oferită funcționarilor publici a constat în anumite servicii și intermediieri (vezi caseta nr. 6).

Caseta nr. 6

Oriunde te duci să rezolvi ceva care te interesează mult pe tine sau pe membrii familiei tale, chiar dacă este un lucru absolut legal, trebuie să plătești pentru asta. Nimeni nu-ți rezolvă problema fără a primi ceva în schimb. Totul costă, fiecare de care depinde rezolvarea problemei tale îți cere ceva, astfel că bietul cetățean este obligat mereu și mereu să dea. Te duci la doctor, trebuie să plătești, te duci la primărie să rezolvi ceva, nu te poți duce cu mâna goală, dacă vrei să scapi de o amendă, trebuie să dai și poliștului ceva. E un întreg lanț, din care, chiar să vrei, nu poți scăpa. Nu e numai o chestiune de mentalitate, ci una de moralitate și de resortul legii. Nu poți face ceva astăzi, în România, fără să bagi mâna adânc în buzunar. Și toată lumea știe asta (P. F. – profesor liceu, Focus-Group, Brașov).

În ceea ce privește eficiența practică a „atenției” acordate, majoritatea (85,2%) apreciază că aceasta i-a ajutat în *foarte mare* și *mare măsură* să-și rezolve favorabil problema. Totuși, peste 10% susțin că „atenția” oferită a contribuit în *mică* și *foarte mică măsură* sau chiar nu a contribuit *deloc* la soluționarea pozitivă a problemei lor.

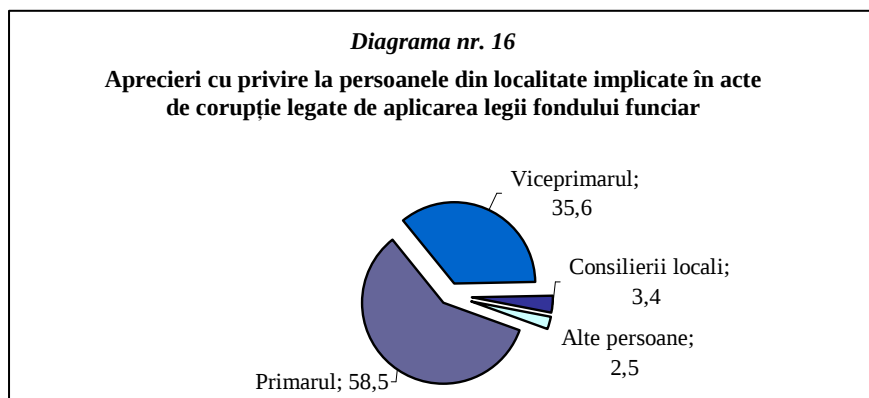
Întrebați ce funcție deținea persoana căreia i-au acordat „atenția”, 27,9% menționează că au oferit bani sau cadouri medicilor, 18,9% poliștilor, 12,3% unor funcționari publici. Ponderi mai mici ale respondenților afirmă că au acordat diferite „atenții” consilierilor locali (6,6%), anumitor persoane cu funcții de conducere (6,6%), profesorilor (6,6%), avocaților (4,1%), notarilor (3,3%), funcționarilor primăriei și primarilor (2,5% și respectiv, 1,6%).

Referitor la experiența subiecților cu justiția, 17,4% dintre cei investigați declară că au avut un litigiu sau un proces cu o altă persoană, 9,8% dintre aceștia susținând că li s-a sugerat de către reprezentanții justiției să ofere anumite „atenții” pentru a li se rezolva favorabil acțiunea.

5.14. CONȘTIENTIZAREA EXISTENȚEI UNOR ACTE DE CORUPȚIE LEGATE DE APLICAREA LEGII FONDULUI FINANCIAR

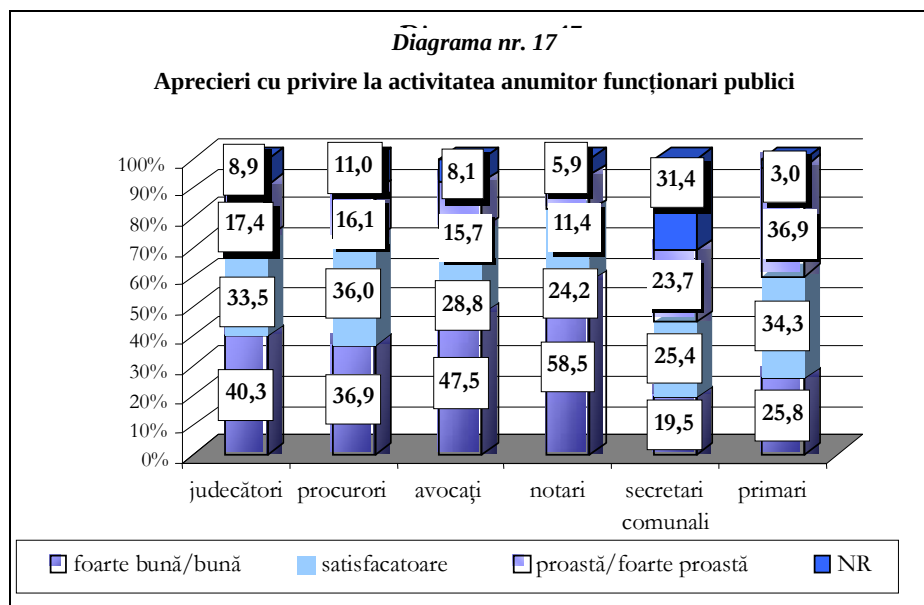
77,7% dintre subiecți sunt de părere că au *existat acte de corupție* legate de aplicarea Legii fondului funciar, comparativ cu 12,3 % care apreciază că *nu au existat asemenea acte*. 10% *au refuzat să răspundă* la această întrebare, deoarece apreciază că nu sunt la curent sau nu cunosc situația reală.

Aproximativ 98% dintre cei intervievați atribuie aceste acte *primarului*, *viceprimarului* sau *consilierilor din primăria localității*. Numai 2% sunt de părere că asemenea acte au fost comise de către alte persoane, printre care lideri locali, polițiști, alte categorii (vezi diagrama nr. 16).

5.15. EVALUAREA ACTIVITĂȚII ANUMITOR CATEGORII DE FUNCȚIONARI PUBLICI

Cei mai mulți dintre subiecți sunt mulțumiți de activitatea întreprinsă de notari, 58,5% calificând-o ca fiind *bună* și *foarte bună* (vezi diagrama nr. 17). Este de menționat faptul că activitatea avocaților, care nu sunt însă funcționari publici, a fost, de asemenea, apreciată pozitiv de o proporție semnificativă a respondenților: 47,5%.

Cu toate că circa 50% dintre cei intervievați consideră că cei mai mulți dintre judecători *nu* sunt corecți, 40,3% apreciază, totuși, activitatea acestora ca fiind *bună* și *foarte bună*, 33,5% o consideră *satisfăcătoare* și doar 17,4% o califică ca fiind *proastă* și *foarte proastă*. Ponderi relativ similare au fost înregistrate și în cazul activității procurorilor. Pe de altă parte însă, numai un sfert din lotul investigat este de părere că activitatea primarilor este *bună* și *foarte bună*, 34,3% evaluând-o ca fiind *satisfăcătoare*, iar 36,9% ca fiind *proastă* și *foarte proastă*. În pofida numărului extrem de mare al non-răspunsurilor (peste 30%), activitatea secretarului comunal a fost cel mai puțin apreciată favorabil: doar 19,5% dintre subiecți o consideră ca fiind *bună* sau *foarte bună*.

5.16. APRECIERI PRIVIND UNELE PERSOANE SAU INSTITUȚII CARE AR PUTEA LUA MĂSURI DE PREVENIRE A CORUPȚIEI ȘI DE DEMASCARE A UNOR ABUZURI

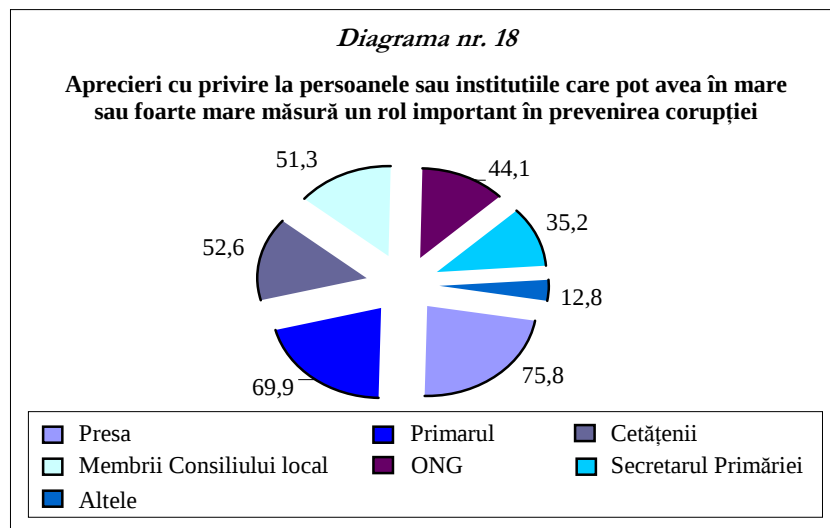
În opinia celor intervievați, *presa* și *primarul* localității sunt principalele persoane sau instituții care pot lua măsuri de prevenire a corupției și de demascare a unor abuzuri (vezi caseta nr. 7).

Caseta nr. 7

Sunt mai multe instituții care pot lupta contra corupției, de exemplu, Poliția sau Procuratura, iar dacă este vorba de **marea corupție**, Parchetul Național Anticorupție poate face acest lucru. Totuși, toate aceste instituții nu se pot implica efectiv în activitatea de prevenire a actelor de corupție, pentru că nu au nici timpul necesar, nici resursele corespunzătoare. Instrumentul cel mai potrivit în acest sens este presa, cred, care semnalează zilnic asemenea acte și poate crea curente de opinie publică favorabile combaterii unor asemenea practici negative (D. N. – ofițer de poliție, Focus-Group, Călărași).

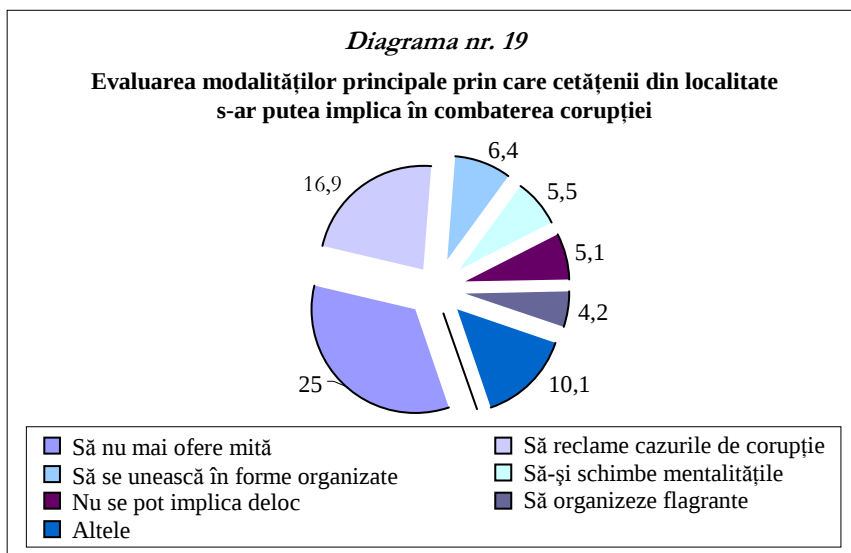
Sigur că autorități, așa cum sunt polițiștii sau procurorii, nu pot să se ocupe de prevenirea corupției. Cunoașteți, cred, expresia: **Peștele de la cap se împute**. Păi, dacă acela care trebuie să fie primul gospodar al localității, adică primarul, nu face nimic pentru a lua măsuri împotriva acelor care pretind să fie mituiți pentru rezolvarea unor probleme care trebuie soluționate chiar prin natura slujbei lor, atunci nu se mai poate vorbi de combaterea sau prevenirea fenomenului. Mai ales atunci când vorbim de corupția din administrația publică locală, primarul mi se pare persoana cea mai potrivită pentru a o combate cu mijloace dintre cele mai bune (T. G. – inspector la Oficiul Forțelor de Muncă, Focus-Group, Brăila).

Circa 76%, respectiv 70,0% sunt de acord că asemenea persoane sau instituții au rolul cel mai important. Deși mai mult de jumătate din lot apreciază că un rol important îl pot avea și *cetățenii*, peste 38% consideră că numai în mică sau foarte mică măsură aceștia se pot implica în prevenirea fenomenului de corupție. *Secretarul primăriei, organizațiile non-guvernamentale* și *alte persoane sau instituții* (precum poliția, prefectura sau sindicatele) sunt apreciate ca având numai în mică și foarte mică măsură un rol important în prevenirea corupției și demascarea unor abuzuri. Peste 48%, 44,1%, respectiv 12,8% din lot susțin această opinie (vezi diagrama nr. 18).

5.17. MODALITĂȚI PRINCIPALE PRIN CARE CETĂȚENII DIN LOCALITATE S-AR PUTEA IMPLICA ÎN COMBATerea CORUPȚIEI

Un sfert dintre cei intervievați apreciază că, pentru a se implica efectiv în combaterea corupției, cetățenii trebuie să nu mai ofere mită sau „atenții”, iar circa 17% consideră că *demascarea* sau *reclamarea* diverselor acte de corupție este cea mai importantă modalitate. Printre alte modalități propuse de peste 26% dintre cei investigați

se numără *unirea în forme organizate a cetățenilor* pentru a combate mai eficient corupția, *schimbarea mentalităților*, *organizarea unor flagrante împreună cu autoritățile competente*, *refuzul de a mai vota pe liderii corupți*, *sesizarea mass-mediei*, *acționarea în justiție a celor care se fac vinovați de acte de corupție* etc. (vezi diagrama 19 și caseta nr. 8).

CASETA nr. 8

Moderator:

„Totuși, care este modalitatea principală prin care se pot stopa actele de corupție comise de cei care lucrează în administrația publică locală? Mărirea salariilor acestora? Înăsprirea sancțiunilor pentru cei corupți? Care este părerea dvs.?”

Eu cred că adoptarea unor pedepse mai severe poate fi o soluție numai în ultimă instanță, în așa fel încât funcționarul necinstit, care se află în serviciul public, să nu mai poată repeta faptele sale de corupție. Numai că nu întotdeauna sancțiunile rezolvă situația. Cel mai bun lucru pe care l-ar putea face cetățenii cărora li se pretinde de către un asemenea funcționar să-i ofere bani sau cadouri este să-l refuze în mod categoric și să anunțe imediat șefii ierarhici ai acestuia sau autoritățile competente despre pretențiile acestuia (S. P. – inginer, ALRO, Focus-Group, Slatina).

STRUCTURA RITUALURILOR CARCERALE

BRUNO ȘTEFAN

Antropologii definesc ritualul ca pe o activitate repetitivă, standardizată din punct de vedere cultural, cu un caracter primordial simbolic, efectuată în scopul influențării acțiunilor umane (sau, cel puțin, permițându-le să înțeleagă mai bine locul lor în lume) și fiind de domeniul supranaturalului¹. Pentru Durkheim riturile sunt „reguli de conduită care îl învață pe om cum să se comporte în prezența obiectelor sacre”². Importanța ritualurilor nu constă în crearea unei modalități de apropiere de ființe supranaturale, ci în crearea unor modalități de exprimare a dependenței sociale a oamenilor.

Ritualul poate fi definit ca *un comportament simbolic repetitiv și standardizat din punct de vedere social*³.

Ritualul e o componentă evidentă a vieții carcerale. Autoritățile și deținuții încearcă să-și sporească prestigiul cu ajutorul ritualurilor. Ei se folosesc de ritualuri pentru a-și promova politica sau interesele în interiorul penitenciarelor. Prin participarea la rituri, ei se identifică mai ușor cu o anumită viziune despre lume și despre pedeapsă, ce poate fi percepută prin reprezentări simbolice. Prin intermediul ritualurilor putem înțelege ce se întâmplă în penitenciare, fiindcă acestea reprezintă o lume ce trebuie simplificată în mod drastic, dacă vrem să o înțelegem.

Cadrele folosesc ritualurile pentru a-și legitima autoritatea, iar deținuții ripostează cu rituri de delegitimare. Cei mai mulți văd ritualul ca pe un soi de înfrumusețare a „adevăratelor” activități din penitenciar.

După David I. Kertzer⁴ ritualurile se caracterizează prin câteva elemente importante:

Formalismul este una din primele caracteristici ale ritualului. El respectă secvențe standardizate și extrem de rafinate și nu întâmplător e pus în scenă în locuri speciale și la date care au un înțeles simbolic aparte.

Istoricitatea este altă caracteristică a ritualului. El ne face să înțelegem lumea în care trăim prin raportare a prezentului la trecut și a trecutului la prezent.

¹ Raymond Firth, *Elements of Social Organisation*, London, Editura Watts, 1951.

² Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Editura Polirom, 1995.

³ David I. Kertzer, *Ritual, politică și putere*, București, Editura Univers, 2002, p. 22.

⁴ David I. Kertzer, *op.cit.*, p. 22–25.

„Impunând modele subtile dar statornice, ritualul conectează trecut, viitor și prezent, abrogând timp și istorie”⁵.

Ritualul are o *matrice socială*. Ritualurile se impun grație condițiilor sociale în care oamenii trăiesc.

Ritualul se adresează *emoțiilor* și nu rațiunii. El ne afectează simțurile pentru a ne oferi o logică a realității.

Dramatismul este o altă caracteristică. Fiecare om inventează mici drame, al căror personaj principal este. Ritualul oferă oamenilor șansa de a participa în astfel de drame și de a se observa interpretând anumite roluri.

Symbolismul constituie substanța ritualului.

Condensarea se referă la calitatea simbolurilor individuale de a unifica și reprezenta o diversitate de conotații.

Plurivocitatea reprezintă varietatea conotațiilor conferite fiecărui simbol. Același simbol poate fi înțeles de oameni diferiți în feluri diferite.

Ambiguitatea arată că simbolul nu are o conotație exclusivă.

Conservatorismul arată că formele de ritual tind să se schimbe mult mai lent decât alte forme de cultură.

Cu toate că suntem înrădăcinați în lumea materială și influențați de forțe fizice, le percepem și le evaluăm printr-un mecanism de simboluri. Comunicăm prin simboluri și una din modalitățile de comunicare simbolică e ritualul. *Ritualurile sociale creează o realitate care nu ar avea nici un sens fără ele. Pentru că este foarte posibil să știi ceva și pe urmă să descoperi cuvintele care să exprime acel ceva. Dar este imposibil să avem relații sociale fără evenimente de ordin simbolic*⁶.

Unul din cele mai importante aspecte ale ritualurilor carcerale este acela de a-i familiariza pe noii membri cu valorile și tradițiile ce constituie cultura penitenciară. Durkheim spunea că prin ritual oamenii proiectează într-un plan cosmologic ordinea seculară și social-politică în care trăiesc. Prin intermediul ritualului oamenii dau valoare de simbol *sistemului de relații sociale corecte dintre indivizi și grupuri*. Peste tot în lume oamenii au tendința de a sacraliza climatul social-politic în care trăiesc, pentru a reduce rolul arbitrariului în gestiunea organizațiilor. Oricât de cruntă ar fi soarta lor, deținuții rămân supuși, adaptându-se arhetipurilor⁷ tradiționale ale vieții de zi cu zi din penitenciar, cu credința că acele arhetipuri sunt inevitabile. Cei mai mulți acceptă convențiile carcerale fiindcă ele sunt singurele realități posibile pe care le cunosc.

⁵ Barbara Myerhoff, *Secular Ritual*, Assen, Van Gorcum, 1977.

⁶ Antonio Gramsci, *Texte filozofice alese*, București, Editura Politică, 1979.

⁷ Pentru Carl Gustav Jung arhetipul este o figură fundamentală și primordială a imaginarului, pe care individul îl descoperă în procesul de conștientizare a locului său în univers. El este element al unei structuri a inconștientului colectiv, model ordonat și ordonator înscris în inconștient și dotat cu un dinamism constitutiv. Arhetipul este o schemă, formă sau matrice transistorică și atemporală, al cărui rol este de a lumina o constelație de semnificații latente și dinamizate existente în viața socială. Vezi C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, București, Editura Jurnalul Literar, 1994.

Fiecare instituție are o mitologie proprie, care-i explică originea, îi definește identitatea, îi justifică activitățile și îi afirmă superioritatea. Miturile îi fac pe oameni să reacționeze pozitiv la simbolurile vehiculate de liderii lor. Miturile promovează statu-quo-ul în vremuri de stabilitate și cartografiază schimbările în vremuri de restriște. Atunci când discursul unui individ e vitregit de limbajul mitologic și de leit-motivele mitologice, ceea ce rămâne nu are multă substanță. În practică, ritualul deține un rol fundamental în propagarea miturilor. Simbolurile ce punctează semnificativ derularea ritualului constituie premisele pentru înțelegerea vieții sociale și totodată determină atitudinea publicului față de diverse personaje care populează scena publică⁸. Fiind nonverbale, ritualurile nu au antonime. De aceea, ele conduc la armonizarea voințelor, fără să provoace reacții recalcitrante. Ritualurile au rolul de a integra activitățile cotidiene într-un plan superior, ce ține de politica și valorile organizației. Una din funcțiile ritualului este de a produce solidaritate, chiar în absența oricăror convingeri comune.

Ajunși la cheremul semenilor lor, deținuții simt nevoia de a se alina, sperând că în închisoare pot găsi și înțelegere sau dreptate. Pentru acest lucru, ei participă la ritualuri de comuniune socială, care exprimă tendințe intime de solidaritate socială. După Durkheim *nici o societate nu poate exista, dacă nu simte nevoia de a afirma și reafirma la intervale regulate sentimentele și ideile colective ce constituie unitatea și personalitatea acesteia. Această reconstituire morală nu poate fi realizată decât pe calea reuniunilor, ședințelor și mitingurilor, în cadrul cărora indivizii, fiind solidari unii cu ceilalți, își reafirmă în comun sentimentele comune; ca rezultat avem de-a face cu ceremonii care nu se deosebesc de ceremoniile religioase obișnuite, fie ca gen de obiectiv, adică rezultatul obținut, fie prin procedură aleasă în vederea obținerii unui astfel de rezultat⁹.*

Ritualul nu reflectă toate aspectele unei instituții, doar pe acelea care îi caracterizează pe toți membrii săi. Fiind o simplificare și stereotipizare a unor simboluri, ritualul nu reflectă realitatea, ci o deformează și o recrează.

Regulamentele penitenciare pot fi privite ca un totem, datorită procesului de fetișizare a lor. Fiecare se agață de ele, pentru că reprezintă instrumentul care poate pune ordine în instituție și controlează anarhia.

Ernst Cassirer spunea că persoana care participă la ritual trăiește o emoție, nu un gând. În timp ce crezurile se schimbă, ritualurile persistă. După Durkheim *ritualul este un mijloc prin care ne exprimăm dependența socială; ceea ce este valoros în ritual este implicarea emoțională și participarea noastră în comun și nu explicațiile pe care le dăm acestor rituri. Această solidaritate fără consens este dată de ambiguitatea simbolurilor utilizate. Simbolurile sunt **recuzita** ritualului, ele dau naștere la sentimente comune de simpatie și identitate. Prin recuzită înțelegem acele elemente simbolice precum sloganul, cântecele, încurajările, gesturile expresive, uniforme, etc. Deoarece aceste simboluri capătă o semnificație sentimentală care simbolizează*

⁸ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 26.

⁹ Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Editura Polirom, 1995.

*sentimente nutrite în comun față de instituție, recurgerea constantă la aceste simboluri asigură o retrăire comună și o reafirmare a acestor sentimente reciproce*¹⁰.

Ceea ce este persuasiv în ritual este felul în care descurajează gândirea critică. Ceea ce este exprimat este adevărat, fiindcă prin formalizarea limbajului a devenit singura alternativă.

Directorul penitenciarului este fără îndoială cel mai mare actor de ritual și cel mai mare manipulator de simboluri. Însă el nu le controlează în întregime, deoarece acestea au un bagaj de conotații și un trecut emoțional. Unele conotații nu pot fi create prin decrete.

Informațiile pe care le primim din mediu sunt procesate grație unor sisteme preexistente de cunoaștere schematizată și abstractizată, sisteme cunoscute sub numele de stereotipii sau scheme. Ele sunt sisteme simbolice abstracte care ne structurează cunoașterea lumii sociale. Ele direcționează atenția spre informații relevante, ghidează interpretarea și evaluarea, propun inferențe atunci când informația este ambiguă sau deficitară și facilitează memoria. Prin procesul de categorizare a experienței alocăm un înțeles definitoriu evenimentelor din lumea înconjurătoare. Stereotipiile sunt scheme simplificate prin care sunt atribuite caracteristici favorabile sau defavorabile tuturor persoanelor sau obiectelor din mediu. Aceste scheme sunt cristalizate cu ajutorul unor cuvinte ce conțin o anumită încărcătură semantică: țiganul, comandantul, mascații, jetul, carcera etc. În aceste persoane sau obiecte se focalizează o reprezentare puternică, ce provoacă imediat anumite atitudini sau dispoziții psihologice. Prin stereotipii individul se confundă cu grupul din care face parte și toți membrii unei colectivități par identici, nediferențiați unii de alții. *Un stereotip social există atunci când mai mulți membri ai unui grup accentuează diferențele existente între membrii grupului lor și membrii altui grup*¹¹. În acest sens, ritualurile au rolul de a produce rapid departajarea dintre cele două grupuri existente în penitenciare: cadre și deținuți. Stereotipurile sunt deci mecanisme proiective, deoarece permit indivizilor să-și exprime tendințele inconștiente.

Relațiile de putere sunt învăluite într-o mantie simbolică mistificatoare, impusă de existența ierarhiei. Cu cât inegalitatea sporește într-o instituție care are idei egalitariste, cu atât este mai răspândită mistificarea. Prin mistificare – reprezentarea simbolică a ordinii politice de o manieră care diferă de relațiile de putere reale din cadrul unei organizații – se legitimează inegalitatea și sunt încurajate tot felul de reprezentări ale ordinii politice. *Mistificarea este un produs al structuralizării sociale a realității. Prin ea are loc o **destructuralizare socială a realității** și o **structuralizare socială a ignoranței**, încurajată de cei de la putere pentru a-i împiedica pe oameni să-și dea seama de rolul dependent pe care îl joacă, deși într-un anume sens ei vor să-l joace*¹².

¹⁰ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 29.

¹¹ Willem Doise, Jean-Claude Deschamp, Gabriel Mugny, *Psihologie socială experimentală*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 26.

¹² James D. Shaughnessy, *The Roots of Ritual*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1973, p. 47.

Cei ce obțin puterea o instituționalizează, pentru a o face mai puțin vulnerabilă la atacurile rivalilor; ei își depun puterea în „banca ritualului”. Aceasta se face prin ritualizarea treptată a modului de comunicare. Cu cât procesul ritualizării continuă, cu atât mai puțin comunicarea apare ca fiind o creație a celui ce informează și pare să fie repetarea unui set de roluri distribuite de funcția care pare a-l deține pe el. Astfel realitatea e răsturnată și creația deținătorului de putere pare să-l fi creat pe el.

Una din trăsăturile distincte ale ritualului este abilitatea de a armoniza simboluri contradictorii, în timp ce diminuează percepția de incongruitate.

Oamenii își formează imaginea de sine prin identificarea simbolică cu grupurile în care trăiesc. Prin simboluri, individul este integrat în grup și tratat ca membru privilegiat. De aceea acceptarea într-un grup se face printr-un *ritual de inițiere, de recrutare*, numit deseori *botez*. Scopul major al acestui ritual este de a-i modifica individului definiția despre el însuși avută anterior, cu prilejul altor roluri și loialități. Cu cât este mai mare tranziția spre noul rol, cu atât sunt mai elaborate aceste rituri¹³. Complementare sunt ritualurile de purificare și poluare, un sistem de tabuuri și practici rituale care îi deosebesc pe membri de restul lumii. În *ritualurile de inițiere, omului i se conferă un alt nume, fiindcă ceea ce primește prin ritual e un nou eu*¹⁴. Acesta este de regulă porecla. Ritualul creează roluri sociale. Ele sunt și ritualuri de *de-investire*. Individului îi sunt luate, în cadrul unui ceremonial, simbolurile autorității pe care a deținut-o.

Legăturile de dependență față de lumea liberă sunt permanent reînnoite prin *ritualurile vizitelor oficialităților*. Meticulozitatea organizării acestor vizite simbolizează identificarea autorităților cu cei de la putere. Ele arată că penitenciarele nu sunt chiar la marginea lumii, că de ele se ține cont, că există o putere care reglementează viața lor. Aceste ritualuri au și rolul de a impresiona pe vizitatori. În același timp, ele exprimă continuitatea autorității, în ciuda schimbărilor de personal.

Ritualurile de legitimitate sunt însoțite de *ritualuri de obediență*. Apar însă ca replică și *ritualuri de rebeliune*. Ele servesc însă la adâncirea inegalităților de putere. *Prin acest ritual indivizii sunt capabili să-și ventileze resentimentele determinate de rolul inferior ocupat în societate, iar pentru că fac acest lucru permit sistemului să continue*¹⁵.

Mitingurile de protest constituie unul din cele mai eficace mijloace de a demonstra solidaritatea. Ele nu numai că întăresc comunicarea cu autoritățile, dar reîntăresc solidaritatea și amplifică opoziția față de cadre. Ele sunt organizate în locuri simbolice: în fața sediului administrativ, sub geamul directorului. E vorba de o capturare simbolică a unui spațiu. Au loc înlănțuiri de constelații de simboluri cu mare încărcătură: sloganurile sunt atent alese, ținuta e semnificativă etc.

¹³ Arnold van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 2000.

¹⁴ Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, 1955, în G.G. Constandache, *Introducere în filosofia contemporană. Texte și comentarii*, București, Editura Politehnica, 1990.

¹⁵ Max Gluckman, *Essays on the Rituals of Social Relations*, Manchester University Press, 1962. Manchester,

Riturile contestatate sunt frecvent interpretate ca o formă de perpetuare a armoniei sistemului. Ele sunt supapele de siguranță care îngăduie manifestarea opoziției, dar fără consecințe nefaste, păstrându-se intacte sistemul și liderii acestuia.

Cei care și-au dezvoltat mijloace rituale de controlare a conflictelor și-au creat un avantaj competitiv asupra acelor care nu dețin un astfel de mecanism de control. Konrad Lorenz spunea că *toate mijloacele care asigură comunicarea neechivocă sunt folosite identic în manifestările de ritualizare. Mimica exagerată, repetiția redundantă și intensitatea caracteristică se evidențiază în majoritatea ceremoniilor umane. Accelerarea măsurată, frecvența și amplitudinea constituie simptomele care caracterizează comportamentul ceremonial... Explozia de formă și culoare, toată pompa și spectaculozitatea sunt perfecționate de-a lungul istoriei culturii în scopul atingerii acelorasi obiective*¹⁶.

Jocurile de fotbal dintre cadre și deținuți simbolizează dominația autorității, iar a reuși să-i învingi se traduce în plan simbolic în posibilitatea eliberării de opresori.

Din momentul în care au apărut ostilitățile, au fost create și ritualurile care să le exprime. Ele îmbracă forme diferite de manifestare, reușind uneori să limiteze agresiunea fizică, prin recurgerea la forme simbolice de beligeranță. Multe rituri sunt organizate doar de o singură tabără, proferând inferioritatea morală a celorlalți și glorificând superioritatea participanților.

Importanța lor este una psihologică: reduc nivelul de anxietate și le dau impresia, mult mai sănătoasă, că au totuși cât de cât un control asupra vieții lor. *Exerciții de alinare a conștiinței, ele asigură un fel de anestezie socială acelor pe care îi influențează*¹⁷.

În cazul luării de ostatici din rândul cadrelor, printr-un proces de transformare simbolică, însuși guvernul devine ostatic. Deținuții nu au speranță în privința realizării unui dialog cu publicul; ei speră doar să atragă atenția de moment a lui, cu ajutorul unor acțiuni dramatice, bazate pe un simbolism complex. Ei adoptă simbolurile justiției de stat, însă cu un sens inversat, arătând că și arestarea lor este de fapt tot o răpire.

Oamenii se simt oprimați de forța covârșitoare a autorităților, atunci când nu dispun de un mecanism de organizare. Absența unei organizări și inferioritatea sunt deseori înrudite. Cadrele încearcă să prevină apariția oricăror forme de organizare, pentru a-și menține controlul asupra deținuților, iar dominația lor trebuie să fie în mod constant recreată. Nici un om nu poate argumenta în genunchi. Același sentiment care îl menține în această atitudine fizică îl va menține într-o atitudine mentală echivalentă.

În Veneția renașcentistă oficialitățile țineau un registru – *Libro Cerimoniale* –, în care consemnau care ceremonie anume a avut loc pentru care demnitar anume, pentru ca în viitor oaspeții să fie primiți cu ritualul cuvenit fiecăruia. Ei erau

¹⁶ Konrad Lorenz, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 24.

¹⁷ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 148.

interesați nu doar de impresionarea străinilor, ci și de propria lor poziționare în cadrul ritualului.

Pentru Bronislaw Malinowski *cu cât natura este mai mult înțeleasă, cu atât ritualul este mai puțin necesar; atunci oamenii înlocuiesc o mare parte a magiei cu știința. Valoarea riturilor rezidă în atracția exercitată asupra ignorantului, care nu este în stare să-și dezvolte pe deplin facultățile critice... Fără credință nu există rit*¹⁸.

1. RITUALURILE DE ÎNȚIERE

Prima impresie marcantă pentru un individ care sosește întâia oară în penitenciar e contrastul puternic între realitatea detenției și ideile pe care le avea înainte despre așa ceva: o experiență interesantă și inedită, posibilitatea de a reflecta în liniște asupra vieții de până atunci și asupra viitorului, singurătatea necesară pentru clarificarea minții, etc. Însă încă de la intrare are loc o cădere psihică și morală. Arhitectura opresantă, încăperile standardizate care reprezintă antiteza confortului, gratiile de la geamuri, diferența enormă între clădirea cadrelor și cea a deținuților, gardul înalt întărit cu sârmă ghimpată și păzit de polițiști înarmați, răceala cadrelor, ținuta degradantă a celorlalți arestați, hainele lor uzate, rupte, murdare, mirosind puternic a transpirație, prea mari sau mult prea mici pentru statura lor, dându-le un aspect jalnic, încălțăminte scâlciată, tunsoarea de cele mai multe ori aproape totală, accentuând parcă și mai mult ideea că ei sunt altfel decât oamenii obișnuiți, palmele murdare, înnegrite, unsuroase, pline de bățături, vrând parcă să spună că în închisoare munca nu-i o joacă, ci ea se aplică la maximum posibil, disciplina severă, depersonalizată, militarizată până la absurd, ce-i obligă pe arestați să se adune în plutoane și să meargă în cadență, bătând asfaltul din curtea penitenciarului și ocolind-o în felul acesta inutil de zeci de ori – toate acestea, observate în primele clipe la intrarea în instituție, înlătură oricărui nou venit ideea că în pușcărie poate să-și păstreze elementele de normalitate ale comportamentului. Într-un asemenea mediu – și intuind că lucrurile stau și mai rău decât a văzut la început – sentimentul de autoapărare al individului se întărește, fixat pe instinctul de conservare și stimulat de dorința de a rezista mai ușor și cu mai puține pierderi pe durata detenției.

Intrarea unui individ pentru prima dată într-un penitenciar produce un șoc foarte puternic, deoarece are loc o deposedare radicală de vechile roluri, de identitățile sale sociale. Experiența carcerală este o confruntare cu dezordinea, deși închisoarea se definește prin contribuția sa la menținerea ordinii sociale. Prin înjosirile, degradările, umilirile și pângăririle eului – procese care definesc ritualul botezului – se produce o distrugere a demnității umane și a capacității de apărare a interiorității individului. Din această perspectivă, putem vorbi de o politică de apartheid spațio-temporal.

¹⁸ Bronislaw Malinowsky, *Magic, Science and Religion*, Glencoe, Free Press, 1945, p. 14.

Ritualurile de inițiere sunt în mod necesar degradante: depozitarea de obiectele personale, pierderea unor drepturi civile (cum ar fi dreptul de a dispune de bani, de a completa cecuri, de a vota, de a adopta, de a cumpăra și vinde mobilier și bunuri de valoare mare etc.)¹⁹, vizita medicală obligatorie, contactul cu directorul și înmânarea cazarmamentului o dată cu instructajul cu privire la „regulile casei” și desemnarea unor spații personale și a unor roluri instituționale – sunt procese prin care trec atât deținuții, cât și cadrele în momentul angajării (cu excepția derivării de unele drepturi civile). Acesta este un tratament de masă, impersonal, care are rolul de a integra noul „client” în rutina funcționării carcerale.

În cazul femeilor deținute, umilirea este și mai dificilă. Despuieră corpului, expunerea lui unor agresiuni reale sau simbolice, tratarea lor ca obiect, palparea brutală sau cu subînțeles, tunderea obligatorie a podoabei capilare, urâtirea corpului în procesul de „despăduchere” și „dezinfectare”, îmbrăcarea lui într-o ținută standard, în culori ale murdăriei (gri cu maro) și în mărimi disproporționate, precum și obligația de a arăta supunere și obediență față de aceste tratamente de internare și față de personalul care le efectuează – produc un șoc mai greu de suportat.

Ruptura nu este numai cea produsă de separarea de familie, de prieteni, de colegi, ci și cea de separare de sine, de trecutul de om liber. Atentatul la imaginea de sine este necesară pentru tratarea indivizilor în același mod.

Deținutul nu are nici o putere asupra vieții sale cotidiene. Nu poate alege momentele când să mănânce, să doarmă, să se plimbe, persoanele cu care să împartă aceeași cameră sau același pat. Dispare astfel orice autonomie, orice inițiativă, orice responsabilitate. *Regulile formale și informale care organizează diferitele aspecte ale vieții sale cotidiene sunt organizate pentru infantilizarea sa, pentru regresia sa psihologică. El nu poate să-și repare singur televizorul adus de acasă (și asta dacă i se permite un televizor, căci un frigider nu are voie să dețină), ci trebuie să se supună formalităților administrative, care impun un ritual al reparațiilor. Infantilizarea ține și de slaba informare de care dispune. El descifrează greu simbolistica penitenciară, neexistând un manual al activităților pe care are voie să le facă sau nu. Această carență în informare întreține incertitudinea și insecuritatea. Dacă un deținut trebuie spitalizat, data transferului la spital nu îi va fi comunicată decât în ultimul moment, pentru ca el să nu-și programeze și organizeze evadarea cu acea ocazie*²⁰.

În botezul impus de autorități, cea mai semnificativă etapă este cea de conferire a altei identități. Dacă înainte vreme, în timpul naziștilor sau comuniștilor, deținutului i se atribuia un număr în locul numelui, care dispărea cu această ocazie, în ultimii ani are loc o extindere obligatorie a numelui. El nu se mai

¹⁹ Proces pe care Erving Goffman îl definea prin conceptul de „moarte civilă”, *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 25.

²⁰ Dominique Lhuillier, Aldona Lemiszewska, *Le choc carceral. Survivre en prison*, Paris, Bayard, 2001, p. 32.

prezintă cu denumirea: „sunt deținutul 11452” (considerată de specialiști ca o formă de mutilare a eului), ci cu denumirea: „sunt deținutul Popescu Ion, 27 ani, condamnat pentru viol la 5 ani închisoare”. În acest fel, fapta i se lipește obligatoriu de identitate, chiar și atunci când pedeapsa este contestată în justiție și individul este arestat preventiv. Ceea ce surprinde în procedurile de încarcerare este că preventivii, deci cei prezumtiv nevinovați, sunt deținuții cel mai prost tratați. Ei suportă cea mai brutală formă de încarcerare, primesc hainele, păturile și saltelele cele mai murdare, mai rupte și mai grosolane, sunt pedepsiți cu cea mai mare severitate pentru cele mai mărunte gesturi, nefiindu-le menționată interdicția și pedepsele alocate, sunt tunși în formele cele mai umilitoare, desfigurându-li-se înfățișarea într-o batjocură fățișă, sunt îmbrânciți, loviți, înjurați, înjosiți prin diferite procedee, obligați să tacă sau să adopte un respect forțat, să ia diverse poziții umilitoare (să se târască pe burtă, să stea drepti sau crăcănați la percheziții, să fie controlați și în anus, chipurile, pentru a verifica dacă nu au ascuns acolo droguri), să cerșească cu umilință, prin rugăminți politicoase și insistente orice lucru mărunț, cum ar fi o coală de hârtie pentru a scrie o cerere, un chiștoc de țigară sau chiar un fum de la țigara altui camarad. Acest tratament degradant la care sunt supuși arestații preventivi are rolul de a le reduce orice formă de apărare în procesul juridic, de a-i prezenta instanței în postura de infractori, de pușcăriași. Pentru că, în viziunea cadrelor, orice arestat a făcut ceva rău de a ajuns în închisoare, iar ascunderea faptelor și căutarea chichițelor juridice în vederea absolvirii de pedeapsă reprezintă o jignire adusă colegilor polițiști care l-au arestat.

Dacă deținutul este obligat să se prezinte cu o identitate în care este inclusă obligatoriu fapta și pedeapsa, el este apelat de către cadre în alte modalități, mai prescurtate dar nu mai puțin umilitoare: băi țigane, poponarule, coțcarule, violatorule, criminalule, etc. În acest fel, noua lui identitate, deja înjosită, este definitiv degradată. Stilul intim sau cu grad redus de formalism anulează orice posibilitate de distanțare socială, creând o complicitate cu cadrele, aflată însă în raporturi de subordonare, deținutul neputând să le apeleze în același mod. De cele mai multe ori, porecelele puse de cadre sau de colegii de celulă sunt imediat adoptate în apelarea individului: Piticu, Surdu, Mutu, Bau-Bau, Macumba, Grizatul, Flocea etc.

Luat în primire de un subofițer și plimbat pe la cabinetul medical și la laboratorul de psihologie, unde i se fac sumare controale, neurmăte de regulă de nici o măsură, decât în cazuri foarte grave, el va înțelege încă de la început că nici o apropiere sufletească nu va găsi între zidurile acestei instituții. Venit în închisoare ca urmare a unor fapte antisociale, el prezintă serioase tulburări de comportament, o moralitate grav alterată și un trecut încărcat ce-i apasă conștiința. După atâția ani de neînțelegere, el speră să poată vorbi în sfârșit, să fie ascultat, să fie înțeles. E pus însă să răspundă întrebărilor unor teste prin „da” sau „nu”, întrebări ce nu-i permit să-și descarce sufletul și să spere la un ajutor sincer și cald. Primind un diagnostic ce nu-l înțelege, el e trimis apoi o perioadă (ce durează de

regulă mai mult de 21 de zile, cât e legal) la carantină pentru a se acomoda cu viața de detenție. Șocul e mare și aici: insomnii, plânsete, dezorientare, slăbire, apoi sentimentul de victimizare, de culpabilitate, apoi nesiguranța și așteptarea până la intrarea în colectiv. Destul de repede dezamăgirea ia locul disperării. Părăsit de familie, jefuit de bunurile personale de către ceilalți deținuți mai vechi, obligat să ia contact cu mentalități și stiluri de viață greu de conceput înainte, el înțelege că e imposibil să rămână la distanță de partea rea a vieții de grup.

B.N. de 18 ani, arestat pentru furt, mărturisește²¹: *Când am intrat în cameră prima oară au venit șmecherii și plautoanele să mă vadă. M-au luat la întrebări și au încercat să mă înjosească (să îl supună perversiunilor sexuale – n.a., B.Ș.). N-am vrut și au zis că mă bat. Am țipat, am ieșit la raport și i-am spus comandantului. M-a mutat la o altă cameră. Acolo alți doi țigani târgovișteni au încercat să mă spurce. Am refuzat, m-au bătut, mi-au luat hainele și m-au lăsat în pace. Comandantul nu le-a făcut nimic. Noroc că am întâlnit un planton care-i cunoștea pe cei din orașul meu și el a fost pila mea. Tipul ăla m-a apărat până s-a liberat. Dar pentru că mă apăra trebuia să-i spal ciorapii, să-i dau din mâncarea mea și din pachetele primite de acasă.*

B.E. de 19 ani, arestat pentru furt: *La carantină are loc botezul. Acolo primești de toate: băți, palme, șmotru, bastâr, capace, mistrii, spagheman, spurcarea în gură sau în fund. Cine se opune lor capătă respect. Dar pentru asta îți trebuie forță. Cine pică de fraier așa rămâne tot timpul în pârnaie.*

Înțelegând încă de la început că ajutorul cadrelor nu va veni decât prea târziu sau în cazuri limită și că izolarea de ceilalți este imposibilă, convinși că vor fi etichetați tot restul existenței, cu sentimentul că vor fi depășiți de viață în ciuda eforturilor pe care le vor face – personalitatea lor alunecă treptat-treptat spre un proces de alienare. Frustrați de nenumărate lipsuri, neputând să-și descarce sistematic și firesc emoțiile și afectivitatea, în structura psihică a deținuților se produce o autointoxicație, exteriorizată prin resentimente: ură, invidie, dorință de răzbunare.

Având un perimetru de mișcare foarte redus în mediu penitenciar, la ei apare un fenomen ancestral de teritorialitate – comportamentul individului de apărare a teritoriului propriu – care se manifestă printr-o exagerată îndârjire în apărarea „spațiului personal”: locul de culcare, de alimentare, de muncă – și, de aici, printr-o agresivitate mărită.

Nevoiți să renunțe la o serie de obiecte de uz personal și la multe din plăcerile pe care și le puteau oferi în viața liberă (la alcool, jocuri de noroc, la viață sexuală normală), impunându-li-se un regim de viață sever, controlați fiind în toate activitățile și gândurile lor de un aparat de securitate bine pus la punct, ei vor simți că pedeapsa și traiul în închisoare îi duce spre degradare psihică. Revoltați la început, protestând, refuzând și sustrăgându-se regimului penitenciar, ei vor fi aduși treptat la „normal”, atât de către cadre, cât și de unii deținuți interesați în menținerea acestei stări de spirit.

²¹ Interviuurile au fost preluate din Bruno Ștefan, *Minorii în detenție*, teza de licență elaborată în 1993.

Procedurile de internare sunt însoțite de botezul deținuților, *care fac tot ce le stă în putere ca să-i arate cât mai limpede nou-sositului în ce situație jalnică se află. În cadrul acestui ritual de trecere, nou-sositul poate fi chemat cu apelativul **pifan** sau **boboc**, cuvinte care îi arată că e doar un simplu individ instituționalizat și, mai mult decât atât, că are un statut mult inferior chiar și în acest grup, aflat oricum pe o treaptă inferioară*²².

Botezul în celulă are loc pentru a stabili poziția socială pe care deținutul o va ocupa în viitor. El începe de multe ori cu confesiunea noului venit, care tinde să-și povestească fapta așa cum s-a petrecut ea în realitate. În ritualul botezului intervine în acel moment „prostirea”, fenomenul prin care un deținut mai versat îi oferă noului venit suport moral, prin reinterpretarea faptelor lui penale într-un mod liniștitor. Remușcările lui sunt repede înlocuite cu justificări ale faptelor comise, „fabricate” în penitenciar, la care individul aderă deoarece îi oferă rațiuni deculpabilizante. Diminuarea gradului de vinovăție ușurează conștiința lui și îi modifică poziția față de pedeapsă, pe care o apreciază din ce în ce mai aspră.

T.F. de 18 ani, condamnat la 4 ani pentru viol în grup: *lucrurile nu au stat așa cum scrie în dosar. Eram 3 tovarăși la bar și ea se tot uita la noi. Am invitat-o la masa noastră și apoi la mine acasă să bem ceva și să ascultăm muzică... Ea s-a dat la mine prima oară, apoi a vrut și cu ceilalți. Părinții ei au obligat-o să spună că a fost violată. (această interpretare se poate întâlni la foarte multe persoane condamnate pentru viol – n.n., B.Ș.).*

O.E. de 19 ani, condamnat la 4 ani pentru viol: *mult timp am regretat fapta comisă. Și acum cred că pentru ce am făcut pedeapsa e prea mică. Dar vedeți dvs., noi citim aici ziare și privim zilnic la televizor și vedem că se fac în țară fapte mai grave decât ale noastre. Și când e prins unul cu aceeași faptă ca a mea și condamnat la o pedeapsă mai mică, eu să nu mă revolt ? Unde e dreptatea ? Cei care dau bani cu sacul la judecători scapă mult mai ieftin și doar săracii sunt pedepsiți.*

C.N. de 27 ani, condamnat pentru trafic de droguri la 7 ani: *„Pentru un praf cât negru sub unghie am primit 7 ani, iar băiatul lui Țiriac e liber, deși, la câte droguri s-au găsit la el ar trebui să primească peste 200 de ani. Iar Mutu se plimbă liber prin toată lumea pentru fapte mai grave decât ale mele.”*

Selectarea și generalizarea unor aspecte negative din viața cotidiană sunt necesare pentru „confecționarea” unor argumente „obiective” în sprijinul propriului comportament trecut, actual sau potențial. *În acest mecanism se află sursa unui mod specific de a vedea lumea de către deținuți și anume ca fiind bazată pe individualism, omul trebuind să profite de orice ocazie pentru a-și atinge scopurile, indiferent de mijloacele folosite. Această convingere conduce la lipsa remușcărilor pentru faptele comise*²³.

²² Erving Goffman, *op.cit.*, p. 27–28.

²³ Gheorghe Florian, Dan Sterian și Mihai Stamatescu, *Studii psihosociologice privind mediul penitenciar*, București, editat de M.I. și D.G.P., 1987.

Pentru acest suport psihologic, vital pentru suportarea durtății vieții de detenție, arestatul nou-venit trebuie să plătească un preț, iar acest preț se stabilește în funcție de poziția lui socială anterioară. Dacă este căutat de rude și primește pachete cu alimente sau haine, va trebui să le împartă cu „șmecherul” care îi va oferi protecție. Dacă este sărac și necăutat, va trebui să efectueze o serie de munci înjositoare pentru protectorul său: să-i spele hainele (în special chiloții și ciorapii), să-i ofere din mâncarea lui, să spele WC-urile în locul acestuia, să facă suplimentar de planton etc.

Plata are loc imediat, iar ea reprezintă forma de acceptare a statutului de nepot. Refuzul ei atrage imediat represalii: bătăile, sustragerea puținelor bunuri rămase, în cadrul unei busculade aranjate, violul sau tentativa de viol, mutilările sau accidentările intenționate. Ele se repetă permanent până când deținutul clachează și acceptă protecția unui alt colocatar al celei. Doar puțini indivizi scapă de aceste violențe, grație forței fizice, relațiilor de simpatie pe care le poate genera de la început sau dezinteresului acordat persoanei sale de către ceilalți deținuți.

Într-un mediu care anulează orice solitudine, în care spațiul personal al celui mai norocos deținut se apropie de un metru pătrat, toți participă la botezul unui nou venit. Teama de represalii în cazul refuzului de participare creează o nouă înjosire a celorlalți, datorată faptului de a nu fi luat nici o măsură (și de a ști și ceilalți acest lucru).

Botezul își atinge punctul culminant al umilinței la duș, când spectacolul batjocoririi se concentrează pe nuditatea arestatului – subiect al ironiilor usturătoare. Această formă de pre-viol în grup e însoțită de un viol verbal (impotentule, păpușă etc.), apoi de amenințările cu lovirile pe sex sau cu castrarea și chiar de atingeri ale trupului novicelui.

Botezul nu numai că este cunoscut de către cadre, dar este și stimulat. *Înjosițiile sunt motivate oficial pe alte temeiuri, cum ar fi rațiunile sanitare (legate de curățenia latrinelor prin rotație), responsabilitatea pentru viață (legată de hrănirea forțată), pregătirea pentru viața din afară (legată de regulile privind ținuta corporală și vestimentară), **siguranța** (legată de regulamentele restrictive din închisori) ... Diferitele temeiuri pentru înjosirea eului sunt, foarte des, simple raționalizări, determinate de eforturile de administrare a activității cotidiene a unui număr mare de persoane, într-un spațiu limitat și cu cât mai puține resurse cheltuite²⁴.*

Tot printr-un ritual de inițiere trec și cadrele care se angajează în sistemul penitenciar. Majoritatea cadrelor sunt recrutate în funcție de dorința și râvna de a face carieră. Ceea ce contează este însă obediența față de ordinele superiorilor. Privite din afară din această perspectivă, ele par niște aparate perfect ascultătoare și funcționând mecanic. *Există chiar un narcisism în această obediență oarbă întrucât, reflectându-se în puterea care-i dă ordin, el își exaltă propria impunitate²⁵.* Cei care îi recrutează mizează pe lipsa lor de cultură și de instrucție și

²⁴ Erving Goffman, *op. cit.*, p. 51.

²⁵ Ruxandra Cesereanu, *Panopticum. Tortura politică în secolul XX*, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 87.

pe nivelul social inferior din care provin. Cadrele rasate și culte constituie o minoritate deseori ironizată.

Componentele psihologice esențiale în reușita unui botez al cadrelor sunt²⁶:

1. capacitatea de a dezumaniza deținutul;
2. obiceiul la cruzime (neutralitatea pudorii, ororii, scârbei, rușinii – ca reacții etice);
3. obediința de robot asumată ca virtute (el nu trebuie să gândească, ci să execute și să fie mândru că face ce i se cere);
4. impunitatea;
5. omnipotența politică, psihologică, financiară;
6. asumarea unui ideal de masculinitate aspră;
7. existența unor umilințe ale trecutului (în familie, în clasa socială).

În botezul cadrelor îndobâzirea este deci elementul fundamental. Noilor angajați li se inoculează ideea că deținuții sunt niște gunoaie sau rebuturi umane, a căror nocivitate trebuie neutralizată. Această viziune conduce la ideea unei relații de tip stăpân-sclav. Psihologii de la organizația Amnesty Internațional spun că la cadre domină un superego ce e combinat cu un spirit de elită. Antrenamentele, ritualurile și jargonul specific pe care-l cultivă (prețiozitatea limbii, de care am vorbit cu un alt prilej) au rolul de a le inocula ideea că alcătuiesc un corp de elită al societății. Accesul spre statutul de profesioniști este dat de trecerea examenului de înrăire, ca parte esențială a ritualului de botez. Întrăirea unui nou angajat se petrece sub supravegherea atentă a unui cadru mai vârstnic, care-i evaluează tehnicile de umilire învățate în școala de instruire sau de la superiorii săi direcți. Examinarea nu trebuie realizată oricum, ci în cadrul unui spectacol, al unui ceremonial. Printre tehnicile de umilire utilizate, menționăm: ridiculizarea trupului, umilirea verbală (sexuală sau religioasă), raderea bărbii și a părului, scuiparea deținuților, lovirea bine gândită și proporționată, perchezițiile fulger, interzicerea unor alimente sau produse (Coca Cola, radioul, șahul etc.), scoaterea deținuților pe platou în ținută sumară în timpul iernii, ruperea hainelor, a nasturilor, interzicerea podoabelor etc.

În procesul de înrăire, cadrele sunt învățate să fie prudente, să amenințe doar atât cât le stă în putere să înlăptuiescă, să judece la rece, să pedepsească fără să lase urme, să se adapteze schimbărilor politice, sociale, culturale, astfel încât să-și mențină puterea până la pensie. Împrietenirea cu deținuții este sever sancționată, de aceea foarte rar ajung angajații să aibă relații de amiciție cu deținuții sau să-și ceară iertare. O asemenea situație ar anula tot efortul îndobâzirii și l-ar aduce pe angajat în situația de a ceda psihic. Orice firav sentiment de prietenie este considerat nepotrivit cu munca lor, iar el va fi sancționat cu mutarea din angrenajul respectiv.

Cadrele care se angajează în sistemul penitenciar știu că nu au voie să vorbească despre fenomenele care se petrec în timpul serviciului, nu pot da declarații presei fără autorizația conducerii, nu au voie să colaboreze cu alte

²⁶ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 97.

instituții, nu au voie să dea telefoane în timpul serviciului și sunt chiar stimulate să-și ascundă identitatea în fața cunoscuților din lumea civilă. Toți angajații sunt învățați să spună că lucrează în mediul militar, iar pentru mai multă credibilitate, li se spune să menționeze și unitatea militară UM 0xxx. Muțenia și secretizarea obligatorie a activităților curente duc la o ruptură aproape totală a angajaților de vechii lor colegi și prieteni din lumea liberă. Ca o formă de compensare, le este favorizată angajarea familiei și impusă aproape obligatoriu înrudirea cu unele cadre mai vechi prin căsătorii, botezuri, cununii. Nepotismul în administrația penitenciară a fost stimulat printr-o hotărâre a conducerii DGP. Anulată la presiunea societății civile, ea a rămas sub forma unei circulare, prin care se menționa că sunt favorizate la angajare acele persoane care au rude în interiorul sistemului. Nepotismul ca virtute e vizibil și în studiile făcute asupra cadrelor. Cu nedisimulată mândrie se prezintă cazul închisorii din Gherla, unde s-a generalizat sistemul angajărilor din tată-n fiu și al înrudirilor dintre angajați până într-acolo încât s-a ajuns ca toți angajații să aparțină uneia din cele 4–5 familii dominante.

Botezul unui cadru (în special al unui cadru militar – casta dominantă în sistem) presupune atribuirea unei noi identități. Numele lor primesc porecle ce semnifică aspirația lor la casta unor războinici, a unei elite militare, porecele fiind un însemn al puterii: Câinele, Boxerul, Cobra, Șacalul, Puma, Monseniorul, Fulgerul, Campionul, Vipera, Rechinul, Tigru, Vampirul, Tarzan, Hercule etc. Toate aceste porecle sau pseudonime atestă o trăsătură aparte a militarului și în special a mascatului: gradul lui de brutalitate, măiestria în arta loviturilor. Astfel, Câinele este în penitenciarul Rahova mascatul care știe să bage groaza în deținuți numai mârâind și arătându-și dantura, Boxerul e mascatul care-l transformă pe arestat într-un sac de box, Monseniorul are arta schingiuirii rafinată, vorbind politicos, dar lovind năpraznic într-un mod calculat, rece, impersonal ș.a.m.d. Mascatii doresc să-și înscrie porecele într-o serie de personaje faimoase în breaslă; în ultimă instanță însă, efectul e de ridicol onomastic.

*Aceste nume de război sunt false, pentru că ei nu luptă corect împotriva unor războinici, ci înfruntă și batjocoresc niște trupuri și minți fragilizate. În acest fel, pretinsa castă militară de care aparțin e falsă, pentru că, în ultimă instanță, ei sunt niște lași: chinuie niște oameni care nu au cum să se apere ... După ce îl bat pe deținut – după **meci** – ei au pretenția ca cei doi parteneri să se comporte ca doi boxeri care nu trebuie să-și poarte ranchiună ... Mascatul este urmașul călăului din Antichitate și Evul Mediu²⁷.*

Îndoctrinarea presupune o perversiune a limbajului. Gardianul spune adesea că el nu pedepsește, ci face ordine sau execută ordinele superiorilor. Pe deținutul pe care tocmai l-a bătut, de fapt l-a operat, iar pe cel pe care l-a obligat să-și trădeze colegii – l-a făcut să cânte sau să ciripească. Această retorică defensivă și în același timp orgolioasă ține de încercarea de legitimare a existenței lor, prin apartenența la o instituție pretins nobilă: DGP, SRI, DIAS, SPIR, SIPA, Armată, Poliție etc.

²⁷ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 76, 81.

Complicitatea celorlalte cadre civile – și în special a medicilor – a existat dintotdeauna. Mengele este o poreclă dată deseori medicilor din penitenciare, prin analogie cu celebrul tortionar nazist. Existența lor ține de o falsă umanizare a sistemului. Atâta timp cât asistă la violențele din închisori fără să se opună lor, ei legitimează în fapt sistemul, conferindu-i valoare „științifică”.

Esența botezului constă în a-l adapta pe individ la mediu, în a-l rupe radical de lumea din care a provenit, în a-i distruge vechiul sistem de valori și a-i demonstra că închisoarea este singura ordine socială posibilă, singura deținătoare a adevărului pe toată durata șederii lui în instituție. Botezul produce identificarea mai rapidă cu rolul (de nepot, de sifon, de gardian, de mascat ș.a.m.d.) și reafirmă cu mai multă claritate sursele de autoritate, în ciuda deselor schimbări de personal sau de arestați din sistem. El are rolul de a-i familiariza pe noii veniți cu valorile și cultura organizației, cu structura de relații informale existentă, în care rolul „protectorului” este hotărâtor pentru destinul noviceului.

Botezul trebuie să producă o impresie puternică asupra noului venit în închisoare, de așa manieră încât el să contribuie la atragerea – din lumea lui de proveniență în interiorul zidurilor – a cât mai multor resurse materiale, financiare și relaționale. Deținutul trebuie să știe că viața lui depinde de cantitatea pachetelor primite, iar cadrele învață că trebuie să pună în slujba sistemului toate relațiile externe de care dispune, pentru a-și facilita cariera. De aceea botezul are rolul de a legitima sistemul existent și pe deținătorii puterii din cadrul acestuia.

2. RITUALURILE ADAPTATIVE

O dată „botezat”, noul venit învață cum funcționează sistemul de sancțiuni și privilegii. Acesta ajută la reconstrucția eului, puternic degradat în urma botezului. Regulile casei nu mai sunt privite cu dispreț, ignorate sau refuzate, ci cu interes crescut, în vederea identificării acelor mecanisme care îi pot facilita adaptarea. *Privilegiile din instituțiile totale, trebuie subliniat, nu constau în indemnizații speciale, în favoruri sau în valori, ci doar în absența privațiunilor pe care individul, în mod normal, nu se așteaptă să fie nevoit a le suporta. Conceptele înseși de pedeapsă și privilegiu nu sunt croite din stofa vieții civile*²⁸. Dreptul la vizită, legal permis oricărui deținut, poate fi pierdut, dacă autoritățile consideră necesar. Dreptul la hrană nu poate fi interzis, dar antipatia cadrelor îl poate aduce pe deținut în situația de a primi mai puțină mâncare sau de calitate mai proastă sau chiar de a-i fi dată în condiții umilitoare (în castroane infecte, aruncată pe jos, cu scuipat în ele etc.). Iar pe de altă parte, cadrele știu că oricând pot fi sancționate la salariu datorită unor plângeri aranjate, pot fi sărite la prime sau avansări, pot fi retrogradate sau mutate disciplinar pentru vini minore sau închipuite sau chiar excluse din sistem în baza unor aliniate legale periculoase: corupție, violență, furt,

²⁸ Erving Goffman, *op. cit.*, p. 54.

etc. De aceea, una din primele învățăminte este să-și păzească bine spatele. *Aici toți sunt cu ochii pe tine; fii și tu pe toată lumea. Să nu te lași surprins într-o discuție și, mai ales, să nu discuți combinațiile cu glas tare*²⁹.

Într-o lume a privațiunilor, ritualurile adaptative sunt ritualuri de exploatare a sistemului. Celulele au locuri privilegiate și locuri de pedeapsă, paturi ale veteranilor și paturi ale celor pedepsiți, dar cele mai multe sunt paturi ce se pot cumpăra și vinde. Există și celule ale recalcitranților și celule ale VIP-urilor, fiecare cu dotări specifice. De cealaltă parte, există pentru cadre posturi călduțe, la birouri, dar și posturi în care gardianul este permanent umilit, înjurat de deținuți, posturi care distrug stima de sine și sunt sursa unui stres puternic.

În ciuda egalitarismului afirmat public de conducerea penitenciarelor, viața din interiorul zidurilor este foarte diversificată, după cum diversificate sunt și condițiile de existență, care îi pun pe indivizi de condiții egale în poziții inegale. Consecința inegalităților este lupta pentru privilegii și evitarea sancțiunilor. Deși pedepsele sunt uneori foarte mari, ele nu sunt într-atât de radicale încât să facă să dispară interesul de a lupta pentru noi privilegii. Arbitrariul lor duce în unele cazuri la clacare. Unele cadre părăsesc instituția când consideră că nu mai merită efortul de a lupta pentru beneficii atât de mărunte, pe care le-ar obține cu ușurință de la altă slujbă din viața civilă. Deținuții nu pot însă părăsi prea ușor instituția. Două soluții bântuie uneori mințile celor care nu mai pot îndura nedreptățile și duritatea vieții carcerale: sinuciderea și nebunia. *De obicei deținutul înțelege că nu se va sinucide, dar gândul puterii de a-și da moartea îl fortifică. Rudă de gradul II a sinuciderii este automutilarea, des practică în sistemul punitiv. Deseori are sensul unui protest. Nebunia este și ea o ispită și o formă de eliberare din supliciu (chiar o formă de mântuire), dar deținutul nu poate avea certitudinea că ea va izbucni vreodată, pentru că nebunia nu poate fi controlată și provocată la comandă*³⁰. Au existat însă și cazuri când deținuții au clacat, fie din pricina bătailor, fie din imposibilitatea de a îndura batjocura și încălcarea demnității umane (cazul directoarei de la Creditbank, înnebunită în pușcăria din Rahova, a fost mediatizat în presă).

Ritualurile adaptative se traduc prin expresia des întâlnită: „a-ți face pușcăria ușoară”, adică posibilitatea de a crea condiții normale într-un mediu anormal: a avea un pat bun, o pătură bună, a putea bea cafeaua de dimineață, a putea comunica ușor cu ceilalți deținuți și cu familia, a putea telefona oricând, a fi tratat cu respect de către ceilalți etc. Înțelegerea importanței acestor ritualuri presupune descifrarea etapelor carierei penitenciare. Din această perspectivă, există modalități de exploatare a sistemului, specifice fiecărei perioade petrecute în închisoare. Primele vizează reconstrucția unei minime demnități și dispariția sentimentului de insuportabilitate. În fața abandonului familial și a ostilității celor din jur, arestatul formulează frecvente cereri și plângeri administrației pușcăriei: pentru mutarea

²⁹ Octav Bozîntan, *Hanul păcătoșilor*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2001, p. 96.

³⁰ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 167.

bătăușilor din celulă sau pentru mutarea lui în altă celulă, pentru obținerea unor medicamente specifice și pentru continuarea tratamentului început înaintea arestării, pentru comunicarea cu familia (în special cu copiii), etc.

Toate ritualurile adaptative au rolul de a-i arăta individului că el este în continuare stăpânul propriei sale vieți, că poate controla mediul înconjurător, precum și rolul de a-l imuniza în fața lumii sumbre dinăuntru. Ele îi readuc o preocupare sporită față de sine, vizibilă în utilizarea excesivă a unor parfumuri scumpe, a unor haine de firmă (pe care nu le poate folosi decât în interiorul celelei, căci la ieșirea din ea este obligat să poarte uniforma specifică), a unor țigări rafinate, a unor cafele de calitate superioară etc.

Preocuparea pentru propria imagine continuă cu fabricarea unor povești despre sine cât mai impresionante: despre aventurile pe care le-a avut, despre relațiile cu sus-pușii vremii, despre succese, despre „adevărata” istorie a faptei care l-a adus după gratii. Deși nu sunt crezute, ceilalți își reprimă neîncrederea (poate pentru a stimula un comportament similar în cazul lor) și ajung să îl trateze pe colegul lor așa cum îi place lui să audă. Astfel, un individ e prezentat de ceilalți ca „omul lui Fane Spoitoru”, altul ca „dușmanul lui Cataramă sau al lui Iorgovan”, altul ca victimă a mafioților PSD-iști sau a escrocilor din justiție, un altul ca „directorul Bancorex” (deși a fost în realitate doar un contabil mărunț) sau „creierul FNI”, altul ca „eminența cenușie a marii lovituri de la firma X” ș.a.m.d. Fiecare tinde să construiască o legendă legată de persoana sa, în care a jucat rolul principal și în care un viitor măreț a fost frânt datorită unei neatenții sau a unui complot căruia i-a căzut victimă. Aceste povești cu final trist au rolul de a demonstra că persoana respectivă nu este o infractoare sau că nu merita să ajungă în închisoare.

Chiar și cadrele fabrică despre ele legende similare. În cariera lor profesională dinaintea angajării în sistem au lucrat cu cei mai mari oameni din țară sau din străinătate. Mascatul Vipera povestește oricui că a fost garda de corp a lui Ion Iliescu, iar mascatul Hercule are o poveste impresionantă despre cum a salvat el viața unor mari demnitari (ambasadori și parlamentari). Doctorul X se laudă cu participarea la mari congrese internaționale și își atârnă în cabinet pliantele înrămate în care e menționat numele său. Iar psiholoaga Y relatează iubirea ei cu marele Cristian Andrei – realizatorul emisiunii TV 9595 –, întreruptă brusc de o târfă care l-a obligat să se însoare cu ea.

Aceste legende trebuie să întărească oricui ideea că ei nu sunt niște ratați, scursuri ale breslelor din care fac parte, că trecutul măreț demonstrează că ei pot avea oricând un viitor pe măsură, iar prezența în această instituție se datorează fie unei pauze de celebritate, fie unei provocări intelectuale (deși rezultatele științifice ale unei asemenea provocări, concretizate în cărți, studii sau conferințe sunt nule sau de foarte slabă calitate). Modul în care își fac meseria în închisoare contrazice multe din relatările elogioase despre sine, iar colegii îi discreditează pe la spate permanent („dacă e așa deștept, ce caută aici?” sau „cum de n-a fost în stare să-i pună un diagnostic corect lui Z”?). Dar aceste povești sunt stimulate, deoarece

devin sursa unor slăbiciuni ce pot fi exploatate. O dată gădilat orgoliul doctorului prin stimularea repovestirii a mia oară a felului în care a făcut operația dificilă din anul 19xx, el va accepta mai ușor să facă mici favoruri colegului care l-a ascultat cu un prefăcut interes.

În paralel cu legendele romanțate fabricate de fiecare, circulă așadar și informațiile negative, pe care cei mai mulți încearcă să le ascundă, dar care răzbat fie din dosarele lor, fie din bârfele lansate de camarazi. În cazul unora, legendele proprii nu au nici o valoare. Violatorilor de copii nu le este permisă nici o scuză, nici o explicație, iar istoria violului este amplificată negativ până într-acolo încât arestatul este bătut, tăiat, furat, umilit cu orice prilej de către camarazi și nici cadrele nu se poartă mai bine cu ei. La fel, poveștile mascaților sau ale unor gardieni sunt ironizate, mai ales de către deținuți, în prezența altor cadre („băi animalule!”, „tu ești doar un milițian prost!”, „ce crezi că a găsit șeful statului la o brută ca tine?”).

Cum legendele sunt sursă a ironiilor și agasărilor, unii își dezvoltă mecanisme de apărare, de evitare a confruntării cu agenții stresanți. Când povestea romanțată a furtului e contrazisă de un „tovarăș” arestat pentru aceeași faptă, condamnatul va încerca să se mute în altă secție decât acesta, chiar și în alt penitenciar. Iar când un cadru a fost retrogradat pentru fapte de corupție, violență sau furt, va evita compania colegilor care cunosc bine cum s-au petrecut lucrurile și va căuta un suport social în acele persoane care îi încurajează stima de sine.

O altă componentă a ritualurilor adaptative este compensarea. Ea se referă la folosirea capacităților personale într-un anumit domeniu, pentru a echilibra eșecul. Fiecare persoană tinde să-și caute acele elemente care să-l facă atât de util, încât să se identifice cu ele și nu numai cu o poveste puțin crezută. Unul descoperă că știe să scrie scrisori frumoase familiei, altul că este un bun poet sau un cântăreț plăcut, un altul e cel mai bun bucătar sau cel mai bun tâmplar, reparator tv, instalator. Din rândul cadrelor, unul vorbește frumos și e pus purtător de cuvânt sau însoțitor al delegațiilor oficiale, altul se pricepe la calculatoare, iar unul e cel mai bun negociator cu deținuții în perioada conflictelor. Căutarea unei specializări aparte (nu neapărat certificată de diplome și legal dobândită) este o preocupare importantă a fiecărui individ din angrenajul carceral.

„Ancorele carierei”³¹ se dezvoltă prin încercări succesive și șanse care apar în primele luni de la intrarea în instituție. Pe măsură ce persoana capătă o identitate ocupațională mai clară, se formează percepția unui tipar distinct al talentelor, scopurilor, nevoilor și valorilor proprii. După Edgar Schein, există 5 tipare fundamentale: *competența tehnică/funcțională* (experiența anterioară în exercitarea efectivă a acelei munci), *competența managerială* (abilitatea de a coordona, de a influența și de a trata cu cei de la nivele mai înalte), *siguranța* (stabilitatea pe termen lung a postului și claritatea perspectivelor de avansare), *autonomia* (libertatea de mișcare și evitarea constrângerilor, chiar cu prețul renunțării la alte oportunități) și *creativitatea* (dorința de a inventa ceva care să fie realizarea lor

³¹ Edgar Schein, *Career dynamics*, Reading M.A., Editura Addison-Wesley, 1978, p. 11.

exclusivă). Așa cum ancora împiedică barca să plutească în voia valurilor, ancorele carierei penitenciare țin individul centrat pe anumite tipuri de activitate. Dacă unii își iau din întâmplare însărcinări incongruente, ancora carierei lor acționează, trăgându-i înapoi spre activități mai potrivite.

Deși cei mai mulți caută să își ancoreze cariera în activități care să aibă legături puternice cu ceea ce vor face după părăsirea pușcăriei, condițiile privative ale detenției produc uneori rupturi totale între modul în care este practică meseria în închisoare și modul în care e utilizată în afară. Absența materiilor prime și a pieselor de schimb presupune căutarea unor substitute care devin mai importante decât primele. Lipsa curelelor de transmisie la motoare duce la utilizarea unor cârpe înnodeate, iar căutarea cârpelor devine mai importantă decât căutarea curelelor firești. Cutiile de conserve au roluri funcționale atât de neobișnuite (din ele se pot face bibelouri, cuțite, ascunzători, cărți de joc etc.), încât nasc meserii neobișnuite, care nu au nici o căutare pe piața liberă. Iar cadrele devin atât de specializate în rutina activităților curente, dominate de siguranță și secretizarea oricăror fapte mărunte, încât își pierd abilitățile firești de comunicare și capătă sentimentul ratării pentru societate. Generalizarea activităților mărunte și neconforme cu standardele profesionale învățate în școală îi determină pe unii angajați interesați de profesionalizarea lor să părăsească rapid instituția, întărind astfel percepția selecției negative a personalului.

Nefiind o instituție ce favorizează perfecționarea membrilor săi în meserii utile și atractive din punct de vedere social, închisoarea compensează prin acordarea unor favoruri, unor beneficii. Acestea se obțin gradual, pe măsura modificărilor comportamentale și a viziunilor despre pușcărie, pedeapsă și rolul acestora în societate. În procesul de socializare carcerală, etapei de înjosire și de degradare a vechii personalități îi urmează faza reconstrucției eului, pe baza interiorizării unui nou set de convingeri despre lume și despre sine. Recompensele acestei interiorizări constau inițial în înlăturarea neplăcerilor și privațiunilor, dar ajung uneori până la crearea unor averi considerabile. Într-o primă etapă, fiecare va încerca să exploateze inegalitățile existente în folos propriu.

Pentru deținuți, confortul este dat de averea deținută în sacoșe. Ca și în cazul soldaților, care adună în valize bunurile care-i definesc statutul social, arestații înțeleg că umplerea sacoșelor personale (cu haine, alimente, țigări) reprezintă garanția pentru un trai mai bun, iar modalitățile de umplere sunt variate. *Zarurile aruncate pe cimentul spălătorului nu se odihneau nici ziua, nici noaptea. Sarsanalele se dublau, se triplau, se înzeceau, altele făceau implozie până la a nu mai conține decât aer, ele însele fiind mizate pe o ultimă mână, păguboasă și aceea. Până și cârpa trasă de la mașină, cu șiret la capăt, avea preț. Țigările se transformau în pâine, conservele în tricouri și chiloți, pozele porno în salam, zahărul în irezistibile hârtii de bancă, bune și ele când cumpărai de la gabor – alt pion al jocului – un post mai important, o mutare din cameră, ori o internare la infirmerie. Sau, de la cei mai mari, când vreun raport de pedeapsă se făcea dispărut din dosar... Cu bani poți cumpăra orice: băutură, mâncare, țigări, un post mai bun (zidar, zugrav, mecanic de întreținere, bucătar). Posturile fixe îți garantau un grad ceva mai mare de libertate și*

*posibilitatea unor combinații din care scoteai parale. Era o filieră întreagă prin care pantofii sau pulovărele civile se transformau în alimente, acestea în țigări sau conserve, altă valută forte. La rândul lor, erau revândute, redevenind bani. În funcție de suma cotizată, erai menținut pe post sau aruncat pe cursă, către alt penitenciar sau pe cameră, la neșolosiți. Prețurile creșteau în funcție de importanța a ceea ce voiai să faci. Ascunși în ciorapi, în chiloți, banii circulau ca la piață... Când treci de la foarte rău, de la îngrozitor și cumplit la mai puțin rău ți se pare că l-ai apucat pe Dumnezeu de un picior*³².

Funcționarea unei piețe negre, clandestine este posibilă atât datorită pachetelor primite de la familiile condamnaților, cât și bunurilor puse în circulație de cadre. Pentru asigurarea unui serviciu cât mai ușor, angajații alimentează această piață în special cu țigări, pe care le revând la un preț mai ridicat, dar pe care le și distribuie în schimbul unor favoruri. Piața neagră este condusă de „baroni”, selectați din rândul „șmecherilor”, cunoscuți și acceptați de autoritățile de rang inferior.

Pentru angajați, adaptarea la mediul penitenciar implică un proces de corupție. Închisoarea este o instituție care rulează sume de bani și bunuri de valori ridicate, iar trecerea unora dintre acestea în proprietate privată se produce treptat, pe măsura sporirii gradului de obediență față de conducere. Uneori acest proces este stimulat prin hotărâri ale administrației centrale. De exemplu, achiziționarea unei cantități lunare de carne din depozitele închisorii, la un preț modic sau chiar gratuit. Cine deschide site-ul oficial al administrației și împarte cantitățile de carne alocate de stat la numărul de deținuți obține o medie de aproximativ 2 kg pe săptămână – cantitate cu mult peste media consumului unui om normal. Dar deținuții nu primesc nici 100 gr/săptămână. Printr-o hotărâre a conducerii, cantitatea de carne alocată deținuților se împarte și angajaților, care pot primi gratuit sau pot cumpăra la preț nesemnificativ carne și alte bunuri. Această hotărâre a deschis poarta corupției, exproprierea fiind aproape totală, trecându-se în proprietatea angajaților sau rudelor acestora nu numai alimente, dar și alte lucruri de valori mai ridicate: calculatoare, materiale de construcții, etc. Spre exemplu, ciupercăria de la Jilava a încăput pe mâinile unei familii angajate în penitenciar, care cumpără ciupercile la prețuri de 7–8 ori mai mici și le revinde pe piața liberă, profitul neintrând în bugetul instituției, ci în buzunarele proprii și ale direcției. Iar din materialele de construcții primite pentru construirea unor noi penitenciare sau a unor secții noi, s-au ridicat impunătoare vile ale angajaților din conducerea penitenciarului, cu forța de muncă gratuită a arestaților (fenomenul a atins cote explozive în anii 1995–1996, fiind des prezentat în presă). Lucrările externalizate se dau (fără licitații sau prin licitații aranjate) rudelor care își înființează ad-hoc firme și care cotizează la direcția centrală pentru perpetuarea lor. Deseori pot fi văzute în fața sediului DGP camioane descărcând „mici atenții” pentru personalul administrației: lăzi de căpșuni, de mere, de carne etc.

³² Octav Bozîntan, *op. cit.*, p. 102–103.

Procesele de „rotunjire a veniturilor” nu sunt specifice numai mediului penitenciar. Presa a relatat deseori despre fenomene similare care se petrec în armată, în poliție, în SRI și în general în instituțiile statului care administrează bani publici. Ele nu sunt deci inițiate de o mână de răufăcători infiltrați în sistem, ci sunt generate, controlate și gestionate de sistem, cu complicitatea conducerii de la vârf. Procedeele de corupție a autorităților penitenciare au fost descrise mai amănunțit de Gresham M. Sykes³³ încă din 1958, ca ritualuri de exploatare a sistemului. Ele se petrec uneori chiar cu complicitatea unor arestați, care beneficiază de mici favoruri și care sunt folosiți ca paravan (garantează în fața comisiilor venite în control că au primit alimente din belșug și că au subtilizat chiar ei materialele de construcție cu ajutorul tovarășilor din afară). Cel mai adesea, ele se petrec departe de ochii deținuților sau ai cadrelor inferioare, fiind puse la cale cu cât mai puțini complici. Criminologii au demonstrat că regulile din închisori creează posibilitatea infracțiunii, a miturii și a corupției și generează nu o piață neagră, ci o multitudine de piețe negre în penitenciare, la care au acces doar anumite categorii de indivizi: există o piață neagră a tutunului, alta a locurilor de muncă în exterior, alta a alimentelor, a băuturilor, drogurilor, prostituției, dar și o piață în care autoritățile de la vârf își negociază bunuri de valori mult mai mari. Dacă în unele cazuri ele sunt menținute din necesitatea de a satisface nevoi elementare firești, în alte cazuri ele sunt create din dorința de îmbogățire rapidă a celor din fruntea închisorilor și acoperite legal de șefii DGP. De exemplu, într-un capitol din Raportul anual de activitate, intitulat hilar *Gestionarea judicioasă* (subl. ns., B.Ș.) a banilor publici³⁴, conducerea DGP justifică necesitatea achiziționării unor autoturisme luxoase pentru capii pușcăriilor locale și pentru liderii din administrația centrală.

De altfel, oricine va împărți bugetul și bunurile alocate de către stat anual acestei instituții la numărul de deținuți și cadre va fi uimit să constate că fiecărui individ din sistem îi revin lunar în medie sume de multe sute de euro, sume din care cei mai mulți nu primesc nici a zecea parte. Această constatare ne duce cu gândul la cunoscuta „lege a fier a oligarhiei” a lui Robert Michels, care demonstrează că cele mai multe bunuri tind să intre pe mâna cât mai puținor indivizi pe măsură ce instituțiile se birocratizează și se închid supravegherii externe³⁵.

³³ Gresham M. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton, Princeton University Press, 1958, capitolul *Corruption of Authority*, p. 260–278.

³⁴ Vezi în acest sens „Revista Administrației Penitenciarelor din România”, primele numere din anii 2002–2004, în care sunt prezentate aceste fapte, mascate printr-o clasică limbă de lemn.

³⁵ Pentru Robert Michels, organizațiile dau naștere la o dominație a unor funcționari care, printr-un proces de „îmburghezire”, ajung să formeze o clasă aparte: oligarhia. Cu cât organizația se birocratizează mai mult – cum e cazul închisorilor – cu atât funcționarii se îndepărtează de scopurile pe care s-au angajat să se slujească și se orientează către scopuri personale, urmărindu-și interese deseori contrare celor oficiale. Ei fixează proceduri și regulamente care suprimă inițiativele particulare și care slăbesc controlul extern, dar îl întăresc pe cel inițiat de ei, ca sursă de îmbogățire, de dominație și de creare a unui statut social ridicat. Vezi Gordon Marshall (coord.) – *Dicționar de sociologie Oxford*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003, p. 362.

Ritualurile adaptative au deseori caracter ilicit, datorat nu atât mecanismelor de exploatare a sistemului, cât mai ales viziunii despre rolul închisorii și al pedepsei în societate, care impune o ruptură radicală cu exteriorul și căutarea bunăstării (chiar a fericirii) în interiorul zidurilor. Consecințele acestor ritualuri adaptative pot fi observate în statisticile oficiale, care prezintă România ca țara cu cel mai mare număr de recidiviști din Europa – deci de persoane care învață atât de bine să trăiască în lumea carcerală încât aceasta devine pentru ei singura lume posibilă. Fenomenul de „penitenciariizare” descris de Donald Clemmer³⁶ presupune nu doar o adaptare la condițiile din interior, ci și o deculturalizare, o pierdere a capacităților de a achiziționa deprinderi recent dobândite de societatea largă. Din această perspectivă, putem vorbi nu doar de o arestare a corpului condamnatului, ci mai ales de o arestare a gândirii. Într-o carte, Czeslaw Milosz laureat al premiului Nobel, spunea că oamenii ajung să-și redefinească viziunea despre sine și despre societate atunci când se fac presiuni asupra lor, acceptând tot felul de complicități și combinații pentru suportarea obstacolelor. *Dacă aceste obstacole ar fi îndepărtate dintr-o dată, s-ar trezi într-un vid care, poate, s-ar dovedi mult mai dureros*³⁷.

Din punct de vedere al eficienței, corectitudinii și normalității sistemului punitiv, ritualurile adaptative ar trebui să contribuie la reafirmarea integrității, demnității și valorii fundamentale a individului și nu la acceptarea viziunii, conform căreia deținutul este o scursură a societății și nici cadrele nu sunt mai presus, de vreme ce lucrează cu deșeuri și gunoaie. Ritualurile de adaptare ca forme de legitimare a puterii și ordinii sociale anterior instituite sunt însoțite de ritualuri contestatare, de rebeliune, care ventilează resentimentele acumulate de indivizii de pe treptele inferioare ale ierarhiilor și permit reînnoirea, remodelarea și reîmprospătarea formelor de adaptare care susțin sistemul carceral.

3. RITUALURILE CONTESTATARE

În viziunea funcționalistă, ritualurile care contestă ordinea instituțională (auto-mutilările, sinuciderile, evadările, răscările, grevele foamei etc.) sunt în mod consecvent interpretate ca o formă de perpetuare a sistemului, ca supape de siguranță care îngăduie oricărei opoziții să se disipeze, fără consecințe nefaste.

Pentru oficialități, existența acțiunilor contestatare se datorează faptului că regulamentele au conotații diferite pentru diferiți indivizi, nu datorită ambiguității acestora, ci bagajului intelectual al membrilor instituției. Pe de altă parte, crizele apar pe fondul inevitabilelor competiții dintre indivizi, generate ca urmare a traiului în comun într-un spațiu îngust, precum și a existenței alăturate a două stiluri de viață (a cadrelor și a deținuților) cu valori, idealuri și resurse diferite.

³⁶ Donald Clemmer, *The Prison Community*, Boston, Christopher Publishing House, 1940.

³⁷ Czeslaw Milosz, *Gândirea captivă*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 76.

Fiind inevitabile, riturile contestatare sunt de multe ori inițiate, planificate și controlate chiar de către cadre, ca forme de urgentare a luării unor decizii. Să nu uităm că din punct de vedere etimologic *krisis* înseamnă decizie în limba greacă. A decide înseamnă a adopta o concluzie definitivă asupra unui punct litigios. Aceasta implică o deliberare, un arbitraj între două părți aflate în cumpănă. Criza este o profundă reevaluare, impusă de incapacitatea de a alege, timp în care climatul organizațional este în continuă degradare.

Dintre formele de contestare ritualizate de autorități se remarcă *meciurile de fotbal* dintre cadre și deținuți. Această formă de conflict simbolic inițiat periodic în închisori oferă deținuților speranța schimbării raporturilor de forță, căci învingerea cadrelor se traduce în posibilitatea eliberării. Cel puțin a emoțiilor inhibitate și a disipării ostilităților. Organizarea meciurilor de către angajați are însă alte temeuri pentru aceștia – de a glorifica superioritatea lor.

Același rol îl au și *publicațiile închisorilor*, în care se permite difuzarea unor cântece „interzise”, a unor texte în argou sau a relatării greutății vieții de detenție (fără referiri personale însă). Aceste publicații – în fapt simple coli de hârtie prinse într-un dosar cu șină – circulă 2–3 zile prin celulele condamnaților, după care sunt confiscate de educatori și păstrate cu grijă pentru a fi arătate oricărui vizitator extern, ca dovezi ale libertăților de exprimare. În contrapartidă, autoritățile reacționează în paginile „Revistei Administrației Penitenciarelor din România”, omagiind la momente aniversare diverși angajați contestați.

Și *comunitățile terapeutice* sunt tot forme de dezamorsare a conflictelor. Deși privite cu dispreț atât de deținuți, cât și de cadre („ăia care se țin de mână”) și menținute într-o poziție marginală, „comunitățile” sunt alimentate permanent cu personaje incomode, violente sau care pun în discuție ordinea instituțională. Acestor persoane li se inoculează ideea că nemulțumirile lor (exprimate uneori gălăgios sau violent) sunt manifestări ale unei boli psihice, care necesită îngrijirea atentă a unor psihologi grijulii și înțelegători. „Comunitățile” îndeplinesc funcția de neutralizare a violențelor și nemulțumirilor, împiedicând crearea solidarității între deținuți prin extragerea din colectiv a liderilor și personalităților puternice și etichetarea lor ca indivizi cu tulburări psihice. Această etichetare nu este făcută fățiș; deținuților li se spune că au șansa să-și exprime toate nemulțumirile într-un cadru organizat și în fața unor specialiști valoroși, care pot contribui la schimbarea în bine a vieții carcerale. În spatele lor sunt însă lansate zvonuri că au devenit „sifoane”, „jeturi”, că „toarnă pe gușă” toate secretele la urechile cadrelor, fiind astfel proscriși definitiv și forțați să trăiască pe mai departe în „comunitate”, unde nu le rămâne decât adoptarea variantei oficiale a reeducării.

Tot în cadrul ceremoniilor contestatare controlate de autorități intră și *vizitele oficialităților sau ale reprezentanților ONG-urilor*. Imposibil de interzis, ele sunt pregătite cu minuțiozitate: bordurile aleilor sunt revopsite, bucătăriile sunt curățate și sunt scoase la înaintare acele persoane care sunt considerate un succes al reeducării, pentru ca vizitatorii să se poată convinge de respectarea standardelor

umane. Aceștia sunt plimbați pe trasee dinainte stabilite, oferindu-li-se spre observare celulele de „protocol” și locurile de mândrie instituțională, ocolindu-se cu grijă zonele și persoanele care pot macula imaginea ce se dorește a fi construită. Vizitatorilor li se omoară timpul prin așteptări îndelungate în birouri și prin bombardarea lor cu problemele unor deținuți senili, retardați sau bine instruiți, pentru a le dispare cheful de a inspecta WC-urile, celulele preventivilor, temnițele de pedeapsă sau alte locuri sensibile care ar putea contura o altă față a pușcăriei. Dacă vizitele unor personalități (din ministere, presă, ONG-uri, facultăți, institute de cercetare etc.) se perpetuează, acestea se bucură de o grijă specială, primind la plecare mici atenții, unele cadre forțat prietenoase oferindu-se să le conceapă rapoartele despre vizite, sau furnizându-le subiecte interesante dar deloc periculoase pentru siguranța instituției. Cei interesați să viziteze penitenciarele sunt de multe ori împiedicați, cererile lor fiind refuzate sau aprobate cu mare întârziere³⁸, iar la vizite le este dificil să stabilească contacte cu acei deținuți inteligenți, care pot prezenta în mod coerent aspectele vieții de detenție. VIP-urile intens mediatizate (Miron Cozma, Fănel Păvălache sau diverși directori, avocați, patroni etc.) sunt ținute la distanță, vizitatorilor spunându-li-se că acestea refuză să vorbească cu ei, deși ceilalți arestați le transmit dorința lor de comunicare. Atunci când scopul vizitei îl reprezintă discuția cu un deținut anume, acesta este rapid făcut prezentabil (îmbrăcat într-o uniformă curată, parfumat, spălat și bărbierit), scos din celulă (ca vizitatorul să nu poată dicuta cu arestatul în mediul lui) și nelăsat niciodată singur, supraveghetorul având sarcina să țină situația sub control. Deși toți își dau seama imediat că li se oferă o imagine cosmetizată a pușcăriei, atât deținuții cât și vizitatorii acceptă tacit această paradă instituțională ca una din puținele legături dintre cele două lumi, ce aduce o îmbunătățire, chiar dacă temporară, a condițiilor de trai (căci hrana e mai consistentă în acele zile, hainele sunt spălate și schimbate, ușile la WC-uri reparate, instalațiile refăcute etc.).

Tot în cadrul ritualurilor contestatate inițiate de cadre intră și *piesele de teatru* în care deținuții joacă diverse roluri, sau *spectacolele de folclor*, sau *slujbele religioase* – care adună invitați din exteriorul instituției, chemați să se convingă de faptul că în penitenciare totul merge bine. Asemenea manifestări rituale au loc destul de rar, pentru a naște emoții colective, datorită coloritului și pitorescului lor într-o existență cenușie, ternă.

Mai puțin controlate sunt manifestările de protest fătîș, ostilitățile ce îmbracă forme violente. Cele mai frecvente sunt *agresiunile verbale*. În general sunt folosite apelativele jignitoare, dar rar însoțite de reacții din partea cealaltă. Ele sunt

³⁸ S-a ajuns până într-acolo încât cercetătorii interesați să studieze fenomenele penitenciare trebuie să dea mită ca să obțină dreptul de a vizita anumite penitenciare (în altele accesul fiindu-le interzis, cum ar fi Jilava), cerându-li-se cu insistență să-și schimbe tema, în cazul în care aceasta ar deranja autoritățile din DGP. Cercetătorii sunt verificați și trebuie să manifeste multă bunăvoință și admirație față de politica aplicată de conducerea administrației, pentru a li se permite accesul la documente și comunicarea cu deținuții, fiind întotdeauna supravegheați cu atenție.

inițiate mai ales în prezența altor colegi. De față cu alte cadre, un angajat se va adresa unui deținut cu expresia „mișcă, țigane!”, însoțită chiar de îmbrânceli sau loviri ușoare. Iar un deținut nu va ezita să îl cheme pe un gardian cu „băi, milițian prost!” atunci când de față sunt și alți colegi de celulă. Aceste apelative sunt atât de des folosite, încât nu mai stârnesc reacții de protest decât atunci când individul este jignit în prezența colegilor de rang egal sau inferior. Familiaritatea apelativelor peiorative face greu posibilă menținerea unei distanțe sociale, mai ales în cazul persoanelor cu un nivel de instrucție școlară scăzut.

Înjurăturile și amenințările îmbogățesc paleta agresiunilor verbale. Ele sunt numeroase și de intensități variate. Atunci când îi este călcată în picioare stima de sine, individul „ia foc”, reacționând fie prin înjurături scrâșnite pe sub dinți, fie adresate direct, fie prin descărcări în colectiv, fie prin violențe fizice. Utilizarea frecventă a lor slăbește autocontrolul, gradul de responsabilitate, imaturizează individul din punct de vedere social și îl instabilizează emotiv-acțional. Ele întăresc sentimentele de inferioritate, care sunt compensate prin aspirația de a se pune în valoare și de a dobândi superioritatea³⁹. O cercetare făcută în 1996 pe loturi paralele de deținuți, gardieni și cetățeni liberi arată că în închisoare oamenii utilizează înjurăturile de 23 de ori mai mult decât cei aflați în libertate, rezultatele testelor CPI, EPI și Raven demonstrând că nu inteligența sau trăsăturile de personalitate sunt responsabile de această diferență, ci mediul penitenciar, care induce oamenilor din interiorul zidurilor *o tendință accentuată spre impulsivitate și un potențial agresiv ridicat; nivel de maturizare socială, capacitate de judecată și respect reduse, cu un autocontrol și capacitate de autodisciplinare mici; instabilitate emoțională și dificultăți în restabilirea echilibrului psihic, dereglări somatice difuze iar pe plan psihic stări de anxietate; egocentrism, centrare pe plăceri personale și distracții, nivel al eficienței intelectuale sub medie, nesiguranță de sine și interese înguste*⁴⁰.

Degradarea comportamentelor umane în închisoare – permisă prin ritualurile inițiatice și cele adaptative – continuă cu *agresiunile fizice*. După K. Lorenz și I. Eibl-Eibesfeldt, agresivitatea apare din dorința de conservare a personalității, fiind vitală pentru supraviețuirea într-un mediu ostil, care impune restricții în satisfacerea unor nevoi elementare: de hrană, adăpost, dragoste etc. *Tendința crescută spre comportamentul agresiv este urmarea caracteristică a aglomerării ... Traiul în mijlocul unor oameni pe care nu-i cunoaștem și nu îi dorim activează continuu sistemul combativ ... Suprasolicitarea nervoasă duce la decompensarea comportamentului social al omului*⁴¹.

³⁹ Alfred Adler, *Cunoașterea omului*, București, Editura IRI, 1996, p. 99–100.

⁴⁰ Florea Marius, *Trăsături personale și motivații subiective la infractorii instituționalizați*, în „Revista de știință penitenciară”, nr. 2(25) din 1996, p. 194–207. Înjurăturile sunt mai numeroase la persoanele tinere și scad semnificativ pe măsura înaintării în vârstă, atât la persoanele din penitenciar, cât și la cele libere (fiind deci și expresia unui teribilism lingvistic adolescentin), raportul ajungând la 4:1 în cazul celor trecuți de 50 ani.

⁴¹ Konrad Lorenz, *Așa zisul rău. Despre istoria naturală a agresiunii*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 28, 30.

Deși o serie de reglementări au rolul de a reduce manifestările violente, frecvența lor este în continuare ridicată, deoarece ajung să fie preferate în locul pedepselor oficiale. Întrucât sistemul penitenciar este organizat pe principiul pedepselor – măsuri aplicate de regulă copiilor și animalelor – indivizii își modelează comportamentele în așa fel încât să evite utilizarea sancțiunilor legale, dezvoltând la rândul lor o serie de sancțiuni, mai violente, dar mai puțin dezavantajoase. Astfel se pot explica numeroasele capace, castane, palme, bastâr, mistrii și celelalte tipuri de pedepse pe care le utilizează cadrele în relațiile cu deținuții și deținuții între ei. Oricât de largă și variată ar fi paleta agresiunilor utilizate, acestea sunt oricum preferate introducerii unor note oficiale în dosar, care ar însemna anularea posibilității eliberării condiționate sau a unor drepturi (la vizită, la pachet etc.). Întrucât spaima sancțiunilor planează și asupra cadrelor, pedepsele fizice creează chiar o complicitate între victimă și agresor. Când recalcitranții nu intră în acest joc, ei sunt mutați pe alte secții sau chiar în alte penitenciare, pentru a nu deveni exemplu și a atrage sprijinul celorlalți colegi.

Nu poate fi însă negată existența unor indivizi cu un potențial violent mult crescut, care găsesc în închisoare ocazia răzbunării pentru eșecurile din viață, descărcându-și agresivitatea asupra unor persoane mai slabe și lipsite de apărare. Existența unor oameni violenți și periculoși justifică măsurile de securitate și sistemele de pedeapsă. Ponderea lor este însă redusă, cele mai multe violențe fiind conjuncturale, generate de stresul vieții carcerale.

Incapacitatea apărării și dispararea instituie o serie de ritualuri de *autoagresiune*. Definite ca manifestări violente îndreptate împotriva propriului corp, autoagresiunile sunt susținute de o reducere de grade diferite a instinctului de conservare. Rănirile pe care și le provoacă indivizii iau forme diverse: cele mai multe sunt tăieturile pe corp și mai ales pe brațe sau gât, înghițirea unor obiecte dure (cuie, sârme, cozi de linguri, termometre, lame de ras, cioburi de sticlă) sau a unor substanțe toxice, amputarea unor degete, fracturarea unor membre, suturarea gurii sau a pleoapelor, înfigerea unor cuie în cap sau în alte părți ale corpului (în limbă, în urechi, între coaste, în organele genitale etc.). Frecvența acestora este uriașă: numai în primul semestru al anului 2001 medicii au tratat 348 bărbați, 65 minori și 19 femei (mai mult de 2 mutilări pe zi), estimarea lor fiind însă mult mai mare, căci numeroase tăieri ale venelor nu sunt raportate și nici acele autoagresiuni cu consecințe medicale reduse.

Motivele autoagresiunilor, identificate de psihologul Cristina Pripp de la DGP sunt: impresionarea personalului pentru a obține un beneficiu (de exemplu, mutarea în altă cameră), intimidarea altor deținuți, impunerea în ierarhia grupului de către noii veniți, evitarea unor agresiuni din partea altor deținuți mai puternici, manifestarea ostilității față de un membru al personalului, evitarea unei pedepse disciplinare, căutarea adeziunii colegilor de detenție, lipsa țișărilor și a imposibilității de a se împrumuta etc.⁴² Aceste motive întăresc convingerea că

⁴² Studiul este prezentat de Gheorghe Florian în *Fenomenologie penitenciară*, București, Editura Oscar Print, 2003, p. 109–110

autoagresiunile sunt consecința infantilizării, promiscuității și privațiunilor carcerale, căci în societatea liberă ar părea bizar ca un individ să se mutilizeze pentru beneficii atât de mici (în general, mutilările sunt o raritate în organizațiile civile, libere). În penitenciar ele sunt expresia insuportabilității. *Nu mai rezistă în bățai sau în celular, unde sunt uitați cu lunile. Singur între patru pereți îți vine să înnebunești. Sunt unii care găsesc câte un cui și, cu tocul de la pantof, dacă nu cu altceva, și-l bat în cap. Se taie cu sticle, cu lame sau cu ce găsesc. Fac uneori greva foamei,ăștia îi spun refuz de hrană, dar încep numărătoarea zilelor abia când nu te mai ții pe picioare și deja miroși a hoit*⁴³.

Din aceeași perspectivă trebuie să înțelegem și celelalte ritualuri contestatate: greva foamei, sinuciderile, evadările, răscoalele. Criminologii au demonstrat demult că regulile produc proteste, datorită conceptualizării diferenței ca delincvență, regulile fiind în fapt expresia legitimării autorității celor ce dețin puterea în penitenciar. *Greva foamei* este ritualul de protest prin care un individ își exprimă nemulțumirea față de încetineala cu care i se rezolvă situația juridică sau față de tratamentul arbitrar, care-i lezează demnitatea. Este remediul găsit pentru rezolvarea nefericirilor provocate de instituție, cu efecte deseori întârziate, considerat ca un „șantaj” căruia nu i se acordă o semnificație deosebită decât atunci când acțiunea se prelungește peste limitele care afectează funcțiile vitale ale organismului. În general, greva foamei este o acțiune cu șanse scăzute de reușită, fiind imediat stopată de cadre prin amenințarea cu transferul grevistului într-un alt penitenciar din colțul opus al țării în cazul continuării ei.

Dacă acțiunile protestatate menționate până acum au legătură aproape exclusivă cu condițiile detenției, *sinuciderea* este expresia radicală a neputinței, remediul definitiv al nefericirii, cu legături puternice și în ceea ce privește relațiile cu familia, sensibil deteriorate. Aserțiunea lui E. Durkheim conform căreia *sinuciderea variază proporțional cu gradul de integrare în grupul social căruia individul îi aparține*⁴⁴ este continuu confirmată în închisori, datorită lipsei de importanță, inutilității, neacceptării, îndepărtării sau excluderii din grup și din familie. Cercetările efectuate în penitenciarele din Franța, Marea Britanie, SUA, Canada și Australia au confirmat că rata sinuciderii este semnificativ mai mare în rândul deținuților decât în rândul populației libere. Suicidul este constatat mai ales la bărbați, la tineri, celibatari, arestați preventiv sau condamnați la pedepse mari, la puțin timp de la încarcerare, cu predilecție în ziua de sâmbătă, alegând spânzurătoarea ca metodă favorită, iar ca locație – spitalul sau izolatorul.

Într-o lucrare cunoscută, Sorin M. Rădulescu îl citează pe Jack Douglas (*The Social Meanings of Suicide*, Princeton University Press, 1967) care spunea că *acțiunile suicidare pot servi ca mijloace de dobândire a compătimirii celorlalți, de stărnire a sentimentelor de simpatie, milă și compasiune, sentimente pe care însuși sinucigașul le împărtășește cu ceilalți, autocompătimindu-se; acțiunile suicidare*

⁴³ Octav Bozîntan. *op. cit.*, p. 43.

⁴⁴ Emile Durkheim, *Despre sinucidere*, Iași, Editura Institutul European, 1991.

*pot avea și semnificația culpabilizării (blamării) altora pentru autosuprimarea vieții, servind, astfel, ca mijloc de răzbunare*⁴⁵.

Ponderea crescută a sinuciderilor în închisori este pusă de specialiști în corelație cu noua semnificație pe care corporalitatea subiectului o dobândește odată cu încarcerarea. Fiind obiectul preocupărilor altor persoane (supraveghetori, medici, ofițeri, psihologi etc.) *corpul dobândește valoare nu doar pentru sine (ca mijloc de comunicare) ci și pentru ceilalți, care sunt obligați să se ocupe de el, aceiași care îl supun frustrărilor (privațiunilor). Devenind o valoare, el poate fi atacat de individul însuși prin forța de care dispune, corpul devenind mijloc de presiune asupra altora de vreme ce ceilalți au responsabilitatea de a-l supraveghea și de a-l îngriji, dacă el are nevoia aceasta... Corpul devine astfel singura armă de care subiectul dispune în încercarea sa de a lua în stăpânire relațiile sale, de a scăpa de poziția pasivă pe care o resimte ca prea angoasantă*⁴⁶.

Considerate ca forme ale șantajului emoțional, semnalele pe care sinucigașul le dă pentru a-și face cunoscută intenția sunt tratate cu interes redus. Tentativele de sinucidere sunt mult mai numeroase și apar de regulă pe fondul alcoolismului, farmacodependenței sau tulburărilor de personalitate, care induc stări depresive, iar modalitățile de intervenție pentru descărcarea tensiunilor sunt reduse într-un mediu închis.

Evadarea ca formă de protest împotriva încarcerării este soluția care bântuie mintea fiecărui deținut, dar care este abandonată imediat, datorită conștientizării faptului că va fi prins imediat și va suporta o serie de consecințe neplăcute: pierderea unor drepturi, suplimentarea pedepsei etc. Deoarece sancțiunile se abat nu numai asupra evadaților, ci și asupra gardienilor responsabili cu paza lor (și chiar asupra comandanților închisorii și secției respective), autoritățile au instituit mecanisme severe de supraveghere, care au făcut ca România să fie țara cu cele mai puține evadări din Europa: o singură evadare în anul 2004. Excesivele resurse alocate siguranței au redus oportunitățile de evadare, iar pedepsele aplicate colegilor de celulă pentru că nu au sesizat din timp acțiunea, au transferat o parte însemnată din atribuțiile de control în mâinile deținuților.

Ritualurile contestatare grave sunt rare în penitenciarele românești, în ciuda stării cronice de nemulțumire. Grevele și acțiunile de protest sunt reprimare imediat, deoarece relatarea lor în presă atrage consecințe negative asupra întregului personal. Acțiunea recentă a tinerilor deținuți de la Craiova care s-au baricadat în celulă și și-au dat foc în semn de protest pentru sustragerea unor bunuri din pachete de către cadre a întărit și mai mult vigilența autorităților.

În ultimii 15 ani au avut loc în penitenciarele românești doar două *revolte* de mare amploare, în 1989 și 1997, pe fondul pierderii puterii de către autoritățile

⁴⁵ Sorin M. Rădulescu, *Devianță, criminalitate și patologie socială*, București, Editura Lumina Lex, 1999, p. 241.

⁴⁶ Marina-Sorina Țogoie, *Tentativa suicidară și suicidul în mediul penitenciar. Semnificații și modalități de prevenire*. În „Revista Administrației Penitenciare din România”, aprilie 2002, p. 74.

vremii. Actele de nesupunere colectivă au fost tolerate și stimulate de o serie de cadre din conducerea centrală, interesate de crearea unui climat de haos în rândul societății libere. Nu este întâmplător faptul că revolta din 1989 a început la Jilava pe 17 decembrie, înaintea revoltei populare a bucureștenilor și în același timp cu cea a timișorenilor („Revoluția română a început în pușcărie” – spun cu ironie cadrele, referindu-se la acele evenimente). Decizia de interzicere a mijloacelor de informare și zvonurile lansate că deținuții vor fi trimiși să lupte împotriva ungarilor care vor să ia Ardealul, sau că s-a dat deja un decret de liberare, pe care Ministerul de Interne refuză să-l pună în aplicare – au creat climatul de nemulțumire care a aprins scânteia revoltei din 1989. Interzicerea măsurilor de intervenție, chiar și a celor de mutare disciplinară în alte instituții a arestaților rebeli a întărit ideea că revoltele au fost stimulate de conducerea DGP. Întinderea ei pe o perioadă mai lungă de o lună a permis înlăturarea acelor cadre incomode din Ministerul de Interne și a facilitat ascensiunea forțelor de securitate în structurile de conducere ale DGP – fenomen care s-a generalizat în anii imediat următori în întreg sistemul penitenciar.

Scenariul pus la cale în 1989 a fost aplicat și în cazul revoltei din 1997. Pe fondul pierderii puterii de către PDSR și al previzibilelor schimbări din sistemul punitiv, cadrele au favorizat extinderea revoltei în toate penitenciarele din țară: deținuții au fost stimulați – cu ajutorul zvonurilor despre posibilele eliberări condiționate și despre agravarea imediată a condițiilor de trai – să intre în greva foamei; televiziunile și presa au fost chemate să transmită largi reportaje; liderii PDSR Rodica Mihaela Stănoiu și Ortansa Brezeanu au amplificat tensiunile prin vizitele în penitenciare și prin susținerea greviștilor, dar și a intervențiilor brutale imediate. De altfel, chiar secretarul de stat de la Ministerul de Justiție, D. Clocotici, afirma în presă („România Liberă” și „Ziua” din 21 februarie 1997) că „acțiunea e pusă la cale de grupări ostile actualei puteri pentru a acredita ideea că puterea nu e în stare să gestioneze țara”, „faptul că revendicările deținuților de la diferite penitenciare sunt identice ne duce la concluzia că există o acțiune concertată și că deținuții sunt manipulați”, suspiciunile îndreptându-se în mai multe direcții: gardienii – din dorința de a opri demilitarizarea, Ministerul de Interne – din dorința de a avea din nou în subordine DGP, structurile de securitate – pentru a opri valul înlocuirilor cu personal civil și PDSR – pentru a-și menține controlul în sistem prin oamenii amplasați în posturi cheie. Și rapoartele APADOR-CH au arătat că personalul a încurajat deținuții, interzicând intrarea în penitenciar a reprezentanților ONG-urilor de specialitate și reprimând sălbatic „prin tratamente inumane și chiar tortură”, în ciuda Planului-Cadru aprobat de conducerea Ministerului de Justiție.

Analiza celor două revolte ne duce la concluzia că ele nu puteau să aibe loc fără complicitatea la vârf a cadrelor din conducerea DGP (de altfel, orice „mascat” se mândrește că poate reprima singur orice revoltă, fără ca lumea din afară să ia cunoștință de ea, dacă este lăsat să acționeze). Ele nu au avut rolul de a îmbunătăți condițiile vieții din închisori, ci de a opri valul reformativ: au sporit militarizarea, în ciuda iminentei demilitarizări, au înăsprit libertățile arestaților, au sporit salariile

și beneficiile cadrelor, au dus la lichidarea fizică a deținuților incomozi, au înlăturat specialiștii liberali din posturile de decizie sau chiar din sistem, au menținut politizarea instituită abuziv după 1990, arătând oricărui individ din conducerea țării cu pretenții reformiste că măsurile pe care le va lua se vor izbi de o nouă revoltă, chiar mai radicală.

Discutând cu oameni din conducerea închisorilor despre posibilitatea trecerii acestora în subordinea administrației locale, reacția lor a fost violentă: „dacă vor și șefii – e OK; dacă nu, le arătăm noi primarilor: îi aducem în pușcării și scoatem deținuții pe platou. Să le dispară cheful să pună laba pe noi. Punem de-o grevă de-i înnebunim”. Afirmatia a fost făcută de o persoană din conducerea penitenciarului Rahova și întărită de cadre superioare din Iași, Focșani, Gherla, Giurgiu, Jilava – semn că un scenariu pentru o posibilă revoltă a fost deja elaborat. El a fost chiar prezentat de un ofițer al forțelor speciale, pe etape: **1.** crearea unei atmosfere tensionate pe secții (spaima transferurilor iminente); **2.** aplicarea severă a regulamentelor (sanționarea excesivă a deținuților și a cadrelor); **3.** introducerea unor decizii arbitrare (mai ales legate de liberarea înainte de termen); **4.** generalizarea ambiguităților (în ce privește programul zilnic, permanent modificat); **5.** lansarea zvonurilor (despre gravele deteriorări ale vieții care vor urma curând); **6.** pregătirea din timp a cadrelor de rezervă; **7.** utilizarea presei pentru amplificarea grevei la întreg sistemul carceral; **8.** stimularea libertăților de comunicare și de asociere (dezvoltarea schimburilor pe „caleașcă” și mărirea orelor de plimbare); **9.** identificarea potențialelor victime și stimularea lor să declanșeze acțiunile prevăzute; **10.** intervenția în forță pentru menținerea controlului.

Departate de a reprezenta un mare pericol, ritualurile contestatare sunt un mijloc de reafirmare a legitimității autorităților. Ele se bazează pe construcția simbolică a felului în care este percepută închisoarea: un loc al criminalilor și răufăcătorilor, care trebuie definitiv izolați de societate. Ritualurile contestatare publice reîntăresc aceste concepții, șubreze de rapoartele liberale ale ONG-urilor. Spectacolul luării unor ostatici din rândul cadrelor impresionează opinia publică, aceștia fiind prezentați ca întruchiparea ordinii sociale arestate. Manipularea deținuților pentru a comite astfel de fapte are loc tot printr-un proces de transformare simbolică, sechestrarea cadrelor semnificând arestarea guvernului care i-a aruncat pe deținuți în închisoare. Se adoptă simbolurile justiției de stat, însă cu sens inversat. Ostaticul nu este răpit, ci arestat și judecat de „tribunalul poporului”. Deși nu au speranța înlăturării definitive a abuzurilor, deținuții își doresc aducerea lor la cunoștința publicului, necunoscând faptul că orice acțiune a lor este reinterpretată ca fapt terorist, huliganic sau criminal.

Ritualurile contestatare ascund și dezvăluie, tulburând și clarificând în același timp. Subminează autoritatea, pentru a o reîntări în forță, după o eliberare a tensiunilor. Recreează solidaritatea prin reafirmarea superiorității regulamentelor. Generalizează sentimentele de vină, pe care le înlătură apoi prin cele de obediență. Reduc nivelul de anxietate și dau oamenilor impresia că au totuși un control asupra vieții lor. Atrag atenția publicului, dar o abat în direcții controlate. Fără ele, sistemul însuși nu mai are sens.

RELIGIA CA STIL ÎN CONCEPȚIA LUI LUCIAN BLAGA

MIHAI D. VASILE

În anul universitar 1940–1941, la Sibiu, Lucian Blaga a ținut un curs de filosofia religiei, în care a propus ca început al reflecției o „familiarizare” cu fenomenul religios, urmând ca de-abia după aceea să treacă la analiza filosofică a sistemului religiilor – ceea ce, din nefericire, nu s-a mai întâmplat. Cursul începe cu religia indiană, căreia autorul îi consacră mai multe capitole, cu scopul de a pune în evidență rolul ei arhetipal în sfera metafizicii religiilor.

În comentarea religiei indiene, Lucian Blaga expune idei formulate în *Trilogii*, punând accent pe faptul că filosofia, religia și literatura din cultura indică formează un tot unitar inextricabil, spre deosebire de Europa, unde filosofia și religia nu merg împreună decât excepțional¹. Blaga „deconstruiește **Rigveda** prin analiza cuvântului **brahman**, precizând că, datorită concepției despre sacerdot ca om și zeu în același timp, credinciosul vedic *prinde curaj* față de zeități, pierde umilință și câștigă, în schimb, cutezanță față de zei. La rândul lor, zeii se roagă – pentru ei și pentru oameni – lui Brahmanaspati, zeul-preot ce are în comun cu oamenii funcția sacerdotală, iar cu zeii, natura divină. Cu referiri precise la texte *Brahmanas*, Blaga argumentează că zeii indici nu există din eternitate, deoarece și ei au fost, la rândul lor, creați, prilej potrivit pentru a pune în evidență o impresionantă și gravă metamorfoză a magicului la indieni: *În nici o religie, sentimentul magicului nu este atât de mitologic înălțat și atât de metafizic alambicat și adâncit, ca în religia indică dintre epoca **Rigveda** și textele **brahmanas***². Suprema unitate ontologică dintre uman și divin este numită de Blaga principiul caracteristic al gândirii indiene revelat omului, datorită căruia se asertează identitatea individualului cu generalul, a părții cu întregul, a sinelui individual cu cel universal a lui Atman cu Brahman, a omului cu Dumnezeu.

Blaga revine la problemele dezbătute în *Trilogii*, și anume la elementarul (stihialul) ontologic, cu precizarea că instabilitatea și lipsa de formă a atributelor zeilor nu sunt datorate unei viziuni henoteiste, după cum credea Max Müller, ci poziționării transcendente a zeităților, dincolo de forme: *Tendința spre stihial face*

¹ Lucian Blaga, *Curs de filosofia religiei*, Paris, Alba Iulia, F.R.O.N.D.E., 1994, p. 15.

² *Ibidem*, p. 19.

ca imaginația să nu vadă divinul în forme ca atare – spune Blaga – nici în cele individualizate, nici în cele armonios tipizate, ci totdeauna în ceva dincolo de forme³. Într-un astfel de context este normal ca zeități de tipul zeului furtunii, cel al războiului, cel al focului sau al puterilor magice, să ocupe poziții centrale, întrucât – notează Blaga – semnifică elementarul, stihialul și nicidecum o formă bine conturată. Considerațiile despre perioada vedică se încheie cu câteva referiri concrete la politeismul vedic, unde zeitățile sunt, de fapt, aspecte ale unuia și aceluiași zeu, ale unei unități absolute, comparabilă cu Dumnezeu european, fapt confirmat și de lipsa individualității zeilor vedici, a lipsei de formă, ca și de caracterul lor impersonal.

Al doilea capitol despre religia indiană este dedicat brahmanismului ca sistem religios cu înfrîpate tendințe metafizice, în raport cu care Blaga consideră că apariția metafizicii lui Brahman nu trebuie explicată prin locul ocupat de preoți în societatea indiană, ci prin evoluția termenului *brahman*, de la cuvântul magic la preot, și de la puterea magică la divinitatea supremă ca principiu absolut și centru metafizic. Blaga subliniază că în nici un alt sistem religios, preotul nu a ajuns să dobândească sensul de om-zeu ca în India vedică.

Analizând celălalt termen al raportului, Blaga zăbovește asupra noțiunii de *atman*, prin accentuarea ideii importanței date, în sistemele (*darsanas*) metafizic-religioase vedice, tehnicilor de respirație corectă ca funcție vitală a organismului uman, esențială pentru viața ființelor. Cunoașterea și practicarea ansamblului suflurilor (*pranas*) este o caracteristică a lui Brahman – notează Blaga, cu referire precisă la *Brihadaranyaka Upanișad*, cartea a IV-a, sutra 1; și la *Chandogya Upanișad*, cartea XVIII-a, sutra 2. Blaga se referă, de asemenea, la lebăda nemuritoare, al cărei cântec simbolizează respirația zeului suprem, Vișnu în respirație cosmică. Cântecul lebedei divine este auzit și imitat de yoghin în ritmul sunetelor inspirației și expirației sale, atunci când se autocontrolează prin exercițiile *pranayama*. Respirația, în cadrul funcțiilor vitale – remarcă Blaga – este puțin accesibilă unei precizări teoretice, tot așa cum sinele (*atman*) este gol de conținut teoretic concret, ambele fiind dificil de fixat într-o definiție riguroasă.

Noțiunea de *atman* este esențială în gândirea religioasă upanișadică, deoarece exprimă în mod desăvârșit identitatea supremă *Atman-Brahman* în sinteza înțelepciunii upanișadice, pe care Blaga o caracterizează ca fiind *sens tainic, doctrină secretă*, cu accent pe tehnicile inițiatice. Blaga merge până într-acolo încât afirmă că Brahman își pierde complet sensul magic de îndată ce este asimilat echivalenței sinelui (*Atman*) cu Dumnezeu.

Blaga subliniază apoi originalitatea viziunii indiene, potrivit căreia salvarea se realizează, ca niciunde, prin cunoaștere absolută, ce presupune inițiere, trăire pură, până se ajunge la înțelegerea superioară, la revelația *tat twam asi*. Sistemul (*darsana*) Vedanta, ca sfârșit sau desăvârșire a *Vedelor*, continuă ideile upanișadice cu noi sinteze interpretate de Blaga în plan axiologic. Astfel, valoarea corespunde

³ *Ibidem*, p. 20.

existenței, iar identificarea cu Brahman trebuie realizată prin adâncirea existențială a omului în sinea (*atman*) sa, act ce reprezintă scopul suprem al vieții. Non-valoarea corespunde lumii sensibile, în care sinele (*atman*) s-a rătăcit, și-a uitat esența și din care omul trebuie să se elibereze, spre a redeveni ceea ce el este în esență: Brahman. *Religia devine astfel – conchide Blaga – dintr-o chestiune de raporturi între existențe deosebite, o problemă de lămurire existențială a omului, capabil el însuși de două feluri de a exista: ca individ izolat, pentru sine, și ca eu adânc, identic cu însuși principiul divin*⁴.

Blaga consacră, în continuare, un capitol doctrinei *samsara*, apoi budismului, apreciind că tot ceea ce urmează după Upanișade *ne poate reține interesul, dar nu-l mai poate spori*⁵. Magistrul este de părere că majoritatea doctrinelor indice, ca și budismul, își au rădăcina în înțelepciunea upanișadică. După ce expune principiile budismului într-un capitol separat, Blaga trece la jainism, apoi la doctrina Samkhya, notând în trecere că multe din elementele școlii fondate în secolul al VII-lea î. Hr. de către legendarul înțelept Kapila se găsesc în *marele epos Mahabharata*. Sistemul Samkhya a fost expus în numeroase cărți, dintre care Blaga reține vasta lucrare a lui R. Garbe, *Samkya Philosophie: eine Darstellung des indischen Rationalismus* (Leipzig, 1889), cel ce a descris Samkhya drept cel mai semnificativ sistem de filosofie produs de India. De la Samkhya, Blaga trece la asceza cea mai riguroasă – Yoga – și la cea mai adâncă metafizică – Vedanta – de fapt, spre cel mai profund misticism – în nici un fel peiorativ – Yoga și Vedanta. Blaga le consacră un capitol împreună considerând că cele două *darsanas* se întâlnesc pe terenul misticii, mai degrabă decât pe domeniul metafizicii. Sistemele sunt însă prezentate pe rând, fără a urmări aspectele comune sau diferențele sistematice. Blaga subliniază că Yoga se ocupă de *condițiile psihologice ale cufundării în absolut*⁶, preluând însă elemente din metafizica Samkhya, la care adaugă metode de concentrare și tehnici de modificare anatomo-fiziologică a corpului uman, cu scopul explicit formulat, comun tuturor sistemelor hinduse, al eliberării și mântuirii de iluzie și suferință, prin uniunea mistică dintre Atman și Brahman. În finalul textului, Blaga precizează că starea de uniune mistică nu este accesibilă laicului, omului de rând, oarecare, ci numai aceluia care a pus ca temelie vieții sale un exercițiu susținut, voluntar, dirijat printr-o cunoaștere inițiativă. Blaga observă că experiențele yoghine nu au doar o funcție cognitivă, ci se centrează asupra stării de perfectă uniune a subiectului cu obiectul. Omul se identifică în cele din urmă cu Dumnezeu într-un sublim extaz mistic.

Prelegerile Magistrului abordează și alte sisteme religioase, ca de exemplu religiile semite, mitologia greacă, neoplatonismul, creștinismul, islamul, dar și autori considerați reprezentativi pentru un anumit tip de filosofie a religiei, între care Friedrich Nietzsche, Karl Barth și teologia dialectică, Rudolf Otto și mistica

⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁶ *Ibidem*, p. 54.

sacralului etc., dar în toate dezvoltările este utilizată matricea analitică dedusă din „deconstrucția” hinduismului.

Abordarea filosofică a fenomenului religios săvârșită de Lucian Blaga în cursul de filosofia religiei ținut la Sibiu în anul universitar 1940–1941 aduce o notă de noutate și prospețime explicabilă, dacă se iau în considerare și alte lucrări ale Magistrului consacrate aceluiași domeniu de reflexie.

Astfel, în primul studiu din cadrul *Trilogiei cunoașterii – Eonul dogmatic*, Lucian Blaga abordează tema filosofică a dogmei religioase, explicând-o ca pe un tip aparte de cunoaștere, pe care o pune în raport cu istoria, teologia și filosofia. Analiza dogmei religioase *din punct de vedere filosofic* urmărește să îndepărteze *substratul teologic, adică huma cerească a revelației, fără ca prin aceasta dogma, ca tip de gândire, să rămână cu rădăcinile în vânt*⁷. Cu acest prilej, Blaga face o trecere în revistă a caracteristicilor cugetării religioase la mai multe popoare, argumentând, între altele, că în dogma creștină *abstracțiunea și precizia europeană s-au întâlnit cu imaginația și principiile tăgăduitoare de limite ale Asiei*⁸. Componenta majoră a spiritualității indiene este bine delimitată prin idealul de supremă unitate prezent în monoteismele *Cărtii*, în raport cu care Blaga precizează specificitatea lumii spirituale indice prin *presimțirea unei mari identități a tuturor într-o aceeași supremă existență*⁹ a sufletelor individuale, prinse în imensul ocean al universului, care este Brahman.

Blaga pune în evidență *rolul jucat în crearea metodei dogmatice de către Philon (Iudeul) din Alexandria*¹⁰, cel care susținea că din substanța veșnică derivă substanțele secundare, ca lumina de la soare, fără ca substanța primordială să sufere vreo schimbare. Dar același tip de viziune mistică este descoperită de Blaga și în gândirea indică, unde este pusă în centrul atenției cunoașterea lui Brahman, devenită laimotiv. Aspirația omului spre cunoașterea lui Dumnezeu ca absolut reprezintă impulsul către dogmatic – conchide Blaga când descoperă și în viziunea budistă despre *nirvana* un strălucit model de paradox dogmatic¹¹.

În analiza concepției teologice despre trinitatea creștină, Blaga face referire la sabelianism, unde este susținută dogma că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt forme de manifestare, aspecte, moduri ale aceleiași ființe – Dumnezeu – și nicidecum persoane sau entități separate. Acest stil de gândire, lateral teologiei creștine, se aseamănă în mod surprinzător cu viziunea hindusă despre raportul dintre Dumnezeu și lume – observă Blaga – deoarece Brahman este unitate și diferențiere în același timp, fiindcă toate îi sunt inerente. Singularitatea și pluralitatea îl

⁷ Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 8. *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Minerva, 1983, p. 216.

⁸ *Ibidem*, p. 201.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 204.

¹¹ Cf. Hermann Oldenberg, *Buddha. His Life, His Doctrine, His Order*, transl. from Germ. by William Hoey, Delhi, Pilgrims Book PVT. Ltd., Cambridge Press, 1998, p. 264.

caracterizează deopotrivă, în plan superior fiind unul ca ființă, iar în mod obișnuit multiplu ca manifestare. Dihotomia *unu-multiplu* poate fi considerată ca opoziție substanță-aparență. Substanța reprezintă elementul de permanență, mereu identic cu sine, static, invariabil, subsumându-se în concepția lui Blaga – ideii de subiect, pe când aparența se subsumează conceptului de atribut, întrucât este accidentală, variabilă, dinamică, veșnic în schimbare. Raportul dintre *unu* și *multiplu* se fundamentează în sfera metafizicii indiene în mod organic. *Unul* reprezintă absolutul, universalul, eternul, ființa supremă Brahman, pe când *multiplul* desemnează lumea, ființele pământului, perisabilul, particularul, relativul. *Unul* este starea, pe când *multiplul* este acțiunea. Entitatea de sine stătătoare se manifestă într-o multitudine de forme. Natura este alcătuită dintr-o infinitate de specii, iar umanitatea dintr-o indefinitate de indivizi. *Unul* denotă firea, iar *multiplul* devenirea – conchide Blaga cu îndreptățire.

Marea temă a raportului *unu-multiplu* definește de fapt dualismul universal, pentru care omul este un simbol emblematic, ca fractal dintr-un întreg de care s-a rupt și unde trebuie să se reîntoarcă. Blaga arată că filosofia religioasă indiană oferă, în acest sens, cele mai instructive *paradoxii metafisice*, dintre care esențial este conceptul de *brahman*, cu natura și caracteristicile ființei denotate, cu semnificațiile și utilitatea sa soteriologică.

Conceptul de *brahman* este fundamental în gândirea indică. Semnificația lui este de zeu suprem, pseudo- uneori, cvasi- alteori, echivalent iudeo-creștinului *Dumnezeu*. Dorința – originată într-o nepotolită sete de spiritual și în nevoia de sacru – de a evada din lumea comună, din fenomenalitate, ca și conștiința că temporalitatea nu reprezintă adevăratul real și scop al lucrurilor, dau un sens strădaniei de a descifra semnificațiile lui *brahman*, de a trece dincolo de granițele cunoscutului cotidian, concomitent cu tendința de a păși într-o realitate suprasensibilă, suficientă sieși, transcendentă orizontului schimbărilor, numită de hinduși *Brahman*. *Acela care îl realizează, transcende limitele morții* – spune Rabindranath Tagore.

Brahman este descris ca *neti-neti* (*nu așa-nu așa sau nu acesta-nu acela*), dar și ca existență pură (*sat*), inteligență (*cit*) și beatitudine (*ananda*). Brahman este spiritul absolut, realitatea supremă, unul, totul, ultimul, bunul, eternul, infinitul, dincolo de spațiu și de timp, de cauză și de transformare. Esență pură, adevăr total, Brahman nu are nici un fel de calități, nu poate fi limitat prin nume sau forme; nu cunoaște opoziții, nici varietate internă, nu este relaționat la nimic. Uniform în natura sa, Brahman este constant, static, perfect și complet, aflat pretutindeni, în toate și toate în el; Brahman este ființa, faptul universal al vieții. Ca Dumnezeu, Brahman nu poate fi înțeles de către oameni, deoarece trece de înțelegerea lor ca persoane finite; accesul la el este posibil numai pe calea revelației și prin extaz.

Iterarea caracteristicilor noțiunii de *brahman* ține însă de sfera cunoașterii, unde este posibilă analiza – consideră Blaga – dar, la nivelul ultim, nu i se pot

asocia nici un fel de attribute sau calități. Cuvântul *brahman* derivă de la rădăcină *brh-*, care înseamnă „mare” și are o apreciabilă vechime în scrierile sanskrite.

*Imnul Creațiunii din Rigveda*¹² înzestrează elementul transcendent cu attribute care se exclud. Lucian Blaga reliefează întrebuințarea metaforică a acestor „antinomii” celebre în străvechiul imn indian. În textele *Brahmanas* și în *Upanișade*, apar și alte formule metafizice. Brahman reprezintă sursa lumii și scopul vieții, iar aceasta este beatitudinea supremă, aceasta este fericirea lui Brahman¹³. Cunoașterea lui alcătuiește fundamentul oricărei cunoașteri. Un faimos paradox upanișadic lansează formula *Brahman este ceea ce este cunoscut și totodată necunoscut*¹⁴, într-un sens paradoxal: Brahman este necunoscut pentru cei care îl cunosc și cunoscut pentru cei ce nu-l cunosc¹⁵. Oamenii care îl văd pe Brahman în toate ființele, în toate lucrurile și pretutindeni, sunt cei cu fața întoarsă de la această lume, oameni care astfel devin nemuritori¹⁶.

Brahman reprezintă o noțiune religioasă ce denumește mai curând ideea de sacru decât de Dumnezeu întruchipat. *Brahman* desemnează absolutul, *spiritualitatea în sine*, după formula gânditorului indian Șankara. Lui Brahman i se neagă orice acțiune sau mișcare, deoarece activitatea este esențialmente materială. El este divin, simplu, pur, plin și gol deopotrivă, inefabil și indicibil, fiindcă natura sa este inexprimabilă. Brahman reprezintă adevărul absolut, restul fiind o iluzie a numelor și formelor. Brahman, așa cum este prezentat de Lucian Blaga ca descris în *Vede* și *Upanișade*, este foarte asemănător cu Dumnezeu din scrierile Părinților Capadocieni¹⁷.

Lucian Blaga precizează că există deosebiri fundamentale între doctrinele metafizice hinduse (și chiar inconsecvențe în interiorul lor). Prima divergență notabilă este aceea din *sutre*, cu privire la o formulare echivocă. Astfel, sufletul individual (*jivan*) este parte din Brahman, dar se afirmă, în același timp, că Brahman nu simte plăceri și nu cunoaște suferință, spre deosebire de sufletul individual (*jivan*). Comentând raportul dintre sufletul individual și Brahman, Blaga se oprește mai întâi la viziunea lui Șankara, pe care o înfățișează sintetic: *...există un Brahman acategorial, adică mai presus de orice atribut și acest Brahman-Dumnezeu acategorial e tot ce există. Sufletul individual nu e decât o iluzie, un*

¹² *Rigveda* este cel mai vechi ciclu de imnuri sacre din revelația vedică, adresate zeilor și lucrărilor lor, între care se află și vestitul *Imn al Creației*, X, 129, sâmburele oricărei metafizici viitoare; cf. Helmuth von Glasenapp, *Les Littératures de l'Inde*, trad. de l'allemand par Robert Saille, Paris, Payot, 1963, p. 43-50.

¹³ Cf. *Taittiriya Upanișad*, II, 8, apud Paul Deussen, *Filosofia upanișadelor*, trad. Cornel Sterian, București, Editura Tehnică, 1994, p.109.

¹⁴ Cf. *Kena Upanișad*, II, 1, trad. Swami Lokeshwarananda, București, Editura Ritam, 1998.

¹⁵ *Ibidem*, 3.

¹⁶ *Ibidem*, 5.

¹⁷ Cf. Mihai D. Vasile, *The Cognition of the Noumenal Being*, în: Rodica Croitoru (ed.), *The Critical Philosophy and the Function of Cognition*, Bucharest, Diogene, 1995, p. 124.

*simplu reflex al lui Brahman, deci nici identic cu acesta, nici deosebit de acesta*¹⁸. Blaga reține de la Șankara cele două aspecte ale lui Brahman, anume Brahman determinat (*saguna*) și Brahman nedeterminat (*nirguna*). Brahman, ca spirit suprem, există deopotrivă cu și fără calificări. Separarea nu contrazice principiul unității și se desfășoară în interiorul complexului de semnificații ale dumnezeirii. Blaga accentuează existența – în gândirea religioasă indiană – a unui Dumnezeu personal omniscient, omnipotent, cauză și creator al lumii, numit Ișvara (*Domn*) sau Saguna Brahman, simultan cu existența unui Dumnezeu impersonal, atotpătrunzător, independent, nelegat de vreo altă ființă, numit Nirguna Brahman. Dar chiar și dualitatea *saguna-nirguna* este, în fond, o iluzie, din punctul de vedere al lui Brahman – în conformitate cu învățătura advaitiană, nondualistă – remarcă Blaga. Brahman și Ișvara nu sunt două esențe, ci doar aspecte ale aceleiași entități, Brahman, neexistând nici o deosebire de substanță între ele. Lucian Blaga îl așează pe Șankara alături de Plotin, deoarece ambii afirmă că Dumnezeu este acategorial.

Tezei moniste a lui Șankara, în conformitate cu care există un Brahman nedeterminat, iar toate lucrurile concrete au un caracter „părelnic”, Blaga îi opune mai multe sisteme (*darsanas*) filosofico-religioase ale altor gânditori indieni, fără însă a le detalia, iar pe unele nici nu le mai numește. Pe Vallabha, de exemplu, Blaga îl opune lui Șankara, deoarece aceasta susține existența unică a lui Brahman Saguna. Vallabha îl definește pe Brahman antitetic, precizează Blaga: *...când ca ultimă expresie abstractă a existenței, când ca totalitate a existenței*¹⁹. Brahman are și totodată nu are atribute; el reprezintă simbolic vasul existenței golit de conținut, și totodată vasul existenței plin de toate faptele din lume. Peste interiorul ființei umane, Brahman are rolul de stăpân. Prin venerație, omul ajunge la Brahman cel determinat, la un Dumnezeu personal. În consecință, subliniază Blaga, Vallabha – fie că își dă seama, fie că nu – susține caracterul dublu al lui Brahman, simultan cu și fără atribute. Cea mai violentă reacție din cadrul școlii Vedanta – remarcă Blaga – a fost produsă de dualismul lui Madhva. Potrivit acestuia, Brahman este determinat (*saguna*), cauza lumii, înzestrat cu perfecțiune, mai presus de orice. Cuvintele *Vedelor* îi proclamă slava. El nu se asimilează niciodată cu sufletele individuale, cu sinele (Atman) sau cu lumea. Îndurarea lui îl salvează pe omul supus păcatului, iar eliberarea de suferință depinde de el, deși omul se străduie să se purifice de pasiuni (*vairagya*) prin adorația (*upasana*) lui. Ca martor, credinciosul îl contemplă pe Brahman-Dumnezeu, fără a participa însă la esența lui Dumnezeu. Blaga consideră că viziunea lui Brahman Saguna îl apropie pe Madhva de creștinism în sens teologic, deoarece Madhva construiește prin doctrina sa o teologie a divinității personale în sensul propriu al cuvântului.

Blaga conchide că inzii oferă două soluții problemei raportului dintre sufletul individual și Brahman, și anume:

¹⁸ Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, *ibidem*, p. 237.

¹⁹ *Ibidem*, p. 238.

- a.** fie sufletul individual este iluzoriu (un simplu reflex al lui Brahman);
- b.** fie sufletul individual este și nu este identic cu Brahman (în sens abstract – da; în sens concret – nu).

Brahman este principiul sufletului individual, care, cu cât se „descotorosește” de însușirile ce țin de aparență, cu atât ajunge să se identifice cu sufletul universal, cu Brahman cel ce este esența sa. De aceea, scopul vieții omenești este sublima identificare, stare de fapt propovăduită de *Upanișade*, ca și de Șankara, mai târziu. În concluzie, Lucian Blaga stabilește paradoxurile relative ale metafizicii indiene, pe baza analizei noțiunii de *brahman*, cu trei denotații distincte: **a.** Brahman acategorial (Nirguna Brahman – în viziunea lui Șankara); **b.** Brahman simultan cu toate și fără toate atributele (în viziunea lui Vallabha); **c.** Brahman cu atribute contrare (antinomii metaforice, de fapt, în viziunea lui Madhva).

Blaga conchide că exprimarea dogmatică nu i-a preocupat pe gânditorii hinduși, neinteresați de alcătuirea unui sistem teologic original cu orice preț: *Oricât de îndrăzneț, nici un gânditor indic nu s-a încumetat la formularea dogmatică, deși aveau toate elementele date pentru aventura aceasta spirituală*²⁰.

Analiza substratului filosofic al religiozității hinduse i-a permis lui Lucian Blaga să evidențieze accentul pus pe cunoaștere ca modalitate de înălțare spirituală, prețuită la filosoful vedantin Șankara, după cum reiese din multe locuri ale operei filosofice blagiene. Șankara, ca unul dintre cei mai reprezentativi mistici ai Orientului, este un posibil motiv de inspirație pentru tipurile de cunoaștere distinse de Lucian Blaga în *Eonul dogmatic*. Ca și la Blaga, cunoașterea reprezintă elementul central al sistemului lui Șankara, în care conștiința ultimă, unică simbolizează realitatea supremă, pe Dumnezeu (*Prajnanatma Brahman*)²¹. Cunoașterea lui Dumnezeu nu este creată, nici produsă, ci întotdeauna manifestă, mai precis, revelată²². Există un adevăr empiric, perceput de conștiința empirică și un adevăr absolut, ce conține conștiința identității lui Atman cu Brahman. Șankara disociază între o cunoaștere joasă sau inferioară (*aparavidya*) și o cunoaștere înaltă sau superioară (*paravidya*). Prima este relativă, dar are capacitatea să conducă la înțelepciune, deși este pluralistă, iar în raport cu planul absolut, este o cădere. În schimb, cunoașterea înaltă este monistă, deoarece depășește dualitatea mentală (*dvaita, sarva manas*). Cunoașterea inferioară îl imaginează și chiar îl cunoaște pe Dumnezeu ca personal și chiar întrupat, în chip de Ișvara (*Domnul*); ea este parte din cunoașterea superioară, prin care se ajunge la cunoașterea lui Brahman Nirguna, ca principiu etern și Dumnezeu non-, supra-, trans- sau im-personal.

Se poate induce un paralelism, ca o sugestie, între *cunoașterea paradisiacă* și *aparavidya* și între *cunoașterea luciferică* și *paravidya*. Opoziția profundă între

²⁰ *Ibidem*, p. 240.

²¹ Swami Nikhilananda, *Atmabodha, Self-Knowledge*, Translated from the Sanskrit with Notes, Comments and Introduction, New York, Ramakrishna-Vivekananda Center, 1946, p. 66–68.

²² Olivier Lacombe, *L'Absolu selon Vedanta. Les notions de Brahman et d'Atman dans les systèmes de Chankara et de Ramanoudja*, Paris, Librairie Orientale Paul Geuthner, 1937, p. 218.

cele două tipuri de cunoaștere este exprimată, atât la Blaga cât și la Șankara, în plan axiologic. Ordinea este aceeași, în sensul că demersul epistemic pornește de la cunoașterea paradisiacă, respectiv de la *aparavidya*, pentru a se ajunge la cunoașterea luciferică, respectiv la *paravidya*, într-un registru gradat de la prima la a doua cunoaștere. Există însă o diferență de nuanță, anume că, în timp ce la Blaga cunoașterea paradisiacă se fixează asupra obiectului idealizat, la Șankara *aparavidya* se pliază pe concret și fenomenalitate, utilizând intelectul. Cunoașterea luciferică, la Blaga, se detașează de obiect, spre a se concentra asupra misterului, care, din punct de vedere ontologic, este structural identic tainei din Ortodoxie; *paravidya* însă se desprinde de lanțurile oricărei logici, intenționând transcenderea nu numai a intelectului sau a rațiunii, dar chiar a oricărei cunoașteri. Pe de altă parte, *paravidya*, ca și cunoașterea luciferică, implică celălalt tip de cunoaștere, *aparavidya*, respectiv cea paradisiacă. Despre *paravidya*, Șankara afirmă că este luminoasă, atributul predilect al cunoașterii la Blaga. De asemenea, încărcătura de sens negativ pentru cunoașterea paradisiacă și *aparavidya* și, respectiv, pozitiv pentru cunoașterea luciferică și *paravidya*, constituie o altă solidaritate între sistemele metafizice ale celor doi mari filosofi.

Desigur, *fanicul* și *cripticul* din concepția lui Blaga nu pot fi transpuse cu exactitate peste noțiunile sanskrite, dar ca sens se poate spune despre cunoașterea inferioară (*aparavidya*) că este la îndemâna oricui, asemenea cunoașterii paradisiace, în timp ce cunoașterea superioară (*paravidya*) presupune eforturi îndelungate, dureroase chiar, și constante, ca și cunoașterea luciferică. Calea de a ajunge la Dumnezeu, ca și la Brahman se realizează – după cum se exprimă și Blaga – prin revelație: *Ideea despre Dumnezeu ca ceva criptic revelat transcende planul empiric și imaginar al cunoașterii*²³. Teza este valabilă și pentru gândirea lui Șankara – și prin extensie, pentru hinduism – unde calea de acces la Brahman este revelația obținută după ce omul s-a rupt, prin efort ascetic – *tapas*, tehnici *yoga* –, de lumea fenomenalității.

O altă posibilă analogie este de stabilit între *cenșura transcendentă* din sistemul lui Blaga și funcția categoriei *maya* din sistemul lui Șankara, ambele cu rolul de piedici active în aflarea adevărului.

Marele Anonim reprezintă, la Blaga, elementul metafizic central, la fel ca și Brahman în hinduismul vedantin. Lui Dumnezeu i s-au dat diverse nume, în diferitele credințe ale lumii, tot așa cum și elementul metafizic a primit numeroase denumiri, observă Blaga: *Prin abuz metaforic, imaginația metafizică i-a zis, pe rând când substanță, când eu absolut, când rațiune immanentă, când Tată extramunda, când Inconștient, când Conștiință etc. Oricât de variate, nu există o incompatibilitate absolută între aceste nume date factorului originar*²⁴. Chiar dacă există și sunt admise pluralități de forme și de nume, chiar dacă există varii religii

²³ Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, în Lucian Blaga, *Opere*, vol. 8. *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Minerva, 1983, p. 404.

²⁴ Idem, *Cenșura transcendentă*, *ibidem*, p. 449.

și credințe religioase, totuși, în cele din urmă, religia este una singură, iar Dumnezeu este unul, fiindcă întreaga multitudine de credințe religioase conduce la unitate. Nu există incompatibilitate în varietatea de nume și forme atribuite absolutului, argumentează Blaga. Singura și adevărata realitate este una, Brahman, afirmă în același spirit Șankara.

Nici unul dintre cei doi gânditori nu este preocupat de nume sau de forme, ci de idei. La Blaga, Marele Anonim este un principiu metafizic suprem, nenumit însă *Dumnezeu*, pentru a nu induce confuzia cu noțiunea strict delimitată teologic și dogmatic, autorul preferând o denumire simbolică: *Să-l denumim simplu și cumsecade: Marele Anonim*²⁵. În hinduism, *brahman* ca nume, este o formă neutră, neindividualizată, aspect la care trimite și termenul de „anonim” al lui Blaga, astfel că este pertinentă afirmația că atât Șankara cât și Blaga vin dinspre metafizică spre mistică, în judecățile enunțate despre Dumnezeu-Brahman.

Natura Marelui Anonim transcende *posibilitățile cuprinderii prin rațiune*, subliniază Blaga. De asemenea, potrivit învățăturii upanișadice, rafinată de Șankara, numai pe calea revelației ajunge omul la Brahman, deoarece mijloacele rațiunii se dovedesc ineficiente și insuficiente, fiindcă Brahman nu poate fi nici perceput, nici cunoscut, natura sa fiind inexprimabilă. Lucian Blaga îl numește pe Marele Anonim *centrul creator primar*. Șankara admite existența unui Dumnezeu personal văzut ca principiu prim și origine a lumii, ca atotcreator și atotstăpânitor, numit *Ișvara (Domnul)*, dar care reprezintă, în concepția gânditorului vedantin, aspectul inferior din punct de vedere gnoseologic – dinspre om – al lui Brahman. În sine, Brahman nu numai că posedă cunoașterea ca *Ișvara* și chiar cunoașterea absolută, dar el este însăși cunoașterea²⁶. Blaga afirmă că *Marele Anonim e în posesia unei cunoașteri pozitiv-adecvate și nelimitate, ..., dar care depășește sferele logice ale înțelegerii*²⁷. Efortul luciferic al omului – în nici un fel păcătos, peiorativ sau damnable, ci doar foarte dureros sau chiar tragic – se izbește de cenzura transcendentă, *deși ea constituie de fapt o metafizică a cunoașterii*, pe care Blaga o intenționează a fi *o eventuală doctrină despre Marele Anonim*²⁸. Blaga este mai mult preocupat de doctrina despre cenzura transcendentă și mai puțin de metafizica Marelui Anonim. Șankara, în schimb, pune accent mai mult pe doctrina despre Brahman (*Brahmavada*), și mai puțin pe investigația despre *maya (mayavada)*²⁹.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Șankaracarya, *Upadesa Sahasri*, XVII, 61, trad. rom. Florina Dobre și Vlad Șovărel, București, Herald, 2001, p. 121.

²⁷ Lucian Blaga, *Censura transcendentă*, *ibidem*, p. 523 sq.

²⁸ *Ibidem*, p. 539.

²⁹ *Maya*, cuvânt sanskrit compus din răd. verb. *ma-*: „a măsura, a proiecta, a produce, a crea”; și răd. nom. *-ya*: elementul prin care obiectelor li se dă o formă specifică; sensul comun este de *iluzie*, dar și *ceea ce produce aparență*; este puterea lui Brahman care îl desemnează, îl ascunde și îl deformează; conform filosofiei Advaita, este principiul imposibil de definit, cauza manifestării iluzorii a universului – John Grimes, *Dicționar de filosofie indiană*, trad. Liliana Donose Samuelsson, București, Editura Humanitas, 1999, p. 157.

Numit de către Blaga *centru metafizic*, Marele Anonim este totuși altceva decât lumea, întrucât este dincolo de lume, ca o existență căreia i se datorează orice altă existență. La Șankara, Brahman reprezintă ființa. Unul din versetele din *Brahmasutra* subliniază caracterul omniscient al lui Brahman și, îndeosebi, faptul că el este cauza lumii, dar și a revelării *Vedelor*, prin faptul că este originea tuturor ființelor, corporale, spirituale și mentale. Lucian Blaga asociază Marelui Anonim attribute ca: „infini”, „absolut”, „atotputernic”, „atotcreator”, „plenitudine” etc., determinări ce corespund conceptului de *brahman* în hinduismul vedantin. Marele Anonim este *un tot unitar de o maximă complexitate substanțială și structurală, o existență pe deplin autarhică, adică suficientă sieși*³⁰, definiție ce include sensurile date lui *brahman* de către Șankara. Marele Anonim, ca și Brahman, are capacitatea de a se reproduce la infinit, fără a se istovi, fără ajutor din afară, fiindcă inepuizabilitatea se găsește în natura sa.

Toate formele din lume sunt manifestări ale lui Brahman. Marele Anonim generează *toturi divine egale cu el însuși*³¹, generând astfel *diferențialele divine* – minimum substanțial –, purtătoare ale unei structuri virtuale monadice sau fractali ai Marelui Anonim. Identitatea dintre parte și întreg este un principiu formulat și argumentat de Șankara, atunci când vorbește de comunitatea de destin a lui Atman cu Brahman. După Blaga, menirea omului este să urce din nou panta decadenței cosmice, spre a restaura unitatea primordială prin mijlocirea stărilor de extaz – o imagine specifică hinduismului, unde unitatea supremă Brahman-Atman este o constantă.

Există însă o diferență esențială între gândirea lui Blaga și viziunea ascetului vedantin, anume că Blaga postulează că Marele Anonim, pentru a salva centralismul existenței sale, pune obstacole în calea omului către substanța misterului. Accesul omului la esența Marelui Anonim are loc cu prudență și atenție, fiindcă altfel întregul proces ar degenera într-o anarhică descentralizare a existenței. În hinduismul șankarian, omul poate ajunge în mod real la identitatea supremă cu Brahman-Dumnezeu, fără alte condiții decât respectarea principiilor vedantine și a disciplinei psiho-mentale derivate. În sistemul lui Blaga, omul devine concurent al Marelui Anonim prin tendința imperioasă de a-l revela, față de care Marele Anonim se comportă ca un Trickster înstăpânit în Casa Domnului, astfel că, aspirației omului de a deveni Dumnezeu, Marele Anonim îi răspunde punându-i piedici, ispitindu-l, fascinându-l cu iluzii ale esenței sale, pentru a-și salva centralismul existențial, oferindu-i *revelații disimulate*, cu metodele specifice unei cenzuri: *De vreme ce cenzura aceasta își are centrul inițiator dincolo de orizontul nostru cromo-spațial, o numim **censură transcendentă***³². Astfel este împiedicată orice cunoaștere individuală absolută. Cenzura transcendentă este aplicată de către Marele Anonim ființei umane și întipărită

³⁰ Lucian Blaga, *Diferențialele divine*, în: *Opere*, vol. 11, București, Editura Minerva, 1988, p. 67.

³¹ *Ibidem*, p. 69.

³² Lucian Blaga, *Censura transcendentă*, *ibidem*, p. 451.

structural cunoașterii individuale în toate modurile ei, în condiția actuală, pentru a apăra misterele existențiale de a fi cunoscute de altcineva decât de sine însuși³³.

În hinduismul lui Șankara, prin *maya* este înfățișat Brahman într-o proiecție iluzorie a lumii, în care nemăsurabilul Brahman apare ca măsurat. Fenomenologia *mayeri* ar consta în incognoscibilitatea relativă a miracolului, în *camuflarea sacrului în profan*, conform lui Eliade³⁴. Nu există mântuire în *maya*, după cum nu există libertate „dincoace” de cenzura transcendentă. Suprema libertate spirituală este „dincolo” de ea, în Marele Anonim, după cum eliberarea absolută se obține în Brahman. *Maya* nu face parte din ființa lui Brahman, ci este o vrajă produsă de Brahman prin mijloace magice, este magia sau beatitudinea ființei lui Brahman și este exterioară ființei lui Brahman, după cum cenzura transcendentă este exterioară Marelui Anonim. *Maya* – ca și cenzura transcendentă în raport cu Marele Anonim – nu afectează în nici un fel nici libertatea, nici integritatea lui Brahman, deși este sădită în natura ei tendința de a întuneca și oculta spiritul. Așa cum *maya* este condiționată de Brahman, la fel cenzura transcendentă depinde de Marele Anonim, ambele fiind piedici, obstrucții, văluri în calea omului în drum spre absolut. În acest scop, *maya* îmbracă forma neștiinței, a ignoranței (*avidya*), care tulbură vederea esenței supreme, iar cenzura transcendentă ia forma nedesăvârșirii cunoașterii, a revelațiilor disimulate. În afara imperiului *mayeri* se află numai Brahman, asemenea Marelui Anonim, asupra căruia nu acționează cenzura transcendentă. *Maya*, ca și cenzura transcendentă, este simultan pozitivă și negativă, prin faptul că atrage și, în același timp, alterează cunoașterea. Caracterul ei pozitiv ține de natura ei de potență virtuală, de energie a manifestării, de *șakti*³⁵ a lui Ișvara, ca putere creatoare de cosmos aflată la baza lumii. *Maya* ca *șakti* – în *Purane*, *Șakti* este soața lui Șiva ca potență volitivă, aspectul lui dinamic, iar în tantrism este zeița supremă, forța misteroasă (*acintya*), cauzală (*karana*) și naturală (*sahaja*), produsă (*adheya*) de Brahman prin cuvânt (*pada*), prezentă în toate ființele umane sub forma potențialului de energie latentă (*kundalini-șakti*). Caracterul negativ al *mayeri* ține de identitatea ei cu ignoranța (*avidya*) și o apropiere de sensul conceptului *censură transcendentă*, ca obstacol în calea cunoașterii.

Intervine însă o diferență esențială între *maya* și cenzura transcendentă: *maya* poate fi depășită prin cunoaștere superioară (*paravidya*), cenzura transcendentă, nicicum și niciodată.

Atât la Blaga cât și la Șankara, accentul nu este pus pe cenzura transcendentă sau pe *maya*, ci pe relația cu Marele Anonim, respectiv cu Brahman. *Maya* iese din Brahman și dispare în Brahman pentru toate ființele, pe când Marele Anonim creează cenzura transcendentă (cel puțin sau numai) în raport cu omul, fără a o mai

³³ *Ibidem*, 452.

³⁴ Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*, ed. a II-a, trad. Brîndușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 2000, p. 137.

³⁵ Sarvepalli Radhakrishnan and Charles A. Moore, (eds.), *Indian Philosophy*, fifth impression, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1973, p. 530.

retrage vreodată, ci doar glisând-o. Cenzura este transcendentă condiției umane, pe când *maya* este imanentă, dar dobândește și sensul de cale de la lume la Brahman, deopotrivă dezvăluire și obstacol, discurs, cuvânt și limbaj despre Brahman, care, prin chiar faptul desemnării, îl manifestă și îl ocultează pe Brahman. Cenzura transcendentă are funcție pozitivă numai față de Marele Anonim, căruia îi protejează misterul existențial de orice atingere umană, care ar afecta echilibrul universal.

Într-un paragraf magistral din *Cenzura transcendentă*, numit metaforic *Ontologia censurii*, Blaga afirmă apoftegmatic că adevărurile își au obârșia în perfecțiunea lui Dumnezeu, iar erorile în imperfecțiunea umană³⁶ și continuă cu distincția dintre cunoașterea individuală și cunoașterea divină, între care există o permanentă trecere, dar numai de la divin la uman, fiindcă cenzura transcendentă obține cunoașterea desăvârșită a Marelui Anonim. Cenzura transcendentă are o singură fisură sau fantă, anume, după expresia lui Blaga, *ideea de mister e singura idee care sparge sau, mai bine zis, trece frontul censurii transcendente*³⁷. Marele Anonim a pus în om *îndemnul irevocabil spre adevăr, îndemn întemeiat în însăși natura cunoașterii, dar prin cenzura-i transcendentă ni-l refuză. Suntem categoric îndemnați spre – și categoric opriți de la unul și același lucru. Ce rost are așezarea noastră între prietenii acestui imperativ și frânele acestui refuz – e greu de spus*³⁸.

Omul tinde spre Marele Anonim dar cenzura transcendentă îi stăvilește avântul. În viziunea hindusă a lui Șankara, omul se găsește permanent între Brahman și *maya*, înlănțuit de *maya* în drum spre absolut, cu precizarea că hindusul poate depăși „viclenia” *mayei* și se poate contopi cu Brahman. Diferența capitală dintre gândirea indiană și concepția lui Lucian Blaga este diferența dintre o gândire mistică și una filosofică.

³⁶ Lucian Blaga, *Censura transcendentă*, *ibidem*, p. 471.

³⁷ Lucian Blaga, *Censura transcendentă*, *ibidem*, p. 491.

³⁸ *Ibidem*, p. 542.

VALORI ALE INOVAȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII ÎN SISTEMUL EDUCAȚIONAL¹

SORIN MITULESCU

1. SOCIALIZARE ȘI DEZVOLTARE PRIN INOVARE

În principiu, **socializarea și inovarea** sunt două procese de sens opus. Primul asigură transmiterea cunoștințelor, valorilor, deprinderilor pe care societatea le-a acumulat și le-a sancționat ca fiind utile, către noile generații. Transmiterea capitalului cultural asigură menținerea unei societăți. Inovarea este procesul prin care se asigură dezvoltarea, se creează noi cunoștințe, noi valori, noi tehnici, ca răspuns la provocările mediului și nu numai. Adesea acestea vin în contradicție cu vechile modalități de a funcționa, de a răspunde.

Ce se întâmplă însă într-o societate bazată pe cunoaștere, în care experiența indirectă obținută prin educație este predominantă, iar creativitatea, singura modalitate de a dobândi succesul?

Părerile cu privire la rolul educației în stimularea capacităților creative ale indivizilor au fost și continuă să fie împărțite și diverse. Cele mai ilustre nume din literatura dedicată creativității au opinat cu o pronunțată doză de scepticism privitor la capacitatea educației – cel puțin în modalitățile sale clasice, convenționale – de a stimula creativitatea. Alex Osborn, părintele *brainstormingului*, aprecia că educația nu este pentru creativitate un factor vital: mulți tineri temeinic instruiți sunt din punct de vedere creativ sterili, pe câtă vreme alții obțin rezultate remarcabile în pofida absenței instrucției clasice. ... Metodele de învățare (practice în sistemele educaționale – n.ns., S.M.) tind a favoriza dispozițiile critice în detrimentul capacităților noastre imaginative. În plus, creșterea specializării a provocat o slăbire generală a ingeniozității. Programele educative se caracterizează prin acumularea de vaste cunoștințe, în detrimentul impulsului creativ: or, atare programe ar trebui să încurajeze imaginația, în loc de a o frâna, deoarece creația ideilor reclamă adesea un entuziasm aproape irațional².

¹ Acest articol a fost realizat în cadrul contractului de cercetare PP1/2002 finanțat de Ministerul Educației și Cercetării, Programul CERES.

² Alex Osborn, *Applied Imagination: The Principles and Procedures of Creative Thinking*, New York, Charles Scribner's Sons, 1953.

Într-o faimoasă previziune, A. Huxley a ironizat spiritele prefabricate: împotriva invaziei de minciună și mit, trebuie să întărim puterea de a refuza, fără de care nu există morală și nici inteligență. Libertatea nu se studiază, dar educația o pregătește. Libertatea, ca toate lucrurile omenești, nu funcționează realmente decât pe fond de obișnuințe dobândite³.

Demersurile recente, care vizează dezvoltarea inițiativei tinerilor, scot în evidență relația cauzală dintre dezvoltare și socializare, relevantă în planul asimilării unui limbaj și a modului generativ de folosire. În planul conținutului vieții de relație, prioritatea o are implementarea de planuri, orientarea și reglarea activităților în timp, probarea eficienței, autoîncrederii în propria capacitate de a se afirma în societate, operarea productivă cu mijlocele verbale⁴.

Se degajă ideea că educația, chiar dacă nu poate face prea mult în a stimula creativitatea, poate pune bazele unei culturi a libertății. Și, în plus, educația nu trebuie să frâneze manifestarea normală a potențialului creativ.

2. EDUCAȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN SPAȚIUL EUROPEAN

Uniunea statelor europene de până la recentul val de extindere se baza pe solidaritatea instituită la finalul războiului, întemeiată pe **libertate individuală, stat de drept și justiție socială**. În contextul diversității culturale specifice spațiului european, singurele certitudini ar trebui să rămână și în perspectiva lărgirii, în opinia analiștilor, **flexibilitatea și caracterul permanent deschis al spațiului european**, convingerea că nu există o listă precisă de valori europene și respectul pentru moștenirea culturală europeană în toată bogăția, varietatea și diversitatea ei. Stimulând descentralizarea, solidaritatea liber asumată a cetățenilor, inițiativa cetățenească, **noua Europă are nevoie de oameni cu o capacitate ridicată de a genera idei noi și totodată de a le pune în practică. Aceasta ridică o serie de noi provocări în fața politicilor educaționale**. Se recunoaște astfel, încă o dată, importanța strategică, în economia noului sistem geopolitic, a unor direcții complementare de dezvoltare. Printre acestea, rolul educației, culturii, inovației tehnologice este de o maximă importanță.

La începutul actualului deceniu, Europa se confruntă cu o serie de probleme rezultând din **funcționarea deficitară a sistemelor educaționale**. Deși nivelul general de instrucție este în creștere, se menține un segment destul de numeros al tinerilor care nu fructifică posibilitățile de instrucție superioară oferite. Mulți nu continuă studiile după primul ciclu universitar, lăsând

³ Apud Jean Marie Domenach, *Propaganda politică*. Institutul European, 2004, p. 148.

⁴ Vezi Zilewicz, E.P., *Cognitive Styles: Strengths and Weaknesses when Using Creative Problem Solving*, State University College, Buffalo, N.Y., 1986, Isaksen, S.G., & Puccio, G.J., *Profiling creativity: A Position Paper*, Paper presented at the 1992 International Creativity and Innovation Networking Conference, Greensboro, Center for Creative Leadership, N.C., 1992.

oarecum neîncheiat proiectul lor de formare profesională. Se manifestă, încă, o mobilitate scăzută a cadrelor didactice și a studenților. Puține parteneritate se leagă între instituțiile de învățământ. Competențele atât de importante în ce privește tehnologia informației întârzie să se generalizeze. La fel și competențele lingvistice.

Pentru a asigura o dezvoltare durabilă și eficientă, pregătirea teoretică și practică a tineretului este crucială.

Încă de la începutul anilor '90, o dată cu semnarea Tratatului de la Maastricht, Uniunea Europeană a căutat să pună de acord dezvoltarea proceselor educaționale din țările membre cu setul de valori și de obiective generale asumate. Memorandumul asupra Învățământului Superior din 1991 identifica 4 arii critice pentru dezvoltarea viitoare a învățământului:

1. participarea și accesul;
2. parteneriatul cu viața economică;
3. educația continuă și învățarea deschisă la distanță, care să asigure o cât mai facilă mobilitate ocupațională pe tot parcursul carierei;
4. dimensiunea europeană.

Dacă participarea la învățământul superior la nivelul Uniunii se află în creștere⁵, celelalte obiective se dovedesc mai greu de atins.

Pentru a-și asigura, până în 2010, locul fruntaș în competiția economică mondială, Uniunea Europeană a pregătit o nouă strategie de dezvoltare care încurajează economia bazată pe cunoaștere. Având la bază cel mai prețios factor – capitalul uman – UE și-a stabilit ca obiectiv pentru această decadă transformarea în cea mai competitivă și dinamică economie, capabilă de o creștere susținută, cu locuri de muncă mai multe și mai bine plătite și cu asigurarea unei coeziuni sociale sporite. Această strategie, de la Lisabona (după numele capitalei în care s-a luat în anul 2000 această decizie), urmărește să pună în valoare sistemul educațional european, capacitățile profesionale ale cetățenilor Uniunii, noutățile tehnologice dezvoltate în Spațiul European de Cercetare și Inovare. Mai recent, se constată ca o neîmplinire a dezvoltării proiectului european că scopurile formulate cu câțiva ani în urmă de Consiliul de la Lisabona – până în 2010 Europa să devină cea mai competitivă regiune economică, să ajungă la o rată a ocupării forței de muncă aptă să susțină creșterea, să dobândească prosperitate și justiție socială – au dispărut de pe agenda publică. Nu numai că obiectivele de la Lisabona au fost depășite de evenimente, dar ele nu au funcționat în folosul sporirii coeziunii europene⁶.

⁵ Mai mult decât o dublare a efectivelor între 1975–1976 și 1996–1997. Cel mai avântat ritm l-au cunoscut țările intrate mai recent în organizație: Spania, Portugalia, Irlanda, Grecia.

⁶ Cf. raportului prezentat de grupul de reflecție asupra dimensiunii intelectuale și culturale a Uniunii în procesul de extindere (K. Biedenkopf, B. Geremek, K. Michalski, M. Rocard). Vezi textul raportului publicat în revista „Dilema veche”, 2005, nr. 8.

3. EVALUAREA SISTEMULUI EDUCAȚIONAL ROMÂNESC

Carențe majore ale organizării și funcționării sistemului de învățământ au făcut ca *reforma învățământului să devină o prioritate strategică a reformelor perioadei de tranziție*. Anul 1990 a găsit învățământul românesc prea puțin capabil să stabilească corelații suficient de exacte și flexibile între palierele educaționale și cererea de noi calificări și competențe din economie. Trecerea la o economie de tip concurențial a impus regândirea sistemului educațional din perspectiva adaptării competențelor și specializărilor la reperele noului tip de economie și societate, inclusiv reconsiderarea rolului educației în ce privește impactul economic al acesteia.

Se apreciază că reușita sau eșecul reformei sistemului de învățământ depinde și de *schimbarea mentalităților*. În absența unor reconsiderări a credințelor, convingerilor și atitudinilor împărtășite de membrii instituțiilor școlare, schimbările profunde și plenare promovate la nivel administrativ sau curricular riscă să nu antreneze reconsiderarea rolurilor învățământului în societate, existând chiar pericolul de a se reveni la vechile structuri. Desigur, schimbarea mentalităților este un proces dificil și de durată, dar cu efecte notabile, pe termen lung, asupra performanțelor instituției școlare.

4. TRADIȚII DE RIGIDITATE

În toate țările foste comuniste din Europa Centrală și de Est, sistemele educaționale erau, la momentul 1989, construite și adecvate în mod special nevoilor caracteristice economiilor centralizate reflectând existența monopolului absolut al statului în educație. Lipsa de preocupare pentru eficiența învățământului și pentru calitatea indivizilor școlarizați era caracteristică acestui tip de societate. Sistemul de învățământ prezenta caracteristici de natură a diminua substanțial capacitatea de performanță și mai ales stimularea creativității:

- *egalitarism*, performanțele individuale nu beneficiază de cadrul necesar afirmării și răsplătirii acestora; nu se încuraja competiția și nu se favoriza înnoirea; exprimarea socială a personalității individuale era minimală;

- *colectivism*, ilustrat prin îngrădirea traseelor individuale de pregătire; având ca rezultat depersonalizarea, înăbușirea inițiativei și a diversității, accentuarea deficitelor de motivație și a mentalităților ce blochează creativitatea, pluralismul și deschiderea;

- *învățământ reproductiv, necreativ*; învățământul românesc transmite cunoștințe, dar nu este pregătit suficient pentru producerea acestora, având ca scop mai degrabă reproducerea de către elev sau student a cunoștințelor, decât utilizarea și valorificarea lor, pentru stimularea creativității și a înnoirii;

– *centralism birocratic*, sistem în care aproape toate deciziile sunt adoptate numai de sus în jos datorită presupusei incapacități de autogovernare a nivelului ierarhic inferior; predomină fluxurile comunicaționale verticale în detrimentul celor orizontale, iar comunicarea cu exteriorul este ignorată;

– *tratarea elevilor și studenților mai degrabă ca produse, decât ca actori activi sau clienți ai instituțiilor*; organizarea învățământului asigură mai degrabă satisfacerea unor nevoi instituționale ale birocrăției sistemului decât a nevoilor clienților acestuia, fapt reflectat de dezinteresul față de cererea educațională a diferitelor grupuri de clienți ai școlii;

– *paradigma producției școlare de masă*, reflectată în principal de inadecvarea ofertei de educație la nevoile diferiților beneficiari și ignorarea alegerilor exercitate de elevi sau de alți actori ai educației; lipsa autonomiei școlilor și ruptura dintre școală și comunitate, dintre școală și viață (piață).

Actuala reformă a învățământului pregătește intrarea în secolul XXI, secolul cunoașterii și al învățării, dominat de cercetare, inovație, creativitate. Învățământul românesc prezintă premisele unui învățământ de tip european prin *sistemul de valori pe care le promovează, prin tipul de instituții educative pe care se străduiește să le consolideze, prin predilecția pentru cultură și educație interculturală și prin calitatea elitelor pe care le formează*⁷. Și totuși, unele evaluări externe au arătat decalaje importante în pregătirea tinerilor din țara noastră⁸.

Educația se află pe un drum al tranziției, de la o formulă de reformă la alta, ajungându-se la parametri ce indică o durată medie de școlarizare de circa 8,3 ani, o speranță de viață școlară de circa 10 ani, un grad de alfabetizare de 96–97% (ceea

⁷ Novak Cornelia; Jigău Mihaela (colectiv), *Cartea albă a reformei învățământului*, București, Editura Alternative, 1998, p. 28.

⁸ Programul pentru Evaluarea Internațională a Elevilor după criterii ce țin de nivelul de înțelegere în lectură, competențe în domeniul matematicii și în cel al științelor, care își propune să răspundă și la întrebarea „Cât de bine sunt pregătiți tinerii adulți să facă față provocărilor viitorului? Ce deprinderi posedă aceștia, capabile să le faciliteze capacitatea de adaptare la schimbarea rapidă a societății? a arătat un loc deosebit de modest ocupat de elevii români. Programul se aplică într-un număr de 42 de țări printre care și România, prin evaluarea directă a unui eșantion național de elevi aflați la vârsta de 15 ani. Locul ocupat de elevii români în clasamentul realizat în urma acestei evaluări este destul de modest – 34 din 42 de țări. Scorul total înregistrat este de 432 față de media de 500 la nivelul țărilor OECD. Prin scorul general înregistrat ca și prin scorul fiecăreia dintr-ecele trei componente, România este depășită de toate țările europene cu excepția Albaniei, situându-se numai înaintea unor țări din America de Sud cum ar fi Brazilia sau Mexic (Cf. PISA. *Programul Internațional OECD pentru evaluarea elevilor*, București, 2002). Pe primul loc al clasamentului întocmit prin Programul pentru Evaluarea Internațională a Elevilor se găsește Finlanda, țară care ocupă un loc fruntaș și între țările cu cea mai bună performanță de stimulare a inovației (*Delivering Lisbon: Reforms for the Enlarged Union, The Report from the Commission to the Spring European Council*; http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/pdf/COM2004_029_en.pdf).

ce înseamnă circa 900 000 de membri ai societății în situația de a fi analfabeți), o scădere a ratei brute de cuprindere în învățământ etc⁹.

Modul în care este concepută misiunea școlii la noi arată o persistență a opoziției sistemului de a se deschide spre diferite grupuri de *consumatori* de educație. Una din caracteristicile culturii organizaționale dominante este mentalitatea că școala funcționează pentru a satisface cerințele statului. Clienții propriu-ziși ai școlii sunt fie priviți de sus, cu disprețul caracteristic oricărei birocrății guvernamentale, a cărei existență este independentă de satisfacerea preferințelor celor pe care trebuie să-i deservească: *părinții nu trebuie să se amestece, pentru că sunt incompetenți în materie de educație*, fie sunt excluși cu desăvârșire: *școala este o instituție a statului, nu o întreprindere care oferă servicii unor contribuabili, a căror cerere ar trebui luată în considerare*.

Abandonul școlar și rata crescândă a dezinteresului față de școală al elevilor și părinților cuantifică falimentul unui *pattern cultural* care refuză acestora dreptul de a-și impune propriile alegeri educaționale. Înlăturarea acestor deficite presupune o *filosofie a școlii* centrată pe absolvenți, receptivă la nevoile acestora, capabilă să pună în valoare toate tipurile de capacități creative ale elevilor și studenților participanți la procesele educaționale și de instruire. Ca element esențial, *nici un sistem de învățământ nu poate spera că va duce la creșterea posibilităților de alegere, a autonomiei și responsabilității în societate, fără a dobândi mai întâi el însuși aceste caracteristici*.

O cercetare realizată în 2003 de un colectiv din Agenția Națională pentru Sprijinirea Inițiativei Tinerilor a urmărit să evidențieze dacă sistemul de învățământ și-a asumat valorile inovației și creativității¹⁰, specifice societății bazate pe cunoaștere.

5. PUNCTE TARI ALE SISTEMULUI

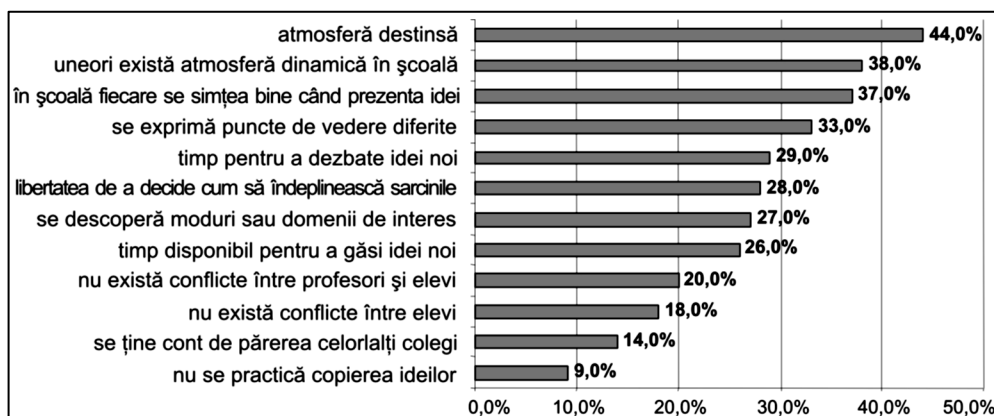
Din analiza comparativă a itemilor selectați pentru a operaționaliza calitatea climatului creativ din învățământul românesc (vezi graficul 1), am putut stabili care sunt indicatorii cel mai bine apreciați de beneficiarii sistemului. Din seria de 10 indicatori aleși pentru a exprima calitatea climatului, *atmosfera destinsă* din interiorul școlii se constituie ca principalul *punct tare* al sistemului. Relațiile între elevi și profesori par să permită operarea cu metode și strategii personale, nestandardizate. În contextul stimulării creativității, această caracteristică poate

⁹ Sursa: Rapoartele naționale ale dezvoltării umane, 2000–2004, Învățământul în România. Date Statistice, INS 2004, Calcule pe baza datelor din: Anuarul Statistic al României 2000–2004, Informații statistice: evoluția principalelor fenomene demografice în trim. I 2005, INS 2005 Învățământul primar și gimnazial la începutul anului școlar 2004/2005, Învățământul liceal la începutul anului școlar 2004/2005, Învățământul profesional, postliceal și de maiștri la începutul anului școlar 2004/2005, Învățământul superior la începutul anului școlar 2004/2005.

¹⁰ Sondajul a fost realizat de CURS SA în perioada 16–30 noiembrie 2003, pe un eșantion probabilistic de 1100 persoane în vârstă de 15–29 de ani, cu o marjă de eroare de +/- 2,9%.

reprezenta un avantaj. Totodată însă, se poate constitui și într-un obstacol în calea modificărilor sau reformei sistemului către proceduri mai adaptate cerințelor.

Grafic nr. 1

6. PUNCTE SLABE

Ceea ce pare că lipsește cel mai mult în climatul școlii românești este recunoașterea meritului personal și dreptului de proprietate asupra ideilor originale pe care elevii le emit. Foarte mulți subiecți (86%) susțin că în școală există obiceiul copiatului. Se pare că s-a constituit în acest sens chiar o tradiție culturală, cu efecte esențiale asupra societății.

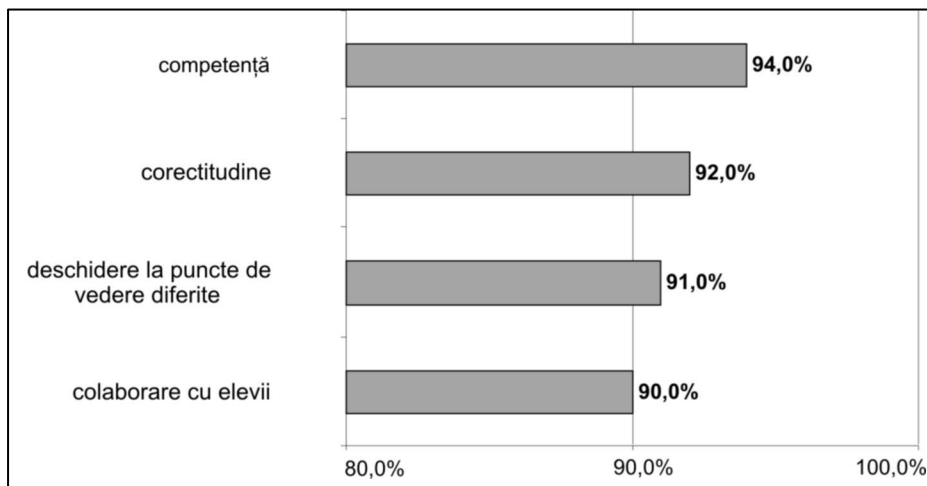
Un alt element insuficient dezvoltat în cadrul școlii românești este comunicarea pe orizontală. Pentru stimularea creativității este important ca elevii să poată comunica, nu doar cu profesorul, ci și între ei. Ne referim aici nu la relațiile de prietenie care se pot institui între elevi, ci la împărtășirea de informații și colaborare pentru diferite domenii de cunoaștere.

După cum sunt abordate în *Cartea Albă a reformei învățământului*, principalele probleme ale personalului didactic din România se consideră a fi:

- deficitul de statut social,
- deficitul de profesionalizare,
- deficitul de informare,
- deficitul de comunicare și participare.

Dacă ameliorarea sau rezolvarea primelor două poate fi imaginată pe termen scurt, prin strategii adecvate de descentralizare a sistemului de învățământ, problema deficitelor de statut și de profesionalizare necesită măsuri de politică educațională pe termen mediu și lung. Graficul nr. 2 ne arată că, atunci când beneficiarii sistemului de educație își exprimă anumite critici, ei nu au în vedere atât competențele profesionale ale cadrelor didactice, cât capacitatea acestora de comunicare, rolul lor de catalizatori ai unor procese creative și inovative.

Grafic nr. 2
Profilul profesorului

7. EVALUĂRI EXPRIMATE DE SPECIALIȘTI DIN SISTEMUL DE ÎNVĂȚĂMÂNT

Opiniile unor cadre didactice din învățământul liceal exprimate cu diferite prilejuri ¹¹ dau seama de punctele slabe ale sistemului, dar evidențiază și interesul actorilor din sistem pentru noile forme ale profesiei lor:

Nu trebuie să ne îndepărtăm de ceea ce se întâmplă efectiv în clasă și am dori să recâștigăm acest teren al implicării profesionale. Meseria de profesor nu înseamnă doar să-ți faci orele, înseamnă implicare și colaborare cu celelalte discipline (profesor liceu).

Nu doar ca transmitere a unui set de cunoștințe, ci ca formare de deprinderi, urmărindu-se transpunerea lor în activitățile practice, de exemplu, inițierea de proiecte în folosul comunității.

Încercând să-i determin pe elevi să fie mai implicați în ceea ce se întâmplă în jurul lor, unii dintre ei au refuzat orice fel de implicare, considerind că viitorul lor nu este aici, că au o singură viață de trăit și că nu merita să facă efortul să încerce să schimbe ceva (profesor liceu).

Noi trebuie să învățăm să scoatem pe piață nu specialiști, ci oameni care știu să citească un text, să-l înțeleagă, să-și susțină argumentat o idee. Tinerii noștri au fost învățați să mestece cartea și nu să o digere. Profesorul dicta comentariul, copilul îl scria frumos, se ducea acasă, îl învăța pe de rost, venea la școală, îl spunea ca pe o poezie și primea notă. Nu mai funcționează, cred, un asemenea

¹¹ Opinii consemnate într-o dezbatere organizată și publicată de revista „Observatorul cultural”, 2004, nr. 5 (Moderator Monica Onojescu).

sistem. Cu toate ca sunt destui profesori care mai fac lucrul acesta și în momentul de față.

Să evităm o falsă comunicare cu elevii (profesor liceu).

Există o discrepanță între ce face profesorul care respectă în orele lui spiritul programei, care – trebuie să recunoaștem – pune în prim-plan adaptarea elevului la prezent și ce se evaluează când elevul termină opt clase sau termină liceul. Profesorul îl învață pe elev să înțeleagă, să comunice, să-și argumenteze o opinie, iar la testul de intrare în liceu sau la bacalaureat i se cere să reproducă lucruri învățate cam în aceeași manieră ca acum douăzeci de ani. Într-o astfel de situație este firesc ca elevii să ajungă la concluzia că profesorii buni sunt cei care le dictează, cei care le cer să recite lecția învățată pe de rost, deoarece criteriile de notare favorizează tocmai un astfel de învățământ reproductiv. Sau apare și o altă situație. Elevul știe că e bine ce face în clasă când i se dezvoltă creativitatea, gândirea, dar la un examen spune ceea ce știe că se notează, deci tot ce poate găsi în orice carte de comentarii și învață pe de rost (profesor de liceu).

Proba de creativitate la examenul de admitere: primim între 600 și 800 de lucrări ale candidaților la jurnalism, la proba de creativitate. ... Peisajul este absolut debusolant și, probabil, este expresia acestei schizofrenii de care vorbești înainte. Candidații, chiar dacă sunt olimpici, chiar dacă citează din Genette, nu știu să scrie o poveste într-o pagină. Scriu „floricele pe câmpii” de o platitudine definitivă. Acum doi-trei ani, au avut de compus o povestire după o fotografie cu trei personaje. Din aproape mia de oameni câți au fost atunci, peste 60% au scris o poveste cu alungarea din paradis. Toate lucrările erau identice, parcă erau xeroxate. Asta este o parte a problemei, a doua parte este alfabetizarea funcțională (profesor învățământ superior).

Atunci când elevul devine student, trebuie să o iei cu el de la început (profesor în învățământul superior).

Timp de 12 ani, copilul stă în școală atâtea ore, perioadă în care mulți dintre noi ne străduim să ne facem meseria cât mai bine. Nu ne ducem la școală funcționărește: am ore de la opt la două, vin la școală la opt fără un minut și plec imediat după ce sună. Mulți dintre noi nu facem parte din această categorie și totuși efortul nostru nu se regăsește nicăieri pe traseu. Nu se regăsește nici în examene, nici în „produsul” pe care îl preiau colegii noștri mai târziu. Unde se pierde acest volum imens de muncă și de pregătire al profesorului și cu ce rămâne elevul care face și el un efort? Așa cum spunea mai devreme colega mea, un copil de clasa a VIII-a, dacă ar putea fi monitorizat din punct de vedere al efortului, cred că ar trebui pensionat pe la 15–16 ani (profesor de liceu).

Un proiect despre cultivarea valorilor și atitudinilor în Statele Unite: cercuri de lectură la care participă alături de profesori și elevi, părinți și alți membri ai comunității locale, descoperind împreună nu numai mesajul estetic, ci și pe cel civic, pentru că operele care au rezistat s-au adresat întotdeauna individului care era în același timp și om al cetății (profesor de liceu).

Tot mai mulți profesori se alătură unor **proiecte educaționale alternative**, cel mai adesea în cadrul unor structuri neguvernamentale: în momentul de față, fiind și eu și soțul meu profesori universitari, unul la jurnalism și unul la teatru, am fost aspirați de un grup minuscul format din patru studenți și conducătorul lor, un regizor, încă, foarte tânăr care a terminat la Cluj și care, acum doi ani, s-a apucat și a făcut câteva producții de teatru alternativ prin subsoluri. Au făcut niște mici proiecte de genul acesta cu succes, în Cluj, care este un oraș universitar și care are o plajă de public informat. Ei s-au gândit acum vreo doi ani să pună la cale o fundație pe care au și înființat-o. Pe noi ne-au aspirat pentru că începuseră să-și construiască proiectele și pentru că șeful lor ne-a convins că are o viziune interesantă și multă energie, în România, unde oboseala de a muta un ac dintr-un loc în altul este atât de mare, încât ți se tocesc foarte repede aceste disponibilități. ... Ne-a chemat, pentru că noi avuseserăm deja o experiență de natură alternativă a unei alte asociații, de la Tg. Mureș, pe care o **căsătoriserăm**, ca să zic așa, cu alte grupări, din București și din Cluj. Și atunci ne-au zis că **din ce faceți și din ceea ce ați scris, evident, sunteți interesați de aceleași probleme de natură socială și estetică, nu vreți să voluntariați la ce facem noi ?** Eu am fost destul de suspicioasă cu voluntariatul, tocmai datorită faptului că experiența de la Tg. Mureș a fost una cumplit de obositoare și, până la urmă, s-a spart, cu toate că a făcut un pic de istorie. Au fost două festivaluri internaționale, cinci numere de revistă care arătau spectaculos – revistă de tip carte. Dar știu din experiență că, cel puțin în România acestui moment, de la un grad de maturitate încolo, experiențele de tip voluntariat sunt pe termen scurt. În cel mai bun caz, pe termen mediu. Cu toate astea, am intrat în joc (profesor învățământul superior).

Formările care se fac la nivelul asociației sunt foarte importante, pentru că merg numai pe metode participative, care eficientizează munca în clasă (profesor de liceu).

Aceasta în situația în care trebuie să fim și evaluatori naționali. Lucrurile s-ar simplifica, iar evaluarea și ierarhizarea elevilor s-ar face mult mai corect și fără atâtea contestații, dacă ar exista și la noi, ca în alte țări, un corp de specialiști – psihologi, sociologi, profesori de diverse discipline – pregătiți să elaboreze probele pentru examene și să facă cu adevărat o evaluare națională. Din păcate, noi, profesorii de română, suntem copleșiți de conținuturile programelor, cel puțin dacă le iei în serios, străduindu-te să le parcurgi în întregime (profesor de liceu).

8. EXPERIENȚA UNUI CONCURS NAȚIONAL¹²

Exemplele de bună practică nu lipsesc în spațiul educației românești. Iată câteva concluzii, desprinse în urma unei asemenea experiențe de succes :

¹² Note pe marginea discuției purtate cu unul dintre consultanții concursului „Europa la liceu” organizat în 2005, la a doua ediție, de Delegația Comisiei Europene în România.

Întrebare: *Cum se explică succesul și gradul ridicat de participare a elevilor la concurs? Căror nevoi a răspuns această inițiativă ?*

Răspunsuri:

– Au găsit un cadru mult mai puțin rigid decât cel cu care erau obișnuiți în școală.

– Au apreciat că sarcina la care trebuiau să răspundă era una de grup și nu doar una individuală, așa cum se obișnuiește la școală, și că puteau constitui ei singuri echipele, grupurile în care să lucreze. Mai mult, la a doua sa ediție, concursul a permis chiar constituirea unor echipe formate din elevi care să provină de la școli diferite. Spargerea acestor bariere instituționale li s-a părut elevilor atrăgătoare.

– Prețuiesc mai mult ceea ce vine din afară, ceea ce nu este obișnuit, ceea ce este nou, ceea ce iese din rutina zilnică a programei. Au sesizat că persoanele care vin din afară le propun un alt mod de lucru, au un alt limbaj, un alt stil de comunicare și asta este pentru ei stimulativ.

– Au apreciat limbajul simplu, apropiat de stilul lor obișnuit, abordabil.

– Participarea benevolă la concurs i-a făcut să se simtă importanți.

– Au văzut concursul ca pe ceva care le cere să emită idei proprii. Să fie creativi, să nu repete ceea ce au învățat sau ce li s-a spus de către adulți.

– Le-a plăcut tot ce era diferit de ceea ce găsesc la școală. Au apreciat că au putut să iasă din cadrul școlii. Consultanții au încercat să folosească această nevoie resimțită de elevi. Au încercat să-i scoată din spațiul școlar, să-i transfere într-un alt spațiu, diferit de cel școlar.

– Cei din mediul rural au apreciat că au putut să iasă din mediul lor, au venit în oraș, s-au bucurat de micile plăceri ale orașului.

– Le-a plăcut că au putut să producă ceva, activitatea lor să aibă o finalitate, un rezultat. Ei sunt deja familiarizați cu ideea de proiect, cu rolul unui asemenea mod de a gândi, dar foarte rar au ocazia să pună în practică așa ceva.

– Li s-a sugerat că ideile noi pe care le emit ar trebui să plece de la ceea ce există deja, de la ceea ce are o experiență pozitivă. Așa ar fi mai ușor de pus în practică. Asta ar însemna că, în habitusul școlar pe care îl au tinerii, nu există obișnuința de a se documenta asupra a ceea ce este de fapt, a ceea ce este în realitate. Creativitatea lor se manifestă mai ales pornind de la situații ipotetice.

– Au apreciat informațiile care li s-au dat mai ales pe bază de imagini, de film. Au putut să vadă lucrurile și li s-a sugerat ca și proiectele pe care le realizează să poată fi *văzute cu ochii*. Generația actuală de tineri este mai familiarizată cu imaginile, este mai sensibilă la imagini.

– Ar dori să aibă în școală un spațiu de dezbatere liberă.

– Profesorii au manifestat interes pentru găsirea unor noi modalități de comunicare cu elevii. Au părut dispuși să-și îmbogățească metodele, folosind și experiența educației nonformale.

9. VOCEA TINERILOR ÎN EVALUAREA SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT

Opinia generală a tinerilor despre sistemul de învățământ este puternic segmentată. Cei mai mulți dintre tineri (**47%**) nu au putut formula o părere clară cu privire la calitatea sistemului de învățământ. Ponderele celor mulțumiți este egală cu a celor nemulțumiți (**24%**). O astfel de structurare a opiniilor despre sistemul de învățământ reflectă diversitatea condițiilor de funcționare a acestuia, dar și eterogenitatea așteptărilor față de el. Sistemul de învățământ oferă în momentul de față motive de mulțumire, dar și altele de insatisfacție.

Este de remarcat faptul că ponderea elevilor care nu se pot pronunța în aprecierea calității sistemului de învățământ este semnificativ mai ridicată decât în cazul tinerilor absolvenți de studii superioare: 51,2 % față de 42,9%. Și acest rezultat poate constitui un semnal pentru faptul că foarte mulți elevi nu au evaluat cu suficientă stăruință și seriozitate mediul în care își desfășoară o foarte mare parte din viață. Ei ar trebui să fie mai mult încurajați în această direcție, a formării unei păreri personale despre mediul școlar, să reflecteze mai mult asupra activităților pe care le realizează în școală și asupra importanței lor.

Diferențe importante apar și în raport cu ocupația, atunci când subiecții investigați sunt persoane care lucrează. Subiecții cu ocupații de nivel liceal sau universitar se dovedesc a fi mai critici față de sistemul de învățământ, probă a capacității limitate a acestuia de a satisface exigențe superioare.

Regiunea cu cel mai mare procent de nemulțumire în raport cu sistemul de învățământ este Capitala.

Din asocierea opiniilor despre sistemul de învățământ cu indicatorii ce caracterizează o persoană creativă, reținem asocierea dintre dorința de a pune în practică idei noi și gradul mai ridicat de nemulțumire față de sistemul de învățământ.

10. ACCESUL LA FORMA DE ÎNVĂȚĂMÂNT

Mai mult de jumătate dintre subiecți (57%) cred că nu au probleme cu accesul la forma de învățământ dorită. Există însă mai mult de o cincime (o proporție însemnată, am zice noi) dintre subiecți, care afirmă că nu au acces la forma de învățământ dorită.

Datele ne arată că, în ciuda opiniei generale, după care tinerii din mediul rural nu ar avea acces la educație și în mod special în învățământul superior, sentimentul frustrării prin lipsa de acces la forma de învățământ dorită este mai acut la tinerii din mediul urban. Se poate avansa ipoteza că intensitatea acestei reacții țină mai degrabă de așteptările subiecților, de nivelul lor de aspirație. Se pare că asistăm în ultima perioadă la o scădere a nivelului aspirațional al tinerilor din mediul rural față de o școlaritate prelungită.

Lipsa de acces la forma de învățământ dorită este mai pregnant resimțită de ocupațiile necalificate sau de cei fără ocupație.

10.1. ATITUDINEA PRIVIND POLITICA GUVERNULUI ÎN ÎNVĂȚĂMÂNT

- 48% dintre subiecți se declară nemulțumiți de ce face guvernul în învățământ.
- 36% dintre subiecți se declară mulțumiți *așa și așa* de ce face guvernul în învățământ.

- 11% dintre subiecți se declară mulțumiți de ce face guvernul în învățământ.

O proporție scăzută de tineri afirmă opinii pozitive despre politica guvernului în învățământ. Această opinie predominant negativă se înscrie, probabil, în atitudinea generală a tinerilor față de guvern. Chestiunea ce se poate pune este dacă opinia tinerilor se întemeiază pe cunoașterea reală a strategiilor guvernamentale privind învățământul.

Anumite situații specifice din învățământ determină ca un procent mai mare de fete să adopte o poziție critică față de acțiunea guvernului în probleme de învățământ.

10.2. CLIMATUL CREATIV ÎN ȘCOALĂ

1. *Atmosfera dinamică.*

Studentii par a exprima o anumită rezervă față de atmosfera dinamică în școală, iar liceenii sunt dispuși să accepte existența în școala lor a climatului creativ. Pe ansamblu, 90% dintre cei interogați au remarcat existența unei atmosfere dinamice în școală.

2. *Atmosfera destinsă.*

Aceeași mare majoritate de 90% certifică atmosfera destinsă din școală.

3. *Libertatea de a decide îndeplinirea sarcinilor.*

Pentru cea mai mare parte din eșantion, în școală fiecare are libertatea de a decide cum îndeplinește sarcinile, de unde ar reieși o viziune deosebit de optimistă despre relațiile umane și sociale flexibile din școală.

Libertatea de a decide asupra modului de îndeplinire a sarcinilor este mai pregnantă la liceeni și studenți, ceea ce demonstrează că în licee și facultăți se manifestă mai multă disponibilitate pentru inițiativa tinerilor.

10.3. FUNDAMENTAREA UNOR REGLEMENTĂRI LEGISLATIVE

Educația permanentă și constituirea societății educaționale se pot realiza cu succes prin stabilirea cadrului legislativ pentru definirea educației permanente, diversificarea și extinderea ofertei de educație permanentă, includerea educației și formării ca o componentă necesară în toate programele de dezvoltare, coordonarea instituțională în procesul educațional, coordonarea programelor de finanțare externă.

Sistemul educațional, în ciuda unor restructurări și reformări parțiale, nu reușește încă să satisfacă toate cerințele privind stimularea creativității și manifestării spirituale plene a tinerilor, ca principală resursă de inovație pentru societate. Din analizele noastre rezultă o serie de aspecte care ar presupune

dezvoltări în plan legislativ. Unele dintre ele ar rezulta din aplicarea modelelor europene la realitatea autohtonă în perspectiva integrării, altele din investigarea situațiilor concrete cu care se confruntă în prezent tinerii cu potențial creativ.

În domeniul educației și formării profesionale, **România a adoptat legislația corespunzătoare politicii comunitare. Legislația românească în domeniul educației** este compatibilă cu deciziile, rezoluțiile și declarațiile comunitare din acest domeniu, cum sunt cele referitoare la șanse egale pentru toți, asigurarea mobilității în învățământul superior, educația în limbi străine, dimensiunea europeană, siguranța în școli, nediscriminarea, utilizarea tehnologiilor educaționale, învățământul la distanță, formarea continuă.

În condițiile **liberei circulații a persoanelor**, există posibilitatea din ce în ce mai largă a tinerilor de a se angaja în orașe sau țări diferite de locurile natale, ceea ce generează mutații impresionante în configurația actuală și viitoare a pieței mondiale a muncii. Tinerii talentați își calculează în mod individual șansele pe care le pot fructifica prin angajarea în alte zone, precum și dacă este oportună această alternativă.

În mod inevitabil, talentele și competențele se deplasează în mod continuu către locuri în care pot adăuga mai multă valoare, ceea ce are ca efect o concentrare intensă a industriilor și domeniilor creative în anumite zone și implicit o dezvoltare sinergetică a acestora. R. Florida constată¹³ că acele zone caracterizate printr-o creștere economică accentuată sunt regiunile deschise către diversitate culturală, etnică etc, întrucât diversitatea reprezintă cheia bunăstării indivizilor și societății în ansamblul ei. Prin urmare, viitorul economic al unei zone geografice este dependent de capacitatea acesteia de a atrage tineri talentați, cu un potențial creativ deosebit.

11. RECUNOAȘTEREA CALIFICĂRILOR ȘI A COMPETENȚELOR

Obstacolele în calea mobilității se mențin nu doar din cauza lipsei de informații sau a barierelor psihologice (stereotipuri) ci și datorită unui factor instituțional – a lipsei echivalării diplomelor. Recunoașterea calificărilor și a competențelor la nivel european este un element cheie în dezvoltarea mobilității. Aceasta presupune găsirea unor mijloace eficiente de recunoaștere a competențelor dobândite prin metode de *educație formală și informală*. Premisele formării pieței unice a muncii în UE sunt: recunoașterea reciprocă a diplomelor și corelarea programelor de formare a sistemului de învățământ.

În ceea ce privește recunoașterea reciprocă a diplomelor, între statele membre au fost adoptate o serie de **directive** vizînd problema în ansamblu sau diferite specializări profesionale.

Principalele **concluzii ale Summit-ului de la Mantova**¹⁴ se referă la:

¹³ Richard Florida, *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, 2002.

¹⁴ Seminarul internațional *Curriculum-ul integrat – implicații și perspective*, Mantova, 11–12 aprilie 2003.

– **Programele și diplomele comune, bazate pe un curriculum integrat**, reprezintă una dintre prioritățile majore pentru constituirea unei *identități* europene în contextul *spațiului european al învățământului superior*, întrucât acestea oferă cursanților în toate ciclurile – inclusiv cel doctoral – o *experiență a diversității europene coerentă, și provocatoare*. Aceasta reprezintă o **valoare adăugată** evidentă pentru sistemele naționale de învățământ superior.

– **Programele și diplomele comune, bazate pe un curriculum integrat**, reprezintă instrumente valoroase pentru dezvoltarea *cetățeniei europene* și creșterea **capacității de angajare pe piața muncii**. Acești termeni sunt utilizați în sens larg și din perspectiva studenților și a cetățenilor. Astfel, **cetățenia înseamnă să ai experiența culturală, lingvistică și socială** de a trăi conștient și responsabil în **cadrul multinațional și plurilingvistic al unei Europe lărgite**. **Capacitatea de angajare** înseamnă nu doar să fii capabil să găsești un loc de muncă sau să ai însușirile pe care le solicită industria sau alți angajatori, ci și să ai **competențele și cunoștințele necesare** pentru a duce o *viață profesională satisfăcătoare și împlinită, într-o societate globală tot mai complexă*.

– **Programele comune de doctorat**, care pregătesc pentru profesii din domeniul cercetării în Europa, sunt fundamente pentru o mai bună cooperare între *spațiul european de învățământ superior* și *spațiul european al cercetării*. Sinergia dintre cele două domenii este considerată drept condiție necesară pentru crearea unei **Europe a cunoașterii**.

Legea învățământului nr. 84/1995, republicată, a adus o serie de modificări privind formarea profesională continuă prin instituțiile de învățământ. Noul text al legii cuprinde reglementări moderne privind certificarea componentelor profesionale și stabilește principiile de organizare ale pieței furnizorilor de formare profesională. (Document de poziție – Capitolul 18 – Educație, formare profesională și tineret).

12. LIBERA CIRCULAȚIE ȘI OCUPAREA TINERILOR

În titlul III, în articolele 48–51 din *Tratatul de la Roma*, precum și în titlul IV, introdus după *Tratatul de la Amsterdam*, se găsesc referiri la libera circulație a persoanelor. De această libertate beneficiază atât angajații sau lucrătorii (persoane fizice), cât și liber-profesioniștii (persoane fizice sau juridice). Drepturile persoanelor străine nu sunt limitate, ci sunt similare cu cele ale persoanelor autohtone și, mai explicit, constau în dreptul de a intra, dreptul de a-și stabili reședința cu familia, dreptul de a desfășura activități în aceleași condiții cu cetățenii autohtoni. Un principiu fundamental aplicat este cel al nediscriminării, dar aceasta nu rezolvă automat dificultățile legate de adaptarea la cerințele juridice și administrative specifice țării gazdă, la cerințele de limbă și la obiceiurile sau tradițiile locale. *Reglementările naționale referitoare la controlul străinilor* nu constituie discriminare pe motiv de naționalitate¹⁵.

¹⁵ Camelia Stoica, *Libera circulație a persoanelor în Uniunea Europeană*, București, Editura Oscar Print, 2001.

Accesul la piața muncii dintr-un alt stat membru reprezintă esența liberei circulații a persoanelor și asigură mobilitatea forței de muncă în cuprinsul Comunității.

Una dintre principalele probleme dezbătute în plan european cu privire la modificarea cadrului normativ are în vedere extinderea puterii decizionale a universităților, capacitatea de angajare a tinerilor absolvenți pe piața muncii, mobilitatea în învățământul superior, precum și competitivitatea universităților în țară și în lume¹⁶.

Se apreciază că universitățile au nevoie de noi libertăți, pentru a se adapta rapid la schimbările de mediu și la noii parteneri locali, naționali și internaționali. Ca entități legale, ele trebuie să dispună de autonomie și să fie responsabile de: planificarea strategică, stabilirea obiectivelor și a priorităților; alocarea fondurilor; selectarea partenerilor, la nivel local, național și internațional, în cercetare și predare; managementul resurselor umane, în special angajarea profesorilor;

Încrederea reciprocă dintre guvern și universități pe baza unui *parteneriat* este o condiție prealabilă necesară. Una dintre principalele sarcini și cerințe față de instituțiile academice este, totuși, aceea de a se îngriji de autonomia intelectuală. *Programele de studiu* trebuie să fie validate academic și în același timp relevante pentru piața muncii din momentul respectiv. Astfel, instituțiile de învățământ superior au obligația de a pregăti studenții pentru a face față solicitărilor viitorului rol profesional și ale pieței muncii, stabilind în acest sens, împreună cu partenerii publici și privați, centre de carieră.

Mobilitatea studenților și a profesorilor promovează capacitatea de a face față unui nou mediu de învățare și înțelegerii altei culturi. Convenția de la Salamanca (martie 2001) promovează **două tipuri de mobilitate a tinerilor**, și anume: **mobilitatea orizontală**, de exemplu, studentul parcurge la universitatea gazdă 1–2 semestre, apoi revine și își încheie studiile la instituția sa din țară; **mobilitatea verticală** – studentul încheie o perioadă de studii la prima instituție și apoi se mută la o alta pentru a continua studiile și a obține o diplomă. *Mobilitatea fizică* este promovată fiind considerată o experiență educativă, care nu poate fi înlocuită de **mobilitatea virtuală**. Tocmai de aceea, barierele administrative și structurale trebuie eliminate, iar numărul burselor studentești trebuie să crească.

Instituțiile de învățământ superior trebuie să fie pregătite să funcționeze pe o *pieță concurențială a educației*, aceasta presupunând o mai mare autonomie managerială la nivelul fiecărei instituții, un cadru normativ flexibil și o finanțare adecvată. Competiția este benefică pentru calitatea educației și, implicit pentru studenți, pentru învățământul superior și pentru factorii interesați. A fi mai competitiv în general presupune mai multă deschidere, transparență și concurență, înseamnă o revizuire a serviciilor și culturii de marketing, în funcție de realitatea și

¹⁶ Convenția instituțiilor de învățământ superior din Europa, Salamanca, 29–30 martie 2001; Declarația de la Bologna, iunie 1999; *Procesul de la Bologna*, Seminarul Curriculum-ul integrat – implicații și perspective, Mantova, 11–12 aprilie 2003.

de valorile învățământului superior din Europa, cum ar fi *diversitatea culturală, orientarea spre cercetare*.

Printre **căile de urmat la nivelul învățământului superior din România**, în vederea aderării la o Uniune Europeană care acordă o atât de mare importanță dezvoltării prin cunoaștere și educație, se numără următoarele:

- construirea anuală a *bugetului de stat*, astfel încât în 2007 să se ajungă la o alocație bugetară echivalentă cu circa **6% din PIB pentru educație**; încurajarea **investițiilor în învățământ**, astfel încât acestea să depășească 10–15% din bugetul educației;

- elaborarea de **noi baze legislative ale învățământului**, în general, ale celui superior, în special; trecerea de la *reforme reparatorii* la **reforma sistemică**, având în vedere eliminarea specializărilor depășite, dezvoltarea de noi calificări, în raport cu cerințele actuale și de perspectivă ale pieței muncii, restructurarea sistemului învățământului de stat, în vederea optimizării acestuia, corelarea mai bună între specializările universitare și nomenclatorul ocupațiilor etc;

- îmbinarea studiului, muncii și a activităților de *loisir* cu experiențele de *educație formală și neformală* ar putea spori calitatea și eficiența educației tinerilor¹⁷.

13. CONCLUZII

- Cercetările sociologice asupra climatului din școală, ca și asupra motivației principalilor actori, ne arată de ce școala nu reprezintă încă un motor al dezvoltării sociale.

- Pentru a deveni un instrument al dezvoltării și inovării, sistemul educațional ar trebui să accepte el, în primul rând, provocările inovației și dezvoltării.

- În momentul de față, în interiorul sistemului, dar și în afara sa, există puncte de vedere diferite, care trebuie să se confrunte în vederea găsirii căilor de ieșire din impas.

¹⁷ *Cartea Albă a Comisiei Europene, Un nou elan pentru tineretul Europei*, Comisia Europeană, 2002.

ȘCOALA de vară de la Iași, 2005

Fenomenul *școlilor de vară* a început să capete un contur tot mai evident în viața universitară și științifică din România. Diferite instituții științifice sau de învățământ superior, care se străduiesc în fiecare vară să le inițieze, au dobândit în ultimii ani experiență în organizarea unor asemenea manifestări și au consolidat deja anumite tradiții benefice pentru peisajul academic estival.

Este și cazul Departamentului de Sociologie și Asistență socială din Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, care a găzduit recent în Copou a patra ediție a unei Școli sociologice franco-române, având ca partener Institutul de Sociologie al Universității de Științe și Tehnologii din Lille. Ediția din acest an a avut ca finanțatori Agenția Universitară a Francofoniei, Centrul Cultural Francez și Insomar București și, la fel ca edițiile anterioare, s-a concentrat asupra temei generoase a metodelor și tehnicilor de identificare a problemelor sociale. Organizată la standarde profesionale ridicate, școala de vară poate fi apreciată ca un moment de referință în viața culturală și științifică românească.

Școala franco-română de sociologie de la Iași s-a născut în 2002, ca un semn al maturizării formelor de colaborare dintre universitarii ieșeni și cei din Lille, inițiate încă de la începutul anilor '90.

Participanții din acest an – 114 profesori, cercetători, studenți din toată țara – sosiți la Iași în perioada 7–10 septembrie, au putut audia un foarte dens program de conferințe pe teme vizând în principal, metodele de cercetare în arii foarte diverse ale cercetării sociologice: de la sondajul și ancheta electorală la studiul calitativ asupra valorilor și reprezentărilor și de la statistica textuală, la utilizarea tehnicii fotografiei pentru explorarea unor zone de acut conflict social.

Pe lângă grupul de profesori francezi de la universitatea amintită (Nadji Rahmania, Bernard Convert, Yannick Bineau, Bruno Duriez, Regis Matusziewicz, Jean Marc Vantournhout), au mai prezentat conferințe prof. Anna Krasteva din Bulgaria, prof. Gabor Erdei din Ungaria, Vladimir Guțu din Republica Moldova.

Științele sociale – și în primul rând sociologia din România – au fost și ele foarte bine reprezentate. Au conferențiat, printre alții, profesorii Vasile Ghețău, Cornel Codiță, Vasile Miftode, Ion Ionescu (principalul organizator al manifestării), Gheorghe Teodorescu, Mihai Pascariu, Nicu Gavriluță.

Un prim merit al școlii îl reprezintă tocmai ideea de a reuni specialiști din domenii foarte diferite de cercetare socială pe baza comună a metodelor și tehnicilor de identificare, măsurare, interpretare, proiectare. Interesul celor care au audiat conferințele a fost deosebit de ridicat în privința unor asemenea aspecte, mai puțin prezente în revistele de specialitate de la noi. Ei au putut audia atât comunicări cu vădită orientare metodologică cantitativistă (de exemplu, Nadji Rahmania a prezentat un foarte interesant punct de vedere privind tratarea non-răspunsurilor obținute în anchetele de opinie, Vasile Ghețău a prezentat modele de prognoză demografică, iar B. Convert a exemplificat capacitățile aplicative ale unui program informatizat de analiză textuală), cât și contribuții care au încercat să abordeze mai puțin convențional, mai personalizat, fenomenele sociale: migrația (A. Krasteva) sau dezvoltarea locală (M. Pascaru).

Publicarea prelegerilor și punctelor de vedere susținute într-o publicație specială – așa cum au promis să realizeze organizatorii, ar fi de un deosebit interes pentru mulți dintre cei care se pregătesc sau se perfecționează în domeniul sociologiei. Altfel spus, școala nu și-a propus numai scopuri de formare și perfecționare a specialiștilor în sociologie, dar și un obiectiv publicistic: va fi pregătită o

ediție specială a unor *Caiete sociologice*, care să fie cât mai larg difuzată. Cu atât mai mult cu cât una dintre temele de interes a dezbaterilor a constituit-o poziția sociologiei în raport cu schimbarea socială. Dacă unii vorbitori s-au arătat sceptici în privința șanselor sociologiei de a semnaliza probleme și de a oferi soluții (C. Codiță), alții au propus modalități originale de a depăși un asemenea impas (M. Pascaru, I. Ionescu, Vl. Guțu, A. Krasteva, J. M. Vantournhout ș.a.) .

Un alt merit a fost acela de a sublinia rolul important pe care francofonia îl poate juca în comunicarea științifică. Sociologia franceză – sursă tradițională de inspirație pentru sociologii români – reprezentată prin cei câțiva cercetători și universitari care au conferențiat la Iași, ne-a reamintit de tradițiile de claritate, concretețe și interdisciplinaritate care îi sînt de multă vreme caracteristice și pe care le valorifică în modalități foarte atrăgătoare. Sociologii francezi par să fie în realitate mult mai aplicați decât ar arăta-o imaginea lor idealizată și au oferit o bună lecție de pragmatism, fără însă a se limita la o abordare empiristă, lipsită de orizont.

Totodată, dialogul dintre sociologi de diferite formații și orientări a fost util în a întări convingerea că nu se profilează nici în acest moment și nici în perspectivă vreo orientare sociologică hegemonică, doritoare să uniformizeze viața științifică și să formuleze teorii retroactive și pentru totdeauna. Sociologia s-a înfățișat la Iași ca o disciplină preocupată mai ales de a deveni utilă în planul cunoașterii, capabilă să diagnosticheze cu onestitate ceea ce se întâmplă în spațiul public și să ofere sprijin pentru comunități și membrii acestora.

În fine, să amintim în aceste sumare note că Centrul Cultural Francez din Iași și Primăria Municipiului Iași au fost gazde deosebit de ospitaliere pentru participanții veniți din atâtea locuri, reuniți de curiozitatea științifică și de spiritul de comunicare. Aceștia, la rîndul lor, s-au arătat dornici să mai poată lua pulsul sociologiei europene printr-un nou drum la Iași, la o nouă ediție a Școlii sociologice franco-române. Le dorim ca visul lor să se îndeplinească.

Sorin Mitulescu

UMBERTO ECO, *În căutarea limbii perfecte*, traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, Colecția Construcția Europei, 2002

Prima ediție a volumului lui Umberto Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, remarcabil tradus pentru editura Polirom de Dragoș Cojocaru, a apărut în 1993 la editura Laterza, în seria *Fare l'Europa*, o inițiativă a cinci grupuri editoriale de prestigiu din Europa: Beck, Basil Blackwell, Crítica, Laterza și Seuil, sub coordonarea lui Jacques Le Goff. Prestigiosul istoric al mentalităților își propunea să prezinte tocmai acele contribuții la temele fundamentale ale construcției, conștiinței și identității europene, trei concepte situate în permanență în centrul studiilor istorice și culturale, de la Herodot la mentaliștii contemporani.

În contextul dezbaterilor asupra viitorului Europei, în special asupra complexului de state și națiuni care vor constitui această atât de controversată entitate politică, administrativă, economică și juridică, se înregistrează în ultimul timp noi puncte de vedere asupra cauzelor istorice și culturale care au condus la formarea *ideii de Europa*.

Perspectiva lui Umberto Eco asupra formării identității europene este inedită, semioticianul italian analizând istoria, mai deloc cunoscută, a proiectelor unei utopii culturale: *limba universală*, asupra căreia au reflectat europenii Dante, Ramón Llull, Cusanus, Athanasius Kircher, Cave Beck, Comenius, John Wilkins, Francis Lodwick, enciclopediștii francezi, Johann Martin Schleyer și alți intelectuali, de diverse formații și preocupări, oricum, surprinzător de numeroși. O demonstrează înseși incitantele capitole ale volumului în cauză: *De la Adam la confusio linguarum; Pansemiotica cabalistică; Limba perfectă a lui Dante; Ars magna lui Ramón Llull; Ipoteza monogenetică și limbile-mamă; Cabalism și llullism în epoca modernă; Limba perfectă a imaginilor; Limba magică; Poligrafii; Limbile filosofice apriorice; George Dalgarno; John Wilkins; Francis Lodwick; De la Leibniz la Enciclopedie; Limbile filosofice de la iluminism până astăzi; Limbile internaționale auxiliare.*

Preocuparea lui Eco privind definirea conceptului de „Europa” se înscrie în tradiția italiană a studiilor europene, mai puțin cunoscută, din păcate, în România, de la A. Momigliano și Carlo Morandi, în anii războiului, la C. Curcio, D. Visconti, A. Annoni, A. Saitta în anii '50 sau la teoreticieni contemporani precum Sergio Romano, Walter Barberis, Alcide De Gasperi. Iar cursurile lui Federico Chabod, director al prestigioasei „Rivista storica italiana” și al Școlii de istorie modernă și contemporană de la Universitatea din Roma, au marcat momentul întemeierii istoriei Europei ca disciplină. Premisa acestuia o constituie teza potrivit căreia *în formarea conceptului de Europa și a sentimentului european, factorii culturali și morali au avut, în perioada decisivă a acestui proces, preeminența absolută, chiar exclusivă.*

Pentru Umberto Eco, conștiința europeană ar trebui să includă cu necesitate și vocația istorică a acestui *continent care a generat limbi diverse, fiecare dintre ele – chiar și cea mai periferică – exprimând geniul unui grup etnic și constituind vehiculul unei tradiții milenare.* În sprijinul acestei tentante idei, Eco invocă textele sacre, interpretări cabalistice sau arabe asupra limbii primordiale (limba ca manifestare a Logosului, ca dar original al lui Adam, limba-mamă sau protolimbajul, mitul Turnului Babel etc.), pentru a propune ipoteza că limba originală cuprindea *toate* limbile, diversificarea lingvistică ulterioară însemnând nu o proliferare incontrollabilă, ci o *fragmentare*. În consecință, limbile naționale sunt cu atât mai prețioase pentru patrimoniul spiritual al umanității cu cât păstrează *urme ale polilingvismului original.*

La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea nu reprezintă un riguros studiu științific, ci, în inconfundabilul stil al lui Umberto Eco, un eseu cu propuneri și sugestii îndrăznețe, cu glosări pline de imprevizibil pe marginea unei teme de o mare întindere culturală, originea limbii și a limbajului constituind una din tentațiile intelectuale constante ale filosofilor, poezilor, istoricilor, sociologilor, psihologilor, savanților.

În căutarea limbii perfecte s-au aflat, începând cu secolul VI d.Ch., și numeroși intelectuali europeni, dintre care mulți au proiectat coduri și limbaje sofisticate, pentru a o reconstitui. De la proiecte lingvistice la limbajul universal al computeristicii, de la matematică la tehnologia informatică, de la magie la astrologie, de la esperanto la hibridii moderni între limbi diverse, nimic nu a putut părea extravagant în această fascinantă aventură a Europei culturale.

După ce identifică în teoriile filosofilor greci asupra naturii și funcțiilor Logosului premisele preeuropene ale utopiei culturale pe care o analizează, Eco se oprește cu atenție asupra *primului text în care lumea medievală creștină înfruntă organic un proiect al limbii perfecte*, anume *De vulgari eloquentia*, scris de Dante cu aproximație între 1303 și 1305. Spre deosebire de renașcențiști aflați în căutarea unei limbi ebraice reînvestită cu puterea inițială revelatoare și magică, Dante ar fi încercat, în cartea secundă a lucrării citate, să fixeze condițiile, regulile, *acea forma locutionis a unicei limbi perfecte pe care o putea concepe*. Aceasta ar fi, după Eco, însăși *vulgara ilustră*, cu maxima expresie în limbajul poetic al *Divinei Comedii*, pentru perfecțiunea căreia au fost puse în mișcare complicate mecanisme semiotice, din varii domenii culturale.

Apoi, în capitole distincte, Eco analizează alte proiecte de (re)constituire a limbii perfecte, ai căror autori sunt astăzi uitați sau prea puțin cunoscuți: catalanul Ramón Llull, contemporan cu Dante și promotorul, în *Ars magna*, pe baza unor elemente combinatorii, a unei limbi filosofice perfecte, menită să convertească necredincioșii; Athanasius Kircher, autorul lucrării *Polygraphia nova et universalis ex combinatoria arte detecta* (1663), și care, după ce cercetase, pe baza interpretărilor hermeneutice, hieroglifele egiptene și ideografia chineză, propunea acum un dicționar pentaglot în două versiuni; John Wilkins, care alcătuiește și el, în *Essay toward A Real Character and A Philosophical Language* (1668), dicționarul unei limbi fondate pe caractere reale, *pentru a putea fi citită de orice popor în limba proprie*; Francis Lodwick, care descrie, în lucrările *A Common Writing* (1647) și *The Groundwork or Foundation Laid (or So Intended) for the Framing of A New Perfect Language and A Universal or Common Writing* (1652), alcătuirea unui lexic universal pe baza fonetismului limbii engleze.

În prezentarea istoriei acestei utopii culturale a Europei, Umberto Eco evocă desigur și alte momente semnificative, de pildă *utopia universalistă* a lui Guillaume Postel (1510–1581), reprezentant al acelei *furori etimologice* din secolele XVI–XVII, care postula limba ebraică drept model protolingvistic, sau proiectele semiotice *avant la lettre* propuse de Leibniz și de enciclopediștii francezi.

Totodată, *căutarea limbii perfecte* a avut, îndeosebi în secolul XIX, și o importantă reverberație istorică în procesul de formare a conștiinței europene, întrucât *diferențierea naturală a limbilor a devenit un fenomen pozitiv, care a permis stabilirea fundamentelor, a nașterii națiunilor și a sentimentului identității naționale*.

O dată cu dezvoltarea comunicațiilor și a transporturilor de la începutul secolului XX, utopia lingvistică s-a orientat spre *crearea unui lexic care să adune, pe cât posibil, toți termenii existenți în limbile naturale*. Astfel, *limba internațională auxiliară* – fie că este vorba de *sisteme mixte* de tipul *esperanto* sau *Volapük*, fie că este vorba de limbaje universale impuse de sistemele tehnologiei globale, de tipul *limbajului informatic* – reprezintă etapa modernă și postmodernă a istoriei utopiei europene a limbii perfecte.

Citind această fascinantă istorie a utopiei limbii perfecte, încercăm și regretul unei prea puține cunoașteri, chiar la noi acasă, a contribuțiilor, chiar dacă adeseori considerate ... utopice, ale unor cărturari români precum B.P. Hașdeu, Nicolae Densușianu, George Ivănescu ș.a.

Monica Joița

VIOREL MARINEASA, *Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004

Ambele fațete ale lui Viorel Marineasa, cea de universitar și cea de reputat scriitor optzecist, au conlucrat la modul ideal pentru a zămisli această carte, admirabilă prin profunzimea documentării, prin erudiție, aplicația la obiect și contextualizarea istorică, dar și prin angajamentul moral și axiologic al autorului, vivacitatea intelectuală, deosebita capacitate asociativă și, nu în ultimul rând, prin stilul scilpitor, exuberant, de o mare expresivitate.

Lucrarea, la origine teza de doctorat a autorului, urmărește să redea evoluția ideilor și a atitudinilor celor doi lideri de opinie interbelici, așa cum se oglindește ea în vasta operă publicistică lăsată de aceștia prin periodicele vremii (în „Gândirea”, „Noua revistă europeană”, „Ideea europeană”, „Cuvântul” și „Predania”). Ochiului sagace al cercetătorului nu-i scapă faptul că presa constituia deja, pentru amândoi protagoniștii comentați, o *demonstrație de forță* (p. 10), o a patra putere în stat. Rivali și afini, Nichifor Crainic și Nae Ionescu aveau în comun nemulțumirea profundă față de realitatea socială în mijlocul căreia viețuiau, pe care o doreau fondată pe cu totul alte principii. Conținutul „reformist” al gândirii lor este analizat în cele două secțiuni ale volumului: *Între o tradiție supralicitată și o modernitate diortosită* și *Filosofia statului*, titluri deținând, de fapt, o importantă semnificație. Le putem considera, deopotrivă, veritabile repere ale unui traseu ideatic falimentar, profund regretabil, cel de la speculația filosofico-socială întemeiată pe observații valabile și pe o remarcabilă intuiție, la o gândire osificată, de esență ideologizantă. Acesta este fenomenul urmărit cu minuție și competență de Viorel Marineasa – procesul de ideologizare al unei gândiri inițial libere, creatoare. Dacă, încă din anii formației sale müncheneze, ca student atent la toate mișcările de idei ale timpului, Nae Ionescu remarcă, în articole pline de nerv și hotărâre, lipsa de apetență spre metafizică a societății noastre, defect accentuat de influențele occidentale, generate, după părerea gânditorului, de cartezianism, în ultima parte a existenței sale, acesta propune paradigma unui stat totalitar, pentru a cărui edificare nu se sfiește să exercite un fulminant „traseism” politic, binecunoscut, de altfel.

Susținând cu egală ardoare necesitatea fondării statului pe baze spirituale, Nichifor Crainic discreditează și el „modernitatea”, de pe poziția tradiției și a specificului național, ajungând să prescrie o doctrină în toată regula, marcată de simplism ideatic și de rigiditate, cea a *statului etnocratic*, construcție caracterizată de autor ca una „utopic/distopică”, resuscitând idei herderiene ce-și trăiseră de mult traiul, legate de o „tradiție a sângelui” și o „tradiție a limbii”.

Urmărită în descrierea atentă și riguroasă a lui Viorel Marineasa, traiectoria gândirii celor doi oameni de cultură se vădește a se ramifica sub zodia paradoxului, deoarece, promovând autohtonismul, ea face apel la Orient și la bizantinism, iar criticând filosofia și cultura occidentală, admite o asimilare implicită a formelor modernității. Astfel se explică și titlul cărții: supralicitând o tradiție vag numită, Nichifor Crainic și Nae Ionescu nu exclud, ba chiar presupun o „modernitate diortosită”, adică ajustată de percepția românească a ortodoxiei. Dacă e adevărat că gânditorii în chestiune pot fi considerați adevărați profeți, prin declararea sacralității ca fundament necesar al existenței, e, tot astfel, sesizabil eșecul lor în a formula o strategie de implementare a sacrului în viața socială. Demersul lui Viorel Marineasa prezintă, în esență, doi oameni cu o gândire curajoasă și cu ambiții extreme. Ceea ce prefigurau ei era o globalizare sui-generis a societății omenești, în care mistică/religia să joace rolul conducător și reglator al tuturor sectoarelor sociale: de la filosofie și artă, cultură, la viața socială și politică. Pe drept cuvânt, afirmă autorul, *mi se pare interesant de urmărit cum o reacție în aparență de tip cultural a izbutit să se convertească într-un proiect politic cu consecințe drastice*” (p. 11).

Desigur că în această acoladă intră extrem de multe evenimente și conexiuni, demne de a fi rememorate, surprinse în paginile cărții de față: lupta ambilor corifei cu parlamentarismul și democrația, polemicele cu E. Lovinescu, antisemitismul, exaltarea curentelor iraționaliste, eterna

condamnare a lui Descartes și a posterității sale în Occident, a pozitivismului, interferențele cu numeroși gânditori, ca Von Keyserling, Mach, Spengler, Boutroux, Nietzsche, Ardigò, Evelyn Underhill, Förster, Renan, Rathenau, Berdiaev, Iorga, Bergson, René Guénon, Dostoievski ș.a., care dau o idee despre amplitudinea problematicii care-i preocupa ardent pe ambii doctrinari români.

Punctul tragic, de răscruce, al gândirii lor apare o dată cu primele semne ale instalării ideologiei: la Nichifor Crainic, ca un sistem de dogme religioase ce-și subordonează tot restul societății, la Nae Ionescu, o practică socială care convertește în acțiune brutală filosofia însăși. În ambele cazuri, este vorba de un procustianism mental cu atât mai surprinzător cu cât se referă la oameni de cultură de reală valoare și anvergură – „corporatismul” preconizat de N. Crainic, ca și formula organică teoretizată de Nae Ionescu în domeniul vieții sociale, în opoziție cu formula contractuală occidentală, semnificau amândouă un regres al cugetării social-politice, fiind marcate de fundamentalism, intoleranță, ură, respingere. Este motivul pentru care Viorel Marineasa, în finalul cărții, se delimitează de eroii săi. Recunoscând meritul lui Nae Ionescu de a fi simțit pericolele modernizării prin „estomparea progresivă a transcendenței” și de a fi tras, astfel, „un timpuriu semnal de alarmă” (p. 215), nu poate să nu observe: *Ce a vrut însă Nae Ionescu în locul prezumtivei societăți de consum este în întregime acceptabil. Acea spiritualitate tulbure, dinamizată de realități organice, prin care tenta să depășească economicul, stă la temelia monstrosului său proiect totalitar* (p. 215).

Angajamentul autorului, clar exprimat, se află de partea democrației, în cadrul căreia diversitatea etnică și cea culturală reprezintă achiziții de preț.

Gândirea organicistă interbelică a lui Nichifor Crainic sau a lui Nae Ionescu, bunăoară, opera prin excludere; după consumarea dramatică a perioadelor totalitariste, epoca actuală operează prin includere. Specificul tradiției și al culturilor naționale nu poate fi pus în primejdie într-un mediu al libertății de expresie și de manifestare (p. 250). Autorul mărturisește, așadar, că abordarea sa a avut în vedere o recitare a sensurilor tradiției din perspectiva orizonturilor de percepție și de înțelegere a lumii contemporane (p. 249) și că, după lecturi, în sfârșit, consistente din Nichifor Crainic și din Nae Ionescu, în condiții de libertate, ba chiar mai mult decât atâtea, consumând supradoze cu consecințe imprevizibile, trebuie să recunoaștem că interesul nostru pentru cei doi autori a rămas unul strict profesional. De fascinație, nici vorbă. Dacă nu ne-ar fi teamă că vom cădea în patetism, am pomeni despre oroare. Celor ce își mai fac iluzii că Nae Ionescu și Nichifor Crainic pot fi repuși în circulație pentru a înșănătoși societatea românească le punem la dispoziție mostre edificatoare (p. 252).

Volumul comentat aici s-ar cuveni să aibă un impact pe măsură în mișcarea de idei din România de astăzi, fiind remarcabile bogăția și claritatea ideilor sale, subtilitatea asociativă și rigoarea demonstrației, patosul argumentativ, precum și angajamentul moral fără echivoc. Sunt, de asemenea, demne a fi semnalate calitatea excepțională a notelor, care formează, s-ar putea spune, o carte în carte, ca și consistența, varietatea și actualitatea bibliografiei utilizate.

Simona-Grazia Dima

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVI, nr. 5-6 • 2005

INDEX ALFABETIC – 2005

	Nr.	p.
Al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, București, 29 august – 6 septembrie 1939	1-2	43-60
AMZĂR, DUMITRU CRISTIAN, Jurnal berlinez.....	1-2	81-91
ASLAM, CONSTANTIN, Dimitrie Gusti – fundamente filosofice ale sistemului sociologic	1-2	119-131
BALICA, ECATERINA Opinii și atitudini ale populației față de faptele de corupție și persoanele implicate	3-4	253-262
BANCIU, ANGELA, BANCIU, DAN, Dimitrie Gusti despre drept, sociologie și reformă legislativă.....	1-2	141-149
BANCIU, DAN, BANCIU, ANGELA, Dimitrie Gusti despre drept, sociologie și reformă legislativă.....	1-2	141-149
BANCIU, DAN, Percepția intensității și gravității fenomenului de corupție.....	3-4	219-235
BĂDESCU, ILIE, Perenitatea unei paradigme	1-2	107-112
BRATU, ROXANA, Percepția eficienței măsurilor de prevenire și control al corupției	3-4	263-272
BUCINSCHI, CARMEN A., Violența în familie: un studiu de caz în mediul rural	3-4	389-412
CERNEA, MICHAEL M., Sociologie ? Cultură ? ... la Banca Mondială ? – scrisoare către un prieten.....	1-2	183-192
Convorbire cu Henri H. Stahl despre filmul sociologic, realizată de B.T. Rîpeanu și Ion I. Cantacuzino	1-2	69-79
CRISTEA, IRINA , Un program de cultivare a cercetării sociologice – Dimitrie Gusti.....	1-2	133-140
CUCU-OANCEA OZANA, Disparități privind comportamentele demografice ale populației rurale din România	5-6	481-501
CUȘMIR, ADRIANA-ANCA, România în circuitul mondial al crimei.....	3-4	287-301
Dimitrie Gusti – cronologia vieții și a operei (Marin Diaconu).....	1-2	5-20
DIACONU, MARIN, MONICA MARINESCU, Cercetarea regionalului românesc – obiectiv al școlii sociologice gustiene	1-2	169-175
DÂMBOEANU, CRISTINA, RĂDULESCU M. SORIN, Corupția în administrația publică locală.....	5-6	511-534
DÂMBOEANU, CRISTINA, Experiența personală a subiecților față de anumite fapte de corupție.....	3-4	245-251
DÂMBOEANU, CRISTINA, Particularități psiho-sociale ale deținuților foști consumatori de droguri – Rezultate ale unui studiu empiric	3-4	319-344
GHEORGHE, MANUELA, Proiectul gustian al unei „sociologii religioase” în România.....	1-2	163-167

GLODEANU, ION, HOFFMAN, OSCAR , Societatea/economia bazată pe cunoaștere	5-6 427-448
GUSTI, DIMITRIE , Corespondență (scrisori trimise lui Mircea Vulcănescu; scrisori trimise lui Petru Comarnescu)	1-2 37-41
GUSTI, DIMITRIE , Sociologia ca știință	1-2 21-36
HOFFMAN, OSCAR, GLODEANU, ION , Societatea/economia bazată pe cunoaștere	5-6 427-448
IANCU, ȘTEFAN , Impactul social al utilizării tehnologiei informației și comunicațiilor	5-6 449-468
LĂZĂRESCU, GHEORGHE C. , Jurnal (fragmente)	1-2 99-105
LĂZĂRESCU, GHEORGHE C. , Raport despre activitatea desfășurată în cadrul echipei regale în comuna Năpădeni, județul Bălți	1-2 93-98
LĂZĂRESCU, RODICA , Un preot sociolog: Gheorghe C. Lăzărescu	1-2 177-182
LEOVARIDIS, CRISTINA , Dezvoltarea competențelor în trecerea spre societatea cunoașterii	5-6 469-479
MARGHESCU, GEORGETA , Dimitrie Gusti și „școala de după școală”	1-2 151-162
MARINESCU, MONICA, DIACONU, MARIN , Cercetarea regionalului românesc – obiectiv al școlii sociologice gustiene	1-2 169-175
MITULESCU, SORIN , Valori ale inovației și dezvoltării în sistemul educațional	5-6 579-595
SORIN, RĂDULESCU M., DÂMBOEANU, CRISTINA , Corupția în administrația publică locală	5-6 511-534
RĂDULESCU, SORIN M. , Percepția principalelor cauze și efecte ale fenomenului de corupție	3-4 237-243
RĂDULESCU, SORIN M. , Soluții principale de combatere și prevenire a fenomenului de corupție	3-4 273-285
SPÎNU, GEORGE-CRISTIAN , Istoria criminalității. Scurtă analiză a activității Institutului Medico-Legal „prof. dr. Mina Minovici” în anul 1936	3-4 345-351
ȘTEFAN, BRUNO , Simbolistica spațio-temporală în mediul penitenciar românesc	3-4 303-318
ȘTEFAN, BRUNO , Structura ritualurilor carcerale	5-6 535-564
ȘTEFĂNESCU, SIMONA , Mediatizarea violenței în familie: noi perspective asupra neutralității morale și responsabilității sociale în jurnalism	3-4 365-387
VASILE, MIHAI D. , Religia ca stil în concepția lui Lucian Blaga	5-6 565-577
VLĂDUȚ, ION , Dimitrie Gusti despre reforma socială și rolul sociologiei în realizarea acesteia	1-2 113-118
VLĂDUȚ, ION , Homosexualitatea și atitudinile socio-legale față de această formă a sexualității umane	3-4 353-363
VULCĂNESCU, MIRCEA M. , Câteva observațiuni asupra vieții spirituale a sătenilor din Goicea-Mare – note dintr-o anchetă sociologică	1-2 61-67
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ	

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XVI, Nos. 5–6 • 2005

CONTENTS

THE KNOWLEDGE SOCIETY

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, The Knowledge–Based Society/Economy	427
ȘTEFAN IANCU, The Social Impact of Using ICT	449
CRISTINA LEOVARIDIS, The Development of Competences while Passing towards the Knowledge Society	469

DEMOGRAPHICAL AND RELIGIOUS BEHAVIOURS IN THE RURAL ENVIRONMENT

OZANA CUCU-OANCEA, Disparities of Demographic Behaviours of Rural Population in Romania	481
MANUELA GHEORGHE, Tradition – A Basic Coordinate of Religiousness within Rural Communities in Romania	503

DEVIANCE AND CRIME

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Corruption within the Local Public Administration	511
BRUNO ȘTEFAN, The Structure of the Prison Rituals	535

CULTURE, EDUCATION, RELIGION

MIHAI D. VASILE, Religion as Style in Lucian Blaga's Conception	565
SORIN MITULESCU, Values of Innovation and Development within the Educational System	579

SCIENTIFIC LIFE

The Summer School, Iași, 2005 (Sorin Mitulescu)	597
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

UMBERTO ECO, In The Search Of The Perfect Language within the European Culture (<i>În căutarea limbii perfecte</i> , traducere de Dragoș Cojocaru), Iași, Editura Polirom, Colecția Construcția Europei, 2002 (<i>Monica Joița</i>); VIOREL MARINEASA, Between An Overemphasised Tradition and An «Orthodoxised» Modernism – A New Reading of the Articles Published by Nichifor Crainic and Nae Ionescu (<i>Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire</i>), Țiimișoara, Editura Universității de Vest, 2004 (<i>Simona-Grazia Dima</i>)	599
ALPHABETICAL INDEX 2005	603

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XVI, N°s 5–6 • 2005

SOMMAIRE

LA SOCIÉTÉ DE LA CONNAISSANCE

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, La société/l'économie fondée sur la connaissance ...	427
ȘTEFAN IANCU, L'influence sociale de l'utilisation de TIC.....	449
CRISTINA LEOVARIDIS, Le développement des compétences à l'époque du passage vers la société de la connaissance.....	469

DES COMPORTEMENTS DÉMOGRAPHIQUES ET RELIGIEUSES DANS LE MILIEU RURAL

OZANA CUCU-OANCEA, Disparités à l'égard des comportements démographiques de la population rurale dans la Roumanie.....	481
MANUELA GHEORGHE, La tradition – coordonnée fondamentale de la religiosité dans les communautés rurales dans la Roumanie.....	503

DÉVIANCE ET CRIMINALITÉ

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, La corruption dans l'administration publique locale.....	511
BRUNO ȘTEFAN, La structure des rituels carcérales.....	535

CULTURE, EDUCATION, RELIGION

MIHAI D. VASILE, La religion comme style dans la conception de Lucian Blaga.....	565
SORIN MITULESCU, Valeurs de l'innovation et du développement dans le système éducationnel ...	579

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'école d'été de Iași, 2005 (Sorin Mitulescu).....	597
--	-----

COMPTE-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

UMBERTO ECO, En quête de la langue parfaite (<i>În căutarea limbii perfecte</i> , traducere de Dragoș Cojocaru), Iași, Editura Polirom, Colecția Construcția Europei, 2002 (<i>Monica Joița</i>); VIOREL MARINEASA, Entre une tradition supraliciteă et une modernité orthodoxisante – la publicistique de Nichifor Crainic et de Nae Ionescu à une nouvelle lecture (<i>Tradiție supralicitată, modernitate diortosită. Publicistica lui Nichifor Crainic și a lui Nae Ionescu, la o nouă citire</i>), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004 (<i>Simona-Grazia Dima</i>).....	599
INDEX ALPHABÉTIQUE 2005.....	603

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag.). Primim textele procesate pe suport magnetic prin e-mail: revista@insoc.ro sau prin fax: 4021–318 24 48.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dv. cu un rezumat (aprox. ½ pag.) în limba engleză sau în limba română și cu o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domenii de interes).

Menționăm că responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul textelor trimise revine autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. BOX 33–57, București, România; Tel: 4021–318 70 00; 4021–318 70 01; Fax: 4021–318 70 02, 4021–318 70 03; E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șos. Viilor nr. 101, sector 5, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, P.O. BOX 77–19, sector 3, București, România; Tel: 4021–335 02 96, 4021–301 87 86; Fax: 4021–335 02 96; E-mail: office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel: 4021–318 81 06, 4021–318 81 46; Fax: 4021–318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro; Adresa web: www.ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVI, nr. 5-6, p. 425-608, 2005